

XMB:KIB

Ta tek $\frac{2}{103}$

Информация о книге:

Автор: Н.Анисимов (N.Anisimov)

Название: Грамматика татского языка (Grammatik zuhun tati)

Язык: татский (горско-еврейский)

Издательство: Центриздат (Москва)

Год: 1932

Книга выдающегося филолога Н.Анисимова «Grammatik zuhun tati», написанная в 1932 году, продолжает оставаться основным источником по грамматике языка джуури, который сегодня находится под угрозой исчезновения. Написанная на языке горских евреев, данная работа является не только сборником грамматического материала, но и одним из образцов литературного горско-еврейского языка.

Представленный документ является фотокопией книги, хранящейся в одном из фондов Российской государственной библиотеки. К сожалению, плохое состояние страниц данной работы не позволило произвести её качественное сканирование. С самой книгой можно ознакомиться либо сделав запрос из Центрального фонда РГБ, либо посетив её филиал в г. Химки.

Данная фотокопия предоставлена Электронной библиотеке Международного благотворительного фонда СТМЭГИ Г.Н.Богдановым из личного архива.

N. ANISIMOV

~~25
418~~

TAT $\frac{2}{103}$

$\frac{201-25}{12285-2}$

GRAMMÁTIK ZUHUN TATI



TSENTROIZDAT
MASKOV 1932

Уполн. Главлита № Б—16521

Заказ № 1654

Тираж 2.000 экз.

17-я тип. треста «Полиграфкнига», Москва, Шлюзовая наб., 10

I. Sərnubo ¹⁾.

Zuhun və kolləktiv çofokəşho.

Odomirə doştəni əqyl və çofoj dəs ju (kor, zəhmət, rənç) — rənçbərdəi və zəhmətkəşirəi ə kolləktiv. Əz dədə zəndə omorən-gə, odomi təhno nisə mundə. U qəriş birəni (bəxş vəgyrdəni) ə zyndəguni kolləktiv; u diromorəni ə mijongəh materialı (материальная среда): xurdəni, hənçirəni, vokurdəni ²⁾ partal ³⁾ (iproq), soxtəni kor vəd, vəd..

Əgər əz zəndə omorə ruz ju odomi təhno mumund-gə, u mymyrd əz gysnəi, ə jü dənışirəgor, jurə doştəgor—ə jon ju—nisti. Odomirə doştəni, kələ soxtəni çofoj xyzyn—çofoj kolləktiv. Kələ birə, vəromorə— „dəs ju ə sər ju rasikiş“, lomi təhno nisə mundə; və təhno ə rəh nisə raftə, əgər i ju kuməki nə bisto-gə əz taraf kolləktiv zəhmətkəşho, əz raf ənçumən („çəhmət“ — общество) çofokəşho.

Həmmə kor və zindəguni kolləktivə gərdəndəni əqyl və ofoj zəhmətkəşho: fəhləho (korsoxho) zəhmət kəşirənyt (kor oxtənyt) ə fabrikho (kor-xunəho), rənçbərho—ə xoriho zimiho). Fəhləho hōzur soxtənyt maşinho, çirə-bə-çirə karastiho, cit, mohut (isqorlə), pojvoki və hər çirə ci, əri zindəguni, ovoduni və dəvlətməndi insonho gərəg birənihorə. Rənçbərho dorənyt: təxyl (oşluq) və hər çirə (ə doşt vərəmorə)—həjvunət xunəi, parəndə və məhsylət zimini (ə xori vərəmorəniho ci). Rənç və çofoj fəhləho və rənçbərho-i, doştəniho həmməj hylomə.

Imohoj (izmu) vogordim, bijojm ruja (sijə) çofo nə əqyl. Imu ə zəvər guftirim: həmmə kor və zindəguni kollək-

¹⁾ Dərs (nuboj) hōzurlygi. Ə zuhun urusi „введение“.

²⁾ Vokundəni (Olybə).

³⁾ Paltar.

— 4 —

tivə gərdundəni əqyl və çofə. Həlbət, ki ¹⁾, ə çofə nə buho çigə, əqyliş ni bu; ə əqyl nə buho çigə, çofəş ni bu. Əqyl nə çofə bənd-yt dy-ə-jəki („ə dy-jəki“). Əqyl binə vəgyrdəni əz çofə (əz rənç, əz kor). Əqyl nə gof, həm, bənd-yt dy-ə-jəki. Gof (zuhun inson), həm, binə vəgyrdəni əz çofə. Zuhun zəndə omorəni (vəromorəni) ə protsəss kor (Əngəls). Ju əz kor (çofə) həsyl omorə, korə hərəkət ²⁾ dorə (Əngəls). guni insonə, zindəguni kolləktivə ə gynçə ovurdəni zində-
Ommo zuhunho həmmə jəki nisə birənyt. Ə hərəj zuhun zəhmətəkəşho nə ən mojadorho (dəvlətməndho, kapitalistho) dəri kələ bəşqəi, cytar-ki dəbirənihorə xuno ə hərəj ən uho bəfis klassi. Ixtijor padşohi ə dəs kapitalistho dəbirəniho vəqt ³⁾, kapitalistho litərəturə hərəkət dorənyt ənçəq əri xəjr işu, əri dəhiştə ə zir zulm (vik) işu fəhləho və rənçbərhorə. Ommo ə vəqt diktatur prolətariat mətləb hilm zuhundəni (lingvistik) nə litərətur birəni (və birə voistəni) ənçəq əri puşə omorəj kor zəhmətəkəşho, əri xəjr fəhləho və çofokəşə rənçbərho.

Zuhun.

Zuhun zəndə omorəni ə protsəss kor, ə kolləktiv zəhmətəkəşho. Zuhun dərhoist (gərəg) birəni əri danyndə (əri məhlym soxtə) ə dyl (ə myveh) dəbirəniho gofə (əqylə).

Vəgirim, məsələn, fəhm soxim həl syftə (nug) zəndə omorə həilə. I həilə əz hylom xəbər ju nist; u zuhun nisə danystə. Ommo u zihistəni: xurdəni, giristəni vəd., vəd.. Gysnə bisto-gə jurə, i həil dərd jurə ə dədəj xyştə cy təhər məhlym soxtə? U giristəni („Nə gyrysyho həilə nənə nisə dorə“). Girə cy-i? Girə histi səs (ung). Omorə, omorə, u həil birəni kələ, ovurdəni ə kor dəsho, pojhoj xyştərə, cymho jurə, lovho jurə, çymundəni sər jurə, ovurdəni ə bənd (ə jəki) əz ləhə ju vədəşəndəniho çirə-bə-çire səshorə; xutə birəni jəvoş-jəvoş (asta-asta) zuhurə; xutə birəni — vədəşəndəni rəni jəvoş-jəvoş (asta-asta) zuhurə; xutə birəni — vədəşəndəni əz ləhəj xyştə—gof („dədə“—„dədəj“, „di“ vəd., vəd.). Gof əz ləhəj xyştə—gof („dədə“—„dədəj“, „di“ vəd., vəd.). Gof mundəni ə jor həil. Gərəg birəniho vəqt, gof (dy-borə)

- ¹⁾ Əlbət'ki („əlbətt-ən“—gof hərəbin-i).
- ²⁾ Hərəkət.
- ³⁾ Vəxt, (vaxt).

omorəni ə jor həil. Ə gofəvoz həil məhlym soxtəni dərd-diləg xyštərə; həmigə, ə gofəvoz u xutə birəni əqyl, cynki gof nə əqyl bənd-yt dy-ə-jəki.

Ə dyl dəbirəniho gof (əqyl) təhno ə sesəvoz guftirə nisa omorə; qəjr əz səs,—ə dyl dəbirəniho gofə ə dəsəvoz, ə sərəvoz, ə cyməvoz, ə pojəvoziş guftirə (məhlym soxtə) birəni; həil (jə) ci xostəni-gə, dəs xyštərə duraz soxtə; həilə əri xisirə dəgərdundəniho vəqt, dədəj ən u həil cymhoj xyštərə puşo soxtəni, danyndəni ə ju, xisirə voistənihorə.

Əz inço imu cyrə danystənim? Əz inço imu danystənim: insonho ə dyl işu dəbirəniho gofə dy-ə-jəki məhlym soxtənyt (danyndənyt) jə ə səsəvoz, jədə ə jə bəxş tən xyštərəvoz. Həmigə, imu danystənim, ki odomi—əz ləhə (ə səsəvoz) gof soxtəniho vəqtiş,—jədə sər xyštərə çymundə, jədə dəshoduşho jurə vəçəhyndə („ə duşhorəvoz gof soxtə“).

Cyklə həil, kələ birə, omorə 4—5 salə bistoki, dirəni, məsələn, qələmdaşə („karandaşə“); vəgyrdəni urə ə dəs xyštə, kəşirəni rizho (hizho) ə ruj koqoz; kəşirəni (nyvystəni) çirə-bə-çirə figurho (sirotho,—surotho).

Omorə, omorə xutə soxtənyt ə u həil xət. Tə imohoj ə dyl ju dəriho gofə u həil guftirən bu (məhlym soxtən bu) ə səsəvoz, jədə ə jə bəxş tən xyštərəvoz.

Imohoj, xətə xutə birə, danystə bəqdo, u ə xətəvoziş—nyvystə—məhlym soxtə danystəni ə dyl ju dəriho gofə.

Gof guftirə omorəni sə çirə: 1) ə səsəvoz, 2) ə jə bəxş tənə (dəsə, sərə, rujə) çymundəirəvoz (vəçəhyndəirəvoz), 3) ə xətəvoz. Əz inço-i, kimiho (jəkiho) guftirənytho: zuhun inson birəni zuhun səsi və zuhun rizkəşi (hizkəşi) [звуковая и линейная речь].

Ommo guftirə gərəgi, ki zuhun rizkəşiş hə u jə zuhun səsinə, guftirə, cynki ə bəxş tənəvoz (lolho, həndəho gof soxtənyt ə dəsəvoz), jədə ə xətəvoz guftirə omorənino gofiş hə u jə gof səsinə. Zuhun rizkəşi jə çirəj-gə guftirə omorəni „zuhun çəst“.

Çəst guftirəniho gof vəgyrdə omori (omorəj) əz zuhun fərəngi („frantsuzi“): „geste“ (xun: „çəst“)—tən çymundəi: dəs, ruj vəçəhyndəi guftirəniho gofi. Qəjr (viz) əz i zuhun çəst, ə zuhun rizkəşi qəriş birəni zuhun „mimik“.

I gof binə vəgyrdi (vəgyrdəj) əz zuhun jynoni (əz zuhun „grəkho“). Mimik (ə zuhun urusi „mimika“) histi təhər guftirəi (məhlym soxtəi, danyndəi) ə dyl dəbirəniho gofə ə çymundəi (vəçəhyndəi) rujəvoz.

Zuhun mimik [ənbar (onbor)] xərç birəni ə təatr; „mimik“ — vozi-soxtəi guftirəniho gofi.

Səs, riz (hiz) nə xət — iho həmmə — histyt çirə-bə-çirə nyşunəho (знаки), komihoki xərç birənytho əri guftirə (danyndə) gofə (əqylə).

Qəjr əz i 3 nyşunə, əri gofə guftirə nyşunəhoj-gəş xərç birənyt, məsələn, ə çəng (ə xyški, jədə ə ruj dərjoh) dorə omorənytho signalhoj tovuşi, komihoki birənyt rəng-ə-rəng; jədə signalho ə bəjdoqhorəvoz (bojroqhorəvoz, hələmhərəvoz) dorə omorənytho.

Əz həmmə zijod xərç birəni zuhun səsi, jəhni, əz ləhə guftirə omorəniho gof.

Imohoj, zuhun cy-i?

Zuhun histi pişəj (xosijət) inson, kuməki soxtəniho əri danyndə (əri məhlym soxtə) dy-ə-jəki ə dyl dəbirəniho əqyl, dərd nə diləgə. Zuhun ovodu soxtəni və puşo ovurdəni əqylə. Əqyl kuməki soxtəni əri zuhun və dorəni gofə quvvot. Hic ni bu guftirə, ki gof ənçəq və ənçəq signali, guftirə.

Lingvistik.

Lingvistik histi hilm („hoxmoj“) zuhundani. Mətləb ən i hilm zuhundani zuhun vomuxtəi, zuhun xutə soxtəi nisti. Mətləb ən i hilm histi divəh¹⁾ zuhun insonə fəhm soxtə, dənystəi. Anatomi, guim, tən (çəndək) odomirə fəhm soxtəni-horə xuno, lingvistikiş zuhun insonə fəhm soxtəni əri danystə və danyndə struktur (çərgəj və xosijət) zuhunrə əz taraf fonətik, morfologi, sintaksis, səmasiologi və ləksikologi (i gofhorə dənış durtə, ə zofru).

Xundəgorho (danəndəho və danyşməndho) sər gyrdən byryt əri fəhm soxtə divəh zuhun insonə əz qədim-qədimə (kyhnə) dəvrho, — əri binə vokurde əri hilm zuhundani (Lingvistik).

Ommo i hilm lingvistik tə imohojiş duz (dyryst) gynçyndə nə omori və unqədə (uhəmmə) ənbar puşo nə rafti.

¹⁾ Tivəh.

Gof „lingvistik“ binə vəgyrdi əz gof latini—lingua (xun „lingva“). Məhnəj ən i gof histi „zuhun“. Ə zuhun urusi num ən i hilm guftirə omorəni „языкознание“, jədə „языковедение“ („zuhundani“). Rasti, i ruşoho (pəsini vəhdəho) ə zuhun urusiş qobul biri tərmin (num) „lingvistik“, komiki qobul biriho ə zuhunhoj əvrupai (ə zuhun ingilisi, fərəngi və almani — „nəmitsi“).

Imuş ə gərdə vəgirim əri qobul soxtə həmin (he i) tərminə; rasti, i gof ə zuhun imu qobul birə voistəni ə form „lingvistik“, ə zuhun urusi guftirə omorənihorə xuno „лингвистика“ nəh (ə zuhun imu əz əxir gof vədəşəndə gərəgi „a“—rə). Ə zuhunhoj əvrupai tərmin „lingvistik“ səs dorəni i çirə: ə zuhun ingilisi nyvystə omorəni „linguistics“, (xun: „лин-гуист’-икс“—„lin-guist-iks“), ə zuhun fərəngi—„linguistique“ („ləngvistik“). Almanihə i tərminə („linguistik“—xun „lingvistik“) kəm xərç soxtənyt; ə uhoənbartə guftirə omorəni „Sprachwissenschaft“ (xun: „Şpraxvissənşaft“): „Sprache“ („Şpraxə“) „zuhun“ (gof) gujtirəniho gof-i, „Wissenschaft“ (xun: „vissənşaft“) — „hilm“ guftirəniho gof-i.

Bəxş birəmun lingvistik.

Lingvistik fəhm soxtəni (və həm vomuxtəni ə imu) divəh və qonunhoj („законы“) zuhun insonə. Bəxşhoj hilm lingvistik histyt i bəxşho: sintaksis, morfologí, fonətik, səmasiologí, ləksikologí, ətimologí, gráfik, orfografí („orfografi“ əz zuhun urusi „орфография“ vəgyrdə omorə form-i). I gofho (tərminbo) həmmə histyt əz zuhun jynoni vəgyrdə omorə gofho.

Ə hilm əvrupai gofhoj (tərminhoj) jynoni cytar çigə (binə) gyrdət? hilm əvrupai (syftə) binə vokurdən bu əri ju ə xori (ə məmləkət) Rum. Danyşməndhoj jynoni, əz tərş zulkori (guç) padşahhə’su əz xori jynon ə xori Rum virixtən byrytho, binə vokurdən byryt əri hilm və lov (firəh) soxtən byryt hilmə ə hərəj rumiho.

I danyşməndho hilm və hilmlyjə əqyl jynonirə ə işurəvoz ovurdən-gə, həlbət, ki numhorəş (hilmlyjə tərminhorəş) ovurdən byryt. Əz u dəvr sər gyrdə tərminhoj jynonirə qo-

bul soxtyt avrupaiho („европейцы“); i tərminho „hədot bistoryt mund“ və tə imohoj (tə imruzinə ruz) birənyt xərc ə həmmə zuhunhoj kulturi xori Əvrupá.

Lingvistik fəhm (axtərmiş) soxtəni zuhun səsirə („zuhun ungirə“) və həm „zuhun xətirəş“ — zuhun litəratürirəş (ə jor munu, ki zuhun litəratüriş zuhun səsinho).

Zuhun səsi histi əz çirə-bə-çirə səsho ovodu birə zuhun. Səsho bəstə omorənyt ə çirə-bə-çirə gofho. Gofho histyt numhoj ciho və hólho.

Ə myvəh imu dəbirəniho əqyl, məhşəvo və diləgə imu guftirənim ə kuməki gofhorəvoz. Gofhorə ovurdənim imu ə bənd. Dəstəj ə bənd omorə gofho (fəhmlyjə təhər, əqyllyjə təhər ə bənd omorə gofho) histi jə çirə form gofbəndi, komirəki ə zuhun urusi guftirənyt „предложение“; ə zuhunhoj kultur islamə (zuhun hərəbirə) qobul soxtən byrytho millətho—guftirə omorəni „çymlə“. Imu qobul soxim tərmin „fraz“-ə (ə zuhun fərəngi guftirə omorəni „phrase“ (xun „fraz“). I gof, həm, gof jynonin-i.

Imu ə zəvər gof soxtim əz tovunəj „dəstəj ə bənd omorə gofho“; danystə boşim, ki əqyl ə jə (təhno) gofəvoziş guftirə omorənihorə. Məsələn, imu pyrsirənim: „voruş omorəni?“ Imurə çəvob (çuhob) dorənyt—jə „əri“, jə „nəhə“, komihoki (jəhni-jə təhno gofi-ş) fraz hisob birənyt. I çirə, əz jə gof ovodu birə frazho ənbar nisə birənyt.

Ənbarə frazho ovodu birənyt əz çirə-bə-çirə gofho. Məsələn, imu dirənim fəhlərə, komiki omori ə xunə. Imu guftirənim: „fəhle vogoşti əz kor“. I fraz əz çənd gof ovodu biri? I fraz ovodu biri əz cor gof: 1) fəhlə + 2) vogoşti + 3) əz + 4) kor. İnço ə bənd omorət cor çirə gof. I ə jə dəstə gyncynda omorə, əjeki bəstə omorətho gofho, məhlym soxtənyt (danyndənyt) ə imu je əqylə. I əqyl guftirə omori ə kuməki dəstəj gofhorəvoz, komiki histiho fraz.

Frazhorə fəhm soxtəniho hilm histi sintaksis. Sintaksis histi jəki əz bəxşhoj hilm lingvistik, komiki fəhm soxtəniho və vomuxtəniho təhər ə bənd ovurdəi gofhorə—əri ovodu soxtə frazə; əri gyncynda və duz (dyryst) guftirə əqylə. Sintaksis vomuxtəni ə imu təhər və rəh „çymləbəndirə“ (çymlə = fraz).

Sintaksis, guftiraniho gof cy gof-i? Sintaksis guftiraniho gof histi „gynçyndai“, „çərgə“, „ovoduni“ guftiraniho gof. (I gof vəgyrdə omori əz zuhun jynoni).

Dyjymyn bəxş lingvistik histi morfologi. Morfologi binə vəgyrdəni əz gof jynoni „morfə“, komiki histi „form“, „təhər“ guftiraniho gof. Dyjymyn bəxş ən tərmin morfologi, jəhni „logi“ vəgyrdə omori əz gof „lógos“ (jynoni), komiki histi məhnəj ən gof (duzə, dyrystə gof; „lógos“ əri „əqyli-ş“ guftirə omorəni).

Morfologi fəhm soxtəni dəgiş (bəşqə) birəmun form (çəjləjə) gofhorə. Məsələn, imu guftiranim „xunə“. I gof, komiki histiho num ci, həmmişə ə u jə form (təhər) nisə mundə: xunə, xunə + rə, ə xunə + rə + vo(z), xunə + ho vəd., vəd.; xunə + i (həjvunət xunəi).

Vəgirim jə gofigəş, — məsələn, „omorə“; i gofiş birəni dəgiş (bəşqə): omorə + n + yt, omorə + n + i, omorə + n + im, omorə + n + it, omorə + m, omor-ym, mi-jom, bi-jo vəd., vəd.; mə, mə + rə, ə mərə + vo(z); imu, imu + rə, ə imu + rə + vo(z) vəd., vəd. i çirə.

Əz i cy məhlym birə ə imu? Əz i məhlym birəni: ənbarə gofho (numho) hic nisə mundənyt ə u jə form (təhər) işu; birənyt dəgiş ənbarə çirəho: əxir gofə jə zijod soxtənyt, jə kəm, həmcun (həcu) sər gofəş (xunə → xunə + rə; omorə → bi + jo).

Durtə, ə zofru, imu mivinin dəgiş nə birə mundənytho gofhorə-ş („ə“, „nəhə“, „əz“ vəd., vəd.)—iho mundənyt ə u jə form işu: Mə dərym ə xunə. Mə vadarəftym ə kuca (ə urom); „ə“ mundəni dəgiş (bəşqə) nə birə. Mə vədiromorum əz xunə. U xost əz mə pul (aqcə) vəd..

Imohoj mijov səjymyn bəxş lingvistik. Num ən i bəxş histi „fonətik“. Fonətik binə vəgyrdəni əz gof (jynoni) „fonə“, komiki histiho „səs“, „ung“, „əvoz“ guftiraniho gof. Fonətik fəhm soxtəni divəh səshoj zuhunrə və qonunhoj ə bənd omorəmun işurə.

Fonətik axtərmiş soxtəni səshorə əz taraf fiziologi və en akustiki. Əz taraf fiziologi axtərmiş soxtə omorəni zəndə (həsyl) omorəmun (guftirə omorəmun) səsho. Əz taraf akustiki—

şinirə (şinovustə) omorəmun səşho. Həmmə səşhoj zuhun inson bəxş birənyt ə dy dəstə: 1) ə dəstəj səşhoj əvozi („a“, „i“ vəd.) və 2) ə dəstəj səşhoj həm-əvozi („b“, „c“ vəd.).

Corymyn bəxş histi səmasiologi. „Səmasia“ ə zuhun jynoni „nyşunə“, „məhnə“ guftirəniho gofi; „səmantikos“ — „məhnəly“, „məhnə doştəniho“ guftirəniho gofi. Səmasiologi fəhm soxtəni çirə-bə-çirə məhnəhoj gofhorə. „Bənəv-şə“ — syftə num ən gyl—imohoj carusti ə num odomi, həm-cun (həcu) „Gyl-bəhoriş“; „bəhor“ (bohor) histi kyhnə gof; məhnə ju „vəsal-i“. Jəjgə, imu guftirənim: „xurdənim hov (ov)“, ommo i duz nisti; guftirə gərəgi „hənçirənim ov“ vəd., vəd..

Səmasiologi histi jəki əz bəxşhoj lingvistik, komiki axtərmiş biriho kəm.

Rəncymyn bəxş histi ətimologi. Ə kyhnə dəstdorhoj („руководства, учебники“) grammatiki, komihoki gyrdə (gərdundə) omorən byrytho ə şkoləho, məhnəj ən gof ətimologirə duz (dyryst) nisə dorən byryt: ətimologi (ə zuhun urusi „этимология“) guftirə num norən byryt dy bəxş grammatikə—„fonətik“ nə „morfologirə“. Imohoj ocuqi (həjoni), ki i duz nistiho. Ətimologi nə fonətiki və nə morfologi.

Ətimologi histi hilm, komiki axtərmiş soxtəniho syftə həsyl omorəi (binə vəgyrdəi), dəgiş birəi və istori gofhorə; məsələn, imu guftirənim „borombor“ (borobor). Məhnəj ən i gof cy-i? Syftə əz çə binə vəgyrdi i gof? „Borombor“ (duzə form ən i gof histi „borobor“) binə vəgyrdi əz qədimə (kyhnə) gof „bər“, məhnəj komiki histi „sinə“; „bor“ (ə „borombor“ xərç biriho dy bo) həsyl omori əz „bər“; „om“, ə hərəj dy „bor“ dəriho, həsyl omori əz qədimə gof „a“ (ə imruzinə zuhun tati guftirə omorəni „ə“, məsələn, „əxunə“, sər-ə-sər, dəs-ə-dəs); bər-a-bər“ (borobor) „sinə-ə-sinə“ qərşu guftirəniho gofi, jəhni ruj-bə-ruj („sinə-bə-sinə“); „bərabər“ histi gof, komiki oft omorəniho ə imruzinə zuhun farsı. I çirə gofho axtərmiş birənyt ə mətod və kuməki ətimologirəvoz. „Ətimologi“ guftirəniho gof binə vəgyrdəni əz gof (jynoni) „ətimon“—„rast“, „dyryst“, „duz“ guftirəniho gofi; **ətimon logos** — „duzə (duzi' dyrysti) gof“ guftirəniho gofi.

Şəşymyn bəxş lingvistik histi ləksikologi. I gof əz „ləksis“ guftirəniho gof jynoni binə vəgyrdə; məhnəj „ləksis“ histi „gof“, „gof-soxtəi“. Ləksikologi fəhm soxtəni həmmə,

ə zuhun dəbirəniho, gofhorə; çəjlə soxtə axtərmis soxtəni həsyl-dədəi gofhorə (gofhoj dədəirə) əz gofthoj bigonəi (əz gofthoj digəri, əz jodə gofho).

Ləksikologi kuməki dorəni əri ə çərgə dəcirə, əri dəstə-dəstə soxtə (ə „klassifikatsio“ girovundə) gofhorə və əri norə binə əri „ləksikon“ (словарь) — „luqət“ (kimiho guftirənytho „nuqot“ jədə „gofləmə“ duz nisti; guftirə gərəgi „luqət“; i gof vəgyrdə omori əz zuhun hərəbi). Ommo imu gynçəlytə danystənim əri qobul soxtə ə zuhun tati—ə məhnəj „словарь“ — „ləksikon'ə“. I gof qobul biri ə həmmə zuhunhoj əvrupai.

Һəftymyn bəxş—histi „grafik“, komiki ə zuhunhoj əvrupai nyvystə omorəniho „graphik“ („ph“ xundə omorəni „f“).

„Grafo“ ə zuhun jynoni „nyvystənym“, „xət vəkəndənym“ (ə ruj sənə) guftirəniho gofi.

Grafik axtərmiş soxtəni çirə-bə-çirə xəthorə — tozə (nugə) xətə və həm kyhnəhorə. Kyhnə xəthorə və çirə-bə-çirə kyhnə dəsxətiho və xətdorhorə (knighorə) fəhm soxtəniho bəxş grafik'ə guftirənyt „paləografi“ („paləós“ ə zuhun jynoni „kyhnə“, „qədīm“ guftirəniho gofi).

Grafik kələ kuməki do kəmə qəjmhoj (milləthoj — „natsmən“) SSSR'-ə. U binə no əri tozə (nugə) xət latini, komiki lov soxtə omo ə hərəj cyklə qəjmho.

Һəştymyn bəxş—histi „orfografi“ (ə zuhun urusi „орфография“). Əvvəli bəxş ən i gof („orto“ əz komiki vəgyrdə omori ə urusi „орфо“) binə vəgyrdəni əz gof (jynoni) „ortos“ („orthos“), Məhnəj gof „ortos“ histi „duz“ (dyryst); „grafo“ məhlymi („nyvystənym“ guftirəniho gofi).

Orfografi axtərmiş soxtəni mətədhəj nyvystəirə və xutə soxtəni (vomuxtəni) təhər duz nyvystəirə.

Tozə lingvistik.

Əri tozə (nugə) һilm lingvistik ədəj (ədəərə) binə norənyt tarafdorhoj marksizm. Tə i puşoho marksizmə çəjləjə təori, komiki axtərmiş soxtəniho zuhun insonə, nə bu. Fridrix Əngəls'ə guftirimgə, u əz tovunəj zuhun inson guftiri i çirə binəlyjə əqylə: „zuhun zəndə omorəni və ovodu birəni ə protsəss kor“. Nə K. Marks'ə, nə Fr. Əngəls'ə və nə V. I. Lənin'ə

vəhdə nə biri əri fəhm soxtə divəh nə qonunhoj zuhun insonə. Bistogəş, Marks, Əngəls, Lənin prolətariata əz taraf ən i kor kuməksyz nə hiştət, və burmundət duzə rəho və mətodhorə—əri fəhm soxtə zuhun və litəratürə.

Ə 1877 sal L. Noiré (xun: Nuarə) nyvystə, ə dofus dəşən-də bu i çirə xətdorə (knig'ə): „Der Ursprung der Sprache“ — „Birəmun (syftə zəndə omorəmun) zuhun“. I çofoj L. Noiré nyvystə omori ə zuhun almani. Əz tovunəj birəmun (zəndə omorəmun) zuhun inson Nuarə guftirəni, ki sər syftə (sər-əvvəl) zuhun zəndə omori ə kolləktiv, ə vəqt kor. I əqylə qobul soxtə, ə ju razi birən byryt G. Pləxanov, N. Buxarin vəd. Ə mətod lingvistik marksisti kyndi mətod təori N. Marr, komiki təori xyştərə num nori „təori jafəti“ („яфетическая теория“).

Tozə hilm lingvistik dəri ə kələ bəhs (dəhvo, dəvhə) ə kyhnə hilm lingvistikəvoz, komiki xundə omorəniho „lingvistik indo-əvrupai“. I hilm (lingvistik indo-əvrupai) histi hilm formali, və tarafdorhoj marksizm əz ju səlt dəs vəgyrdət (dəs kəşirət).

Grammatik.

Imohoj imu axtərmiş soxim grammatik cy-igə. Syftə, tə hilm lingvistik ovodu birə, çigəj hilm lingvistikə gyrdən bu grammatik. Imohoj grammatik hisob birəni jəki əz bəxşhoj hilm lingvistik.

Grammatik guftirəniho gof binə vəgyrdi əz zuhun jynoni („grammatikə“). Ə zuhun urusi „грамматика“, ə zuhun ingilisi — Grammar (xun: grəm'ər), ə zuhun fərəngi — Grammaire (xun: grammər), ə zuhun almani — Grammatik. Tyrk-hoj Azərbəjdçan qobul soxtət əz zuhun fərəngi vəgyrdə omorə form ən i numə: „Turq grameri“ — xun: „tyrk graməri“. Avtorhoj ən i grammatik tyrki histyt B. Cobanzadə nə F. Agazadə; grammatik dofus zərə omori ə Boku ə 1929 sal, ə tozə xətt latini-tyrki. Əz i (əz həmmə) numho imu, əri zuhun tati qobul soxtənim—„grammatik'ə“.

Grammatik histi hilm xundə və nyvystə danystəi. Binəj (kyk) ən i gof histi „gramma“ guftirəniho gof. „Gramma“ — ə zuhun jynoni — hərff (xət) guftirəniho gofi. Əz hərffho (xət-ho), əz ələf-bi vədəkyrdə omorə ruz sər gyrdə, odomirə gə-

ræg (dərvoist) bisto əri norə rəsmhoj (nizomhoj) ¹⁾ duz (dyryst) nyvystəi və xundəirə, jəhni təhər (rəh) duz xundəi və nyvystəirə.

Rəsm (правило) ni bistogə (rəsm, nizom norə ni omogə), odomi ni danyst təhər (rəh) duz xundəi və nyvystəirə.

Çəhm (əңçom, məçmuh) həmməj nizomhoj (rəsmhoj) duz xundəi və nyvystəi histi grammatik. Grammatik ni bistogə, ənbar cətin (zəhmət) mi-bisto əri xundə nyvystə omorə xətə və əri nyvystə ə dyl (ə myvəh) dəbirəniho əqylə (dərd-diləgə, xəjöl—məhşovorə).

Guftirə omorəniho, xundə və nyvystə omorəniho gof histi zuhun (inson). Omorə, omorə, hilm rəsmhoj xundəi və nyvystəi bisto firəh. Xundəgorho (danyşməndho) sər gyrdyt əri fəhm soxtə divəh və qonunhoj (ə zuhun urusi — „законы“) zuhun insonə; hilm rəsmhoj xundəi və nyvystəi caryst ə hilm zuhundani, komiki fəhm soxtəniho qonunhoj zuhun insonə, istori gofhorə, və norəniho rəsmho əri duz (dyryst) xundə nyvystə omorə xətə və əri duz (dyryst) nyvystə ə dyl dəbirəniho gofə.

II. Zuhun tati.

Zuhun litəraturi.

Tə i pəsini salho (tə i puşoho) imurə litəratur, — jəhni, nyvystə omorə, dofus zərə omorə xətdorho (knigho), — nə bu. I səhət imurə binə norə və qərər gyrdə, gərəgijə təhər gyncyndə omorə, zuhun litəraturi nisti. Gazət „Zəhmətkəş“ və ənbarə broşurho nyvystə (dofus zərə) omorənyt ə dialəkt (ə ləhçəj, ə zuhun) dərbəndi — qybəiş kəm qəriş. Ommo zuhun „Zəhmətkəşə“ və ənbarə broşurhorə ə u loj Daqıstu, ə xori Tərk və Qjubon nyştə tatho („çuhurun doqı) xub nisə varasirənyt. Imurə əri hər sə dialəkt (dialəkt Tərk-Qjuboni, dialəkt rajon Dərbənd və dialəkt rajon Qlybə) gərəgi jə kyllyjə zuhun litəraturi. I çirə zuhun litəraturi nisti, imu ə rəh

¹⁾ Ə zuhun urusi „правило“, „правила“ əri şumoruş ənbari.

raftə ni danim. Binəj zuhun litəratürirə əri norə imurə gə-
rəgi axtermiş soxtə hər sə dialəkt zuhun tatirə ə təhər (mə-
tod) hilmī. I dialəkthorə (ə təhər hilmī) əri fəhm soxtə gərəg
birəni vomuxtə divəh və qonunhoj zuhun hərəbi, tyrki və
farsirə, cynki ə zuhun tati binə gyrdət ənbarə gofho və
formhoj ən i sə zuhun; həsyl, binəj zuhun tati histi zuhun
ironi. Zuhun tati jəki əz ənbarə zuhunhoj ironini. Ə imruzinə
zuhunhoj ironi qərişyt: zuhun farsij-tozə (nug), zuhunhoj kurdi,
əfqani, osəti („osətini“), talyşi, tadçiki, zuhun „çuhur buxorə“
(i zuhun həm zuhun tadçikirə xunoi).

Fəhm soxtəmun danyşməndho zuhun tatirə.

Zuhun farsij-tozə və yzgə zuhunhoj ironi fəhm soxtə
omorət əz çirə-bə-çirə tarafho. Ommo zuhun tati tə imruzinə
ruz vəslyjə qədər fəhm soxtə nə omori. Əz i sad sal puşo
(zu) ə xori Əvrupa histi-nisti juş məhlym nə bu ən zuhun
tati. Syftə zuhun tatirə (kəmləj) xutə birə buho danyşmənd
bu I. N. Bərəzin (birə sal ju 1819 sali)—jəki əz orijənta-
listhoj¹⁾ xorij Urusijət. Ə 1842 sal I. N. Bərəzin fursorə
omorə bu (əz taraf həkymət Urusijət) ə xori Kavkaz, Tyrk nə
Iron. Vogoştə ə Urusijət omorəngə (omoki), Bərəzin nyvystə bu
ə zuhun fərəngi, ə dofus dəşəndə „Recherches sur les dialects
persans“ Casan 1851 [„Разыскания (в области) персидских
наречий“ — „Fəhm soxtəmun dialəkthoj farsirə“ (ironirə)]. Ə
hərəj ən i, Bərəzin fəhm soxtə buho, dialəkthoj farsi zuhun
tatiş dobu. Ommo Bərəzin gyrd soxtə (vəcirə) buho matə-
rial zuhun tati bu kəm (həmigə qələtihoş dəbyryt ə u ma-
tərial). U matərial (kəm) mənfihətlyni (xəirlyni) əri fəhm
soxtəgorhoj zuhun tati — əncəq xəirlyni əz taraf istorii.
Dyjymyn xutə birəgor və fəhm soxtəgor zuhun tatirə bu
akadəmik Dorn (1805—1881 sal). B. A. Dorn gyrd soxtə
matərial mundi, ə dofus nə daraftə. Əz Dorn mundiho matə-

¹⁾ Orijəntalist guftirəniho gof binə vəgyrdəni əz gof latini
„oriens“; oriens (ə zuhun fərəngi „orient“—xun: „oriján“) histi num
loj ofto-vərov („mizroh“); orijəntalist guftirəni kultur və zuhunhoj
milləthoj loj ofto-vərovə xundə, fəhm soxtəniho danyşməndə.

rial vəri (nyvystə omori) ə cor dəftər ¹⁾: 1) „Tatsprache“ (i ə zuhun almanini, xun: „Tátşpráxə“ — „zuhun tati“ guftirəniho gofi); ə i dəftər vəryt çəjləjə gofho, frazho nə matərial əri grammatik; nyvystə omori ə xət hərəbi, ə jon ju matərial tati ə transkripsioj (xət) almaniş. 2) Dyjymyn dəftər, — ə i dəftər vəri ləksikon urusi-tati; inço gyrd biri 3400 gof. 3) Səjymyn dəftər—ə i dəftər vəryt cənd hikojətho (xəbərho), xət ju xət hərəbini. 4) Corymyn dəftər—ə i dəftər vəryt 12 hikojətho, nyvystə omorətho ə xət hərəbi ə dəstin Mirza Həbdu-r-Rəhim'əvoz; hikojətho nyvystə omorət ə zuhun tati; təmisij (tərçuməj) ən uho dorə omori ə zuhun farsi. I cor dəftər (akadəmik Dorn gyrd soxtə matərial zuhun tati) dəryt (mundət ə doşt) ə Muzəj Aziati Akadəmi hilm SSSR, ə Ləningrad. Matərialhoj Dornə fəhm soxtə dirə bu akadəmik Vsəvolod Millər, ommo əz uho əri ju hic jə xəjr nə oftə bu.

Səjymyn fəhm soxtəgor zuhun tatirə bu akadəmik Vsəvolod Millər. Vs. Millər syftə şinox birə bu ə zuhun tatirəvoz (ə zuhun çuhurun-tat nalcikhorəvoz) ə Nalcik, ə 1883 sal.

Inço Vs. Millər xutə birə bu və nyvystə vəgyrdə bu cənd gofə və həmigə formhoj grammatiki dialəkt nalcikirə. Vs. Millərə voistən bu şinox bu ə zuhun tatirəvoz kyndtə. U vəqtho ə Məskov xundə bu studənt I. Anisimov (Ilijohu Anisimov) ²⁾. Vs. Millər şinox birə bu ə I. Anisimov'əvoz və ə kuməki ən urəvoz dy sal xutə birə bu zuhun tatirə [dialəkt xori Tərk, Ojubon nə Daqistuj şəmalirə (северный Дагестан)— „dialəkt şəmalı,—loj şəvi“ („северный говор“).

Ə 1892 sal Vs. Millər nyvysti ə dofus dəşəndi „Материалы для изучения еврейско-татского языка. Введение, тексты и словарь“ — „Matərialho əri xutə birə zuhun çuhuri-tatirə. Sərnubo, təkst (matərial) nə ləksikon“. Ə „Matə-

¹⁾ Xəbər ən i dəftərhorə imu dorənim əz gofhoj Vs. Millər. I dəftərhorə əri fəhm soxtə imurə minkin (məçol) nə bu (tə imohoj). Vin. Вс. Миллер. „Татские этюды“, часть II.

²⁾ I. Anisimov (inçinər) myrdi ə Məskov ə 1928 sal. Ə 1888 sal u nyvysti və ə dofus dəşəndi „Кавказские евреи—горцы“, ə „Сборник материалов по этнографии“, выпуск III, (dofus-nəşrijət Дашковский Музей).

rialhoj“ Vs. Millər vəri 8 ovsunə: 1) Xəri gyrg, 2) Tomoşəjə ciroqluq, 3) Fəqirə kuk, 4) Ə puşoj xudo həssi birə mərd, 5) Ovsunəj ən Molla Nasr-əd-din¹⁾, 6) Ovsunəj ən Molla Nasr-əd-din, 7) Ovsunəj ən xon, 8) Təmbəl. I ovsunəho həmmə nyvystə omorət ə dialəkt „tsofun“ Daqistu nə „tsofun“ Kavkaz—xori Tərk və Qubon („dialəkt şəmali“, dialəkt „tsofuni“ — „северный говор“). Təmisij (tərçuməj) ən i ovsunəho dorə omori ə zuhun urusi. I matərialho mənfi-hətlınyt əri fəhmğərhoj (fəhm soxtəgorhoj) zuhun, kultur (və istori) tati. Qəjr əz „Matərialho“, Vs. Millər nyvysti və ə dofus dəşəndi i çofohoj xuştərə:

1) Очерк фонетики еврейско-татского наречия, Москва.

2) Очерк мофологии еврейско-татского наречия. Москва, 1901.

3) Татские этюды, часть I. Тексты и татско-русский словарь. Москва, 1905.

4) Татские этюды. Часть II. Опыт грамматики татского языка. Москва 1907.

Qəjr əz iho, ə 1913 sal Vs. Millər nyvysti və ə dofus dəşəndi „Горско-еврейские ма’ни“ („Məhnihoj çuhurun doqi“). I məhniho çərgə norə („vədəkyrdə“) omorət (tə’lif birət—сочинены) ə dialəkt „nordi“ („şəmali“, tsofuni, „loj-şəvi“). Avtor (mu’əllif) ən i məhniho, nyvystə omorən by-rytho əri Vs. Millər ə dəstin studənt Jirmijo Osipov’əvoz²⁾, Aj-Bala („həjbolo“) torxunini. Iho histyt dy məhni: 1) „Məh-nij çohilho“ və 2) jozuqi çuhur“. Dofus zərə omorət i məhniho ə „Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества, том XVII. Təmisi və təhbyr ən i məhniho dorə omori ə zuhun urusi ə kuməki N. Anisi-mov’əvoz.

¹⁾ Ə „Matərialhoj“ Vs. Millər i num qələt dofus zərə omori i çirə: „Ovsune En Molla Nasreдин“: izafə „й“ (j) əz pəsəj gof „ovsune“ furmuş biri. Ə dialəkt mohluqi i num i çirə məhlymi: „Mollosorədin“. Ə „tsofun“ Kavkaz—ə „Kavkaz səvəri“ („Səvərni Kavkaz“) i num ə zuhun zənhə goh-bi-goh i çirəş şinovustə omorəni: „Malmasərədin“. Duzə gil ən i num histi: „Molla Nasr-əd-din“.

²⁾ Jirmijo Osipov—şuroi (əz Təmir-Xan-Şura ə Daqistu) — xundən bu ə Məskov, ə M. V. T. U.—„Высшее Московское Техническое училище“; u bu bəxşvəgyrdəgor („cljən“) VКР (b), myrdi əz dəs bjəlo-banditho ə 1919 sal.

Vs. Millər bu syftəi fəhmğər (fəhm soxtəgor) zuhun tati. (Bərəzin nə Dorn ənçəq gyrd soxtən byryt matərialho, ommo hic jə binəlyjə çəfo nyvystə ə dofus nə dəşəndən byryt). Tə Vs. Millər sər gyrdə, zuhun tatirə nə ə xori Urusijət və nə ə xori Əvrupa hic jə inson axtərmiş (fəhm) nə soxtə bu (əz taraf hilmı). Vs. Millər myrdəngə (ə 1913 sal), dijə jəkiş əz danyşməndhoj Urusijət və Əvrupa ə qəsd fəhm soxtəi zuhun və kultur tatirə nə poistyt.

Vs. Millər vokurdi binə əri fəhm soxtə zuhun nə kultur tatirə. Vs. Millər soxti kələ niki əri həmmə qəjm tatho („tathoj çuhur“, „tathoj myslimu“¹⁾ və „tathoj ərməni“). Rasti, i niki mundən bu, məhlym nə birə ə mohluq (xələq) tatho — ə rənçbərho nə fəhləhoj tati.

Rasti, ju Vs. Millər xyştən juş həməl və corə soxtə nisə danystən bu əri məhlym soxtə nyvystəhoj xyştərə ə tatho. Həmigə, spətsiali Vs. Millər bu „Istorij xorihoj loj (taraf) ofto-vərov“ („История Востока“); — pəsini vəqtho i kursə Vs. Millər dərs dorən bu (xundən bu) ə Institut Lazarəv ə Məskov.

Vs. Millər — əz taraf zuhun tati nə grammatik — gyrd soxtə matərialho unqədə (uhəmə) ənbar və vəslyjə qədər pur nistytgəş, ə nyvystəhoj Vs. Millər kəm-biş qələtiho dərytgəş, Vs. Millər əri'mu soxtə kor (niki) kələ kori (kələ nikini). Vs. Millər soxtə niki mumunu jor-ovurdi və ə niki-rəvoz ə jor ovurdə mijov num ju. I — əz taraf zuhun və grammatik.

Imohoj fəhm soxim, vinim taraf istorirə. Istorioğrafi Kavkaz və ə sərñəd (dozu-birun) Kavkaz histytho viləjətho (məmləkətho) hələ vəslyjə qədər axtərmiş nə biri. Hələ ə puşoj cym qərşu nə omorət və oft nə omorət gərəglyjə matərialho və ə puşoj cym vədi birəniho cihoj torixi (karastiho, savutho, partalho vəd. vəd.). Nisti matərial, və tə imohoj oft omorətho matərialho vəs nisə soxtənyt; kəmi matərial arxəologii, antropologii, antropomətrii vəd. vəd., komiki şohodi və duzə çəvob („çuhob“) dyt əri pyrsyşho, bənd histytho ə istorij tatho. Rasti, danyşməndho (həmmə ə jə ləhə) ə sər jə əqyl poistə, guftirənyt, ki tatho, din Muñəmmədə qəbul

1) „Mysyrmu“, „misirmu“, „musurmu“ duz nistyt;

soxtəho, və tatho, — „çuhurun doqı“, puşotəho həmmə ja qəjm birət, guttirə. Nisti matərialho əri duz və ə bovorini-rəvoz guttirə, kəj tatho omorə, kəj ə xori Kavkaz nyştətga. Ommo, şəksyz guttirə mubu, ki tatho kyhnə ziminyştəgorhoj (ziminyşhoj) xori Azərbəjdçanyt, guttirə. Tyrkho omorət ə Azərbəjdçan əz i 600—700 sal puşo.

Tatho nyştət ə xori Azərbəjdçan əz tyrkho ənbarə dəvrho puşo. Guttire mubu, ki mijov jə ruz, bəhəm məhlym mubu, bəlki, — istorij tatho.

*
* *

Imu ovurdim ə puşo (ə puşoj cym) Vs. Millər nyvystə çirəhorə həmmərə (soqləin), cynki „Matərialhoj“ Millər mundaət tə imohoj (hic) məhlym nə birə ə mohluq çuhurun doqı. Imohoj imu fəhm soxim nyvystəhoj Vs. Millərə, jəhni, Vs. Millər—əz taraf istori çuhurun doqı—dorəniho xəbərhorə. Mətləb imu inço uni, ki burmunim gofhoj Vs. Millərə—əri fəhm soxtə danystə duzi-qələti ən uhorə (ən gofhorə). Vs. „Millər Matərialhorə“ nyvystən bu ə 1892 sal. Əz taraf istori və həm əz taraf zuhun (əz jə bəxş) Vs. Millər nyvystə xəbərho, —ə imruzinə mətod hilmı gyərə, — kyhnə hisob birənyt; həmigə, ə nyvystəhoj Vs. Millər qələtiho, nə-dyrystihoş dəryt. Vəgirim, vinim Vs. Millər guttirəniho kimi (jəki-jəki) gofhorə. Vs. Millər nyvystəni:

„Ə əqyl imu, irə bovorinly hisob soxtə mubu, ki u təq-sirkorho (təqsirlyho, səbəbcıho, corəsoxho, zivunkorho), əz dəs komihoki padşoh xəzərho qobul soxti din Myşirə, həmin çuhurun Kafkaz birət“.

„Rasti, əz gof Mas'udi (istorik hərəbini, myrdi ə 956 sal. N. A.) imu irəş danystənım: din Myşirə ə hərəj xəzərho lov soxtən byryt—sər-əvvəl və əz həmmə puşo—çuhurho, komihoki ə dəvr xalif Harun-ar-Rəşid (786—809 salho) virixtən byryt əz xori Rum, —əz tovunəj (əz tərs) bi-ınsofi və zulmkori padşoh ju (padşoh Rum“). „Ommo i əqylə i çirə varasirə voistə“, guttirə, guttirəni Vs. Millər: „çuhuruo, piş birən byrytho əz viləjəthoj xristianiho (və myslimuho), omorən byryt ə viləjət xəzər ənçəq əz u tovunə, ki padşoh xəzər xyştən ju qulluq soxtən bu din Myşirə və dorən bu jurə kuməki (əri lov birə ə hərəj mohluq)“.

... „din Myşirə padşoh xəzər qobul soxti, ən zijod əz dəs çuhurun Kavkaz, ə gofhoj çuhurun Kavkaz guş doştə. Həlbət, ki i pyrşyşə bəhəm qəror dorə ni bu, cynki nə dəri ə dəs (imu) duzə materialhoj istorii“...., guftirə, guftirəni Vs. Millər ¹⁾.

Durtə, ə zofru (стр. XII), Vs. Millər nyvystəni:

„Imu ə bovorinirəvoz guftirə midanim, ki ə VII dəvr, ə vəqt çənghoj xəzərho ə Sasanihorəvoz ²⁾, xəzərho oftə birət ə viləjət Kavkaz ənbarə dihoj çuhurhorə. Rasti, pyrşirə gərəg birəni, kəj və əz çə i çuhurho omorət-gə ə Daqistu və Uloj-Kavkaz („Zakavkaz'jə“) orijənti („mizrohi“). Imruzinə çuhurun doqi nə doştət nə materialhoj litəratirə, nə (ə dyl domunbə) jorovurdihorə — əri fəhm soxtə, danystə, kəj və əz çə omorət-gə iho (çuhurun doqi) ə xori Kavkaz.

Ommo, histi işurə kələ bovorini ə i əqyl: həsyl, çuhurhoj doqi histyt əz („mişpoňoj“) çuhurho, komihorəki, jəssir soxtə, vədirovundən byryt əz viləjət Paləstin padşohhoj assiri („oşuri“), komihoki (çuhurun doqi) irə guftirənyt ə həmmə pyrşirəgorho“.

„Ə 1728 sal Gərbər (kapitan. N. A.), omorən buho ə viləjət Kavkaz, dorəni i çirə xəbər əz hōl („əvhōlət“) çuhurun (Kavkaz): „rabihoj ən iho hic jə gof guftirə nisə danystən byryt əz tovunəj giroştə raftə „əvhōləthoj“ çuhurun doqi, bəlki mugufturut-gə qəjr, — bəbəho, kələ bebəho'surə jəssir bərdən bu padşoh Musul, jəhni (padşoh) Ninəvi, və fursorən bu işurə ə viləjət Midi (viləjət „modojho“. N. A.)“.

„Imu ə gərdə nisə vəgyrdənim — guftirə, guftirəni Vs. Millər, — əri joqin qəror dorə pyrşyşə əz tovunəj ən i bovorini çuhurun Kavkaz, jəhni, guftirə mubu-mi, i bovorini n iho (ən çuhurun Kavkaz) binə vəgyrdəni, guftirə, əz ə br mohluq ənbarə salho (dəvrho) domundiho jorovurdiho, ə nə bugə, i bovorinirə dorət işurə rabiho'su?“ ³⁾

Ini, i çirə norə ə puşoj'mu pyrşyşhoj istorirə Vs. Millər Yogordim, bijojm rujə syftə guftirə omorə buho əqyl Vs. Millər.

¹⁾ „Материалы“, стр. стр. X, XI.

²⁾ Sasaniho — padşohhoj Iron byryt, komihoki padşohi soxtən byryt puşoj din Muħəmməd lov birə ə xori Iron.

³⁾ „Материалы“, стр. XIII.

Ə əqyl Vs. Millər — „u təqsirkorho, əz dəs komihoki padşoh xəzərho din Myşirə qobul soxtiho, həmin çuhurun Kavkaz birət“. I əqyl Millər hic nisə gyrdə. İnço dəri qələti. Vs. Millər xyştən ju guftirə bu (dəniş ə zəvər): „i pyrsysə¹⁾ bəhəm qəror dorə ni bu, cynki nə dəri ə dəs duzə materialhoj istorii“; jəygə, Vs. Millər guftirəni: „imu ə gərdə nisə vəgyrdənim əri joqin qəror dorə pyrsysə əz tovunəj ən i bovorini“ vəd. vəd. (dəniş ə zəvər). Əz i cy məhlym birə? Əz i məhlym birəni, xyştəni Vs. Millərə ə guftirə gof ju bovorini ne biriho. Kritik-syz, ə buşə bovorinirəvoz, ə dəs ju duzə materialhoj istorii nə dəri, binə vəgyrdən bu Vs. Millər əri əqylho ju buşə xəbərhorə, vəgyrdə omorən byrythorə jə əz ləhəj nəkumijə rəhgirorho, jedə əz ləhəj rabiho, — jəhəni, xəbər, „həsyl omorəmun çuhurun doqirə əz çuhurhoj viləjət Paləstin“. Şəfti ən i xəbərə əri ocuq soxtə unqədə zəhmət nist. Xəbər vəgirim əz Vitsən və əz uhonigə²⁾. Ə 1690 sal Vitsən nyvystən bu: ... „çuhuru (çuhurun Kavkaz N. A.) guftirənyt, ki bəbəho kələ bəbəho'su vədirəmorət əz Vavilon“ („Bovil“). Ə 1728 sal, — imu ə zəvər ovurdimhorə xuno, Gərbər guftirən bu: „rabihoj ən iho hic jə gof guftirə nisə danystən byryt...., bəlki, mugufturutgə qəjr, — bəbəho kələ bəbəho'surə jəssir bərdən bu padşoh Musul.... və fursorən bu işurə ə viləjət Midi“. Ə 1873 sal Komarov nyvystən bu: „mundi i çirə xəbər jorovurdi, ki pəs əz əvvəli (syftəi) xərəbəj (numaz) lorysoləjim, iho (çuhurun doqi) omorət ə Bəqdod, pəstə ə Təhran („Təgəran“), ə Hamadan, ə Rəşt, ə Qlybə, ə Dərbənd, ə Mədcəlis, ə Karabudax-Kənt, ə Torxu“. Ə 1886 sal Vs. Millər vəgyrdi ə Grozni („Syjync-Qlələ“) əz rabi Şimhyn i çirə xəbərə: „çuhurho, syftə poistən byrytho ə Kordour (? nyşunəj pyrsysə ən Vs. Milləri. N. A.), virixtən byryt əz zulmkorihoy dyşmənhə — kimiho ə Mydçi (ə viləjət Şəmoxi), kimiho ə Vartaşən (viləjət Nuxa, viləjət Gəncə) və əz inço — kimiho raftət ə Dərəj-Qləttə və Əndirəj-aul („Əndəri“ ə jon Xasav-jurt. N. A.)“. I xəbərho — jorovurdiho, komihoki bənd histytho ə pyrsysə „vədiromorəmun çuhurun doqi əz viləjət Paləstin“, duz nisə omorənənot dy əjəki.

¹⁾ Pyrsysə qobul soxtəi padşoh xəzər din Myşirə əz dəs çuhurun Kavkaz (N. A.).

²⁾ Vin. „Материалы“ Вс. Миллера, стр. II и следующие.

Joqin guftirə gərəgi, ki i çirə xəbərho (jorovurdiho) birət ənbar puşotəhoş, və i xəbərhorə dəşənbət ə guş mohluq və bovorini dorət işurə rabiho, komihoki fəhm soxtə nə danystət pyrsyşhoj istorirə ə təhər hilmı, ə təhər ob'jektivı. Omorə, omorə, u „jorovurdiho“ miboşut həmmə furmuş, uhonigə birəthorə xuno.

Imohoj vogordim bijojm ruja nyvysəndəhoj (nyvystəgorhoj) orijənti („loj ofto-vərov“, „məşrəqi“, „mizrohi“). Əz iho imurə xəbər dorəni və „şohodləməhoj“ ən ihorə ə puşo norəni xyştəni Vs. Millər. Vs. Millər guftirəni — çuhuru nyştən byryt (ovodu soxtən byryt diho) ə viləjət Daqıstu zu əz syftəi gilə omorəmun hərəbiho ə sər Daqıstu. Əri burmundə duzi ən i əqyl xyştərə Vs. Millər ovurdəni əz „Dərbənd-Namə¹⁾ i gofhorə:

„Ə 105 sal hiç²⁾ (738 sal pəs əz zəndə omorəmun lısus Xristos), ə dəvr xalif Abd-ul-Məlik Mərvan ə Daqıstu omori biror ən Abd-ul-Məlik Mərvan Abu Muslim ə 90.000 odomirəvoz (ə ləşgərəvoz). U vəgyrdi Daqısturə, soxti xərəbə-vironə („yrunə“) həmmə çigəhorə və kyşti ə ruj-ju (ə qərşu ju, ə borobor ju) poistəgorhorə, lov soxti din islamə (din Mu-həmmədə) ə hərəj **ironiho** nən **xəzəriho** (kursiv ən imuni. N. A.), komihoki tə u vəqt birət kofirho³⁾; jəhni, **ironiho birət atəş-pərəstho**, **xəzəriho** — byt-pərəstho⁴⁾ və kimiho (jəkiho) əz iho **qulluq soxtə birət din (tyroj) Myşirə**“. (Kursiv ən imuni N. A.). İnço hic jə gof nə vəri əz tovunəj çuhurho („əz viləjət Paləstin vədiromorəho“). İnço əz tovunəj „ironiho“, guftirə omoriho gof, şəksyz, əz tovunəj qəjm „tatho“ guftirə omorə gofi. Tatho həmmə əjəki („ə pəsi çuhur“, „myslimu“, „ərməni“) birət atəş-pərəstho. Imruzinə ruziş çuhurun-tatho („çuhurun doqi“) əhd soxtənyt əz (sər) atəş („hətəş“), guftirənyt ə əhd soxtəki: „ə çun ən i şəhm“, „ə

¹⁾ „Материалы“, стр. IV.

²⁾ Hiç — virixtəmun Mu-həmməd əz şəhər Məkkə ə Mədinə (ə 622 sal).

³⁾ „Kofir“ binə vəgyrdəni əz zuhun hərəbi; „kəfirun“ ə zuhun hərəbi „din-syz“, „məzhəb-syz“, guftirəniho gofi.

⁴⁾ İnço guftirə omoriho „byt“ (ə zuhun urusi „телец“) biri ə sirot („surot“) narə gusələ. I çirə byt syrxiyə — „tulairə“ („עגל הזהב“) soxtə biri ə kuh Sinəj Əhəryn (biror Myşi).

çun ən i hətoş“, „i şəhm zəno tyrə“ vəd. vəd.. I „formulhoj əhdi“ mundət əz dəvrhoj atəş-perəsti. Əz tovunəj xəzəriho guftirə omoriho gofiş, həm, duz birə voistə, cynki iho ə VIII dəvr (sadsali), ə dəvr padşoh Rum, Ləv Isavrianin guftirəniho (717—741 sal), qobul soxtə birət din Myşirə əz dəs çuhurho, virixtən byrytho əz viləjət Rum ə Kavkaz. Əz „Dərbənd-Namə“ məhləm (ocuq) birəni: „dihhoj çuhurho“, əz tovunəj komihoki Vs. Millər ə jor ovurdəniho, ənçəq dihhoy xəzər birət. Hocu birə bəqdo, xəzəriho qobul soxtət din Myşirə ə VIII-myn sadsali. Vəgirim xəbər əz əvvəli (syftəi) padşoh xəzər—Bulan guftirəniho. Bulan (ə vərəvurdəvoz)¹⁾ qobul soxti din Myşirə ə 740 sal. Ləv Isavrianin, padşoh Rum, soxti padşoh'jəti u vəqtho. Ə dəvr Ləv Isavrianin virixtən byryt çuhurho əz xori Rum ə Olyrym („Olyrym“ — Крым), ə Kavkaz, ə viləjət Xəzər və „lov soxtən byryt ə həmmə çigəho din Myşirə ə kələ bərasihorəvoz“²⁾. I ə zəvər guftirə omorə gofho omorənyt həmmə duz əjəki. Kor ocuqi: **din Myşirə xəzəriho qobul soxtət əz dəs əz Rum virixtə (omorə) çuhurho**. I duz omorəni ə gof Məs'udi və Ibn-Xaukal'əvoziş (numho və şohodləməj ən ihorə ə jor ovurdəni Vs. Millər; Viniş „Материалы“). Imohoy imu guftirə midanim: Vs. Millər guftirəniho gofho—**əz tovunəj lov soxtəi „çuhurun doqi“ din Myşirə ə hərəj xəzəriho duz nistyt**. I ocuq birəni, həm, əz gofthoy Vs. Milləriş: „ə Mydçi (dih ə viləjət Boku) I. Ş. Anisimov ofti tyroj Myşirə („sifirtyrərə“. N. A.), komiki nyvystə omori 200—300 sal zu (əz 1892 səl. N. A.); nyvystə omori u ə ruj pust əz taraf muj. I ə imu burmundəni (sybyt soxtəni, nyşu dorəni) ənçəq i puşoho (ə i zuriho) şinox birəi çuhurun doqirə ə çuhurun əşkənəzirəvoz və, goftən, ə dinhoj (nizomhoj) Gəmorərəvoz. Xət ə u tyro **nyvystə omori əz loj muj** (kursiv ən imuni. N. A.), ommo, məhləmi ki, əgər xət əz loj-gə (əz loj guşt) nyvystə nə omogə, u xət—ə **din Gəmore gyre** (kursiv ən imuni. N. A.) batyl hisobiho“³⁾. Əz i gof Vs. Millər məh-

¹⁾ Viniş: Вс. Миллер „Материалы“ (стр. V и след.).

²⁾ Viniş: Еврейская энциклопедия, изд. Брокгауз-Ефрон, том V. стр. 550.

³⁾ Viniş: Вс. Миллер, „Материалы“, стр. III.

lym birəni: çuhurun doqi ə 1600—1700 salho (ə 16—17-myn sadsaliho) din Gəmorərə nə danystət və nə gərdundət. Imohoj vinim, cy nyvystəni-gə durta¹⁾ Vs. Millər (ə əqyl Vs. Millər din Myşirə ə hərəj xəzəriho lov soxtə birət çuhurun Kavkaz). Vs. Millər guftirəni: „U (jəhni Əvədijo, jəki əz nəvəhoj Bulan, padşoh Xəzər) vokurdən bu nymazho, şkoləho, gyrd soxtən bu xirədməndhoj (danyşməndhoj) jisroilə, bəxşirən bu işurə syrə („tula“)—nyqrə, və uho (danyşməndho N. A.) vomuxtyt (təhbyr soxtyt) ə ju **Mişnə** və **Gəmorərə** və dinhoj nymaz xundəirə, norə omorəthorə əri həzonho“ (Kursiv ən imuni N. A.). Ə gof Vs. Millərəvoz: 1) çuhurun doqi ə 16—17-myn sadsaliho Gəmorərə nə danystət və dinho jurə nə gərdundət; 2) çuhurun doqi lov soxtət din Myşirə ə hərəj xəzəriho və vomuxtə birət ə Əvədijo, padşoh Xəzər, Mişnə və Gəmorərə (?! N. A.). Əvədijo, ə vərovurdəvoz, padşoh'jəti soxti ə IX jədə ə X sadsali. Hocu birə bəqdo, cy təhər çuhurun doqi, nə danystətho Gəmorərə əz 16—17-myn sadsali zutə, vomuxtə birət urə (Gəmorərə) ə Əvədijo ə IX-myn, jədə ə X-myn sadsali? Ocuqi, ki i əqyl nisə gyrdəniho və ə gof Vs. Millər qələti dəriho²⁾.

Əz i imu ə zəvər nyvystə gofho imu vəgyrdə midanim i çirə əqylə: 1) çuhurun doqi (tatho) lov nə soxtət din Myşirə ə hərəj xəzərho; 2) din Myşirə ə hərəj xəzərho lov soxtət (ə VIII-myn sadsali, bəlki zutəş) əz xori Rum virixtə omorə çuhurho; 3) **din Myşirə ə hərəj kimi tatho** (imohoj „çuhurun doqi“ xundə omorənytho) lov soxtət jə əz xori Rum virixtə omorə çuhurho, jədə xyştəni xəzərho; tə din Myşirə qobul soxtə tatho („çuhurun doqi“) birət atəş-pərəstho. Mubu gyftirə, ki əz „ironiho“, komihorəki Dərbənd-Namə ə jor ovurdəniho, qəjr əz tatho (imruzinə çuhur, mysl-imu, ərməni) və osətiho də hic jə **qəjm ironi** ə viləjət Kavkaz nə biri və nə mundi.

Rasti, irəş ə jor ovurdə gərəg birə inço: ə X-myn sadsali xəzəriho lov bistoryt, „nist bistoryt əz ruj zimi“ guftirə, guftirənyt istorikho. (Ə 966 jədə ə 969 sal pəstxun dorən bu ihorə Sviatoslav).

1) Viniş: Вc. Миллер „Материалы“, стр. X.

2) Həlbət, ki u danyşməndho çuhurun doqi nə birət; uho birət əz Rum virixtə omorə çuhurho (N. A.).

Imohoj xəbər vəgirim əz Ildod-hə-Doni („zihistən bu ə 1-myn niməj IX-myn sadsali“).

Ildod-hə-Doni („Əldad-ga-Dani“, viniş: Вc. Миллер, „Материалы“, стр. XIV) nyvystəni, ki qərşu omori ju ə „şivtəj“ Isoxor, komiki gəştəniho (gucmiş birəniho, kuckərməi soxtəniho) əz i çigə ə u cigə ə doqho (ə kuhho), ə ləv (ə qiroq) Dərjoh Xəzər (dərjoh Kaspi), ə sərñəd (ə dozu-birun) Iron nən Midi; uho xundənyt tyrora... „Uhorə histi ənbarə mol-qərə („ilqəho“ gələho)... Həmnəşhoj ən uho („qunşihoj“ ən uho) histyt qəjmho, komihoki sər zərənytho ə atəş... Uhorə nisti rənçbərho („xori-qulluq-soxho“), və həmmə cərə (dərvoisti'surə) xirənyt ə pul (ə aqçə). Gof soxtənyt uho ə zuhun (loşyn) həqydis“, ə zuhun ironi nən kədər“.

Əz gof Ildod-hə-Doni ocuq birəni i „çuhurho“ çuhurun doqı nə birətho, cynki çuhurun doqı (çuhurun-tat) əz zurəvoz birət rənçbərho, nə gəştət uho əz i çigə ə u çigə və nə biri işurə ənbarə mol-qərə („ilqəho“). Lap ocuqi, ki i „çuhurho“ xəzəriho birətho, və zuhun işu biri zuhun „kədəri“¹⁾ (zuhun tyrki). Zuhun ironi biri zuhun tatho, komihoki, ə vərəvurdəvoz, u vəqtho birət məjldor (tarafdor, dinqobulsoxhoj) din Myşi. Jə bəxş tatho qobul soxtə birət (?) din Myşirə, jə bəxşigə, şəksyz, sər zərə birət ə atəş; Ildod-hə Doni guftirəniho atəş-pərəstho həmin tatho birət. I xəbərə imu əz Dərbənd-Naməş danystim (Viniş ə zəvər).

Imohoj xəbər vəgirim əz „tip (sirot nə tivəh) səmiti“, komiki oft omorəniho ə tatho (çuhuru nə myslımu); „tip səmiti“ qəriş biri ə iho əz dy taraf: əz taraf çuhurho, virixtən byrytho əz viləjət Rum, və əz taraf hərəbiho, omorən byrytho ə Daqıstu ə VIII-myn sadsali; „tip səmiti“ oft omorəni ə hərəj tatho kəm. Binəlyjə tip tatho histi tip ironi.

Zuhun tatirə guftirimgə, ə i zuhun ənbar qəriş birət gofhoj hərəbi: „xolu“, „xolə“, „həmmə“ vəd. vəd. — Ənbarə gofho—həmmə histyt gofhoj hərəbi. Gofhoj „loşyn həqydiş“ lap kəm oft omorənyt ə zuhun tati-çuhuri; i gofhorə (ə çirəj gof „boruxo“, „qələdiş“, „qydiş“, „milə“ vəd. vəd., əz „zuhun nymazi“ vəgyrdə omorə gofhorə) qəriş soxtət ə zuhun tati rabiho. Sərşumoruş əz zuhun „loşyn həqydiş“ vəgyrdə

¹⁾ Ə əqyl imu—„kədər“ və „xəzər“ hərədy jə gofi.

omora gofho mubu—həmmə tə həmmə — 40-50. Ə zuhun tati qəjr əz zuhun hərəbi vəgyrdə omora gofho, qəriş birət, gofho və formho, vəgyrdə omorətho əz zuhun tyrki və cənd zuhunhoj kavkazi („jafəti“).

Vs. Millər i çirə qəror dorə zuhun „çuhuri-tatirə“: „zuhun çuhuri-tati histi zuhun ironi, guftirə omorəniho ə **karastihoj səs səmitirəvoz**“.... (kursiv ən imuni N. A.). Ə i gof Vs. Millər dəri kələ qələti. Hic ə jə çigə—ə hylom — nisti çəjləjə „**karastij səs səmiti**“; Vs. Millər xəjol soxtə bu, ki i çirə səsho h, h, q oft omorənyət əncəq ə zuhunhoj səmiti (hərəbi, hivrit vəd.), guftirə. Ə 1892 sal, Vs. Millər, nisə danystən bu, ki i çirə səsho ə zuhunhojgəş (ə zuhun avar, cəcən — „miş-qizi“ vəd.) oft omorənythorə. „Karastij səs səmiti“ guftirəniho gof cy gof-i? Ocuqi, ki i çirə əqylə hic binə ni buho, cynki, əgər tozə (nug) zəndə omora həil urusirə, jə həil fərəngirə („frantsuzirə“) dogə ə doşt ə xyzyn hərəbi, u (həil) xutə mubu zuhun hərəbirə, xutə mubu və **midany duz** guftirə h, h, q vəd., urəş mubu „karastij səs hərəbi“, „karastij səs səmiti“ (!). I jə gof nə bisto əri guftirə. Səsho h, h, q qəriş birət ə zuhun tati əz zuhun hərəbi. Qəriş birəmun ən i səsho nə biri ə duzirəvoz („nizomly“, „qonun-pəjmun“), cynki i səsho—əz jə taraf—oft nisə omorənyət ə həmmə gofhoj hərəbi, komihorəki qobul soxtiho zuhun tati („həq“ ə çigəj „həq“ hərəbi), əz jə tarafigə h, h qəriş birət ə həsyl binəlyjə gofhoj ironi (tati): həsb ə çigəj „əsb“, „hoft“ („həft“) ə çigəj „həft“, vəd.

Əz imu mypyrst, ki i əz Vs. Millər oft omorənytho həjbho ə cy bəndyt? Vs. Millər nyvystən bu „Matərialhoj“ xyštərə əz i 40-45 sal puşo. U vəqt puşo omorəniho və bərəsihoj hilmış unqədə ənbar nə byryt. Əz tarafigə—u vəqt, ə dəvr padşoh, əz tovunəj çuhuru nyvystə omorəniho cihorə ə təhər ob'jektiv i əri nyvystəş minkin nə bu; həmigə, rabiho və millət-pərəsthoş (natsionalisthoş) ənbar sərbəhsi misoxtyt.

Vs. Millər pyrşyş istori „çuhurun-doci“-rə fəhm soxtən bu ə hitojətirəvoz. Ə sər jə bəxş tatho vobu num çuhuri. „Vatan çuhurho bu Paləstin; hocu birə bəqdo, vatan çuhurun doqiş Paləstin birə voistə“, guftirə, ə i çirə əqyl omora xostən bu Vs. Millər. Ommo, imu ə zəvər dirim (diririm)

rəzultat korho və əqylhoj Vs. Millərə və domundəiho jurəş (qələtihorəş)¹⁾, Imohoj imu dim inço rəzyməj („rəzymə“ — gof fərəngini; məhnə ju: ə kutəhi guftirə omorəniho gof) ə zəvər guftirə omorən byrytho gofhorə:

1. „Çuhurun doqi“ xundə omorənytho tathorə nisti hic jə bəndə çuhuru, komihorəki „jəssir ovurdən byryt padşohhoj assiri ə Xori Iron və Midi“.

2. Din Myşirə ə hərəj xəzəriho lov soxtət çuhurho, virixtətho ə VII—VIII sadsali—bəlki zutəş—əz viləjət Rum.

3. Din Myşirə ə hərəj jə bəxş tatho (komihoki ə uhonigərəvoş — ə u tathojgərəvoş ə jəki byryt atəş-pərəstho) lov soxtət xəzəriho, bəlki — əz viləjət Rum virixtə, ə viləjət Kavkaz omorə, çuhurhoş.²⁾

4. Tatho [çuhur, myslimu, xoc-pərəstho (ərməniho)] histyt həmmə jə qəjm. Ihorə bəxş-ə-bəxş soxti din (məzhəb) — din Myşi, din Muhəmməd, din Xristos („Jəhyşyvəh-hə-Nysri“).

5. Əz i 200—300 sal puşo „çuhurun doqi“ (tatho) nə dinhoj Gəmorərə gərdundət, nə Gəmorərə danystət. Gəmorərə, təfilinə, təllitə bəlki ovurdət ə Kavkaz əşkənəziho.

I əqylhorə imu ə puşo norənim əri duzi gof, əri fəhm soxtə, əri oftə duzə rəh yşyqi və əkonomikirə (dəvlətirə). Nə dəri ə viləjət SSSR bəşqəi ə hərəj millətho, nijə bu hic jə insonə rəh əri çuhur-nəxohi („antisəmitizm“).

Imu, əz dəs vərəmorərə xuno, fəhm soxtim, gofə duraz nə soxtə, ə kutəhilə, nyvystəhoj Vs. Millərə, və öcuq soxtim u dəhiştiho qələtihorə. Vogordim, bijojm rujə zuhun və dialəkt-hoj zuhun tati. Həsyl, zuhun tati histi zuhun ironi. Ə zuhun tati lap kynd omorənyt imruzinə zuhun farsi, zuhun tadçiki və zuhun „çuhur buxorəi“, komiki, həm, zuhun ironi hisob birəniho. Vs. Millər norə tərminho (numho) əri dialəkt-hoj zuhun tati: 1) „zuhun tati“, jəhni zuhun tathoj myslimu, 2) „zuhun-çuhuri-tati“, 3) „zuhun ərməni-tati“ duz nistyt. I tərminho histyt bənd ə num məzhəb. Ommo, imuruz hərkiş danystəni, ki zuhunrə ə məzhəbəvoş hic jə kor nistihorə; zuhun ə məzhəb bənd nisti; „çuhur“, „myslimu“, „xoc-pərəst“ (xristiani)—

¹⁾ Inço imu əz taraf istori tatho nyvstənimho əqylhorə ə çigəjgə (ə çofojgə) muburmnnim həmmərə jəki-jəki, və imid doctənim, ki çofoj'mu ə i zuriho ə dofus dəşəndə mijov, guftirə.

²⁾ Fəhm sox durta ə 64-73 rujvəlgho əz tovunəj ələfbi nə „xət bəqdodi“ guftirə omoriho gofhorə.

iho hëmmə histyt tərminhoj məzhəbi. Imu guftirənim: „çuhur-tat“, „çuhur-buxorəi“, „çuhur-gyrçii“, „çuhur-əşkənəzi“. Zuhunhoj ən iho jəki nistyt, və hic jə nəzdiki („nəzniki“, „kyndi“) nə dəri ə hərəj ən i zuhunho, qəjr əz zuhun tati və zuhun „çuhur buxorəi“).

Zuhun qəjm tatho histi hëmmə jəki. I zuhunrə imu bəxş soxtənim ə sə dialəkt:

1) dialəkt loj-nimruzi ¹⁾ („ЮЖНЫЙ ГОВОР“). Ə i dialəkt gof soxtənyt hëmmə tatho (çuhur, myslimu, ərməni), zimi-nyşini soxtənytho (poistənytho, nyştətho) ə viləjət Azərbəjdçan və loj nimruzi Dağıstu („ЮЖНЫЙ Дагестан“). Rasti, ə hərəj dialəkthoj tathoj-çuhur, tathoj-myslimu və tathoj-ərməni kəm-biş bəşqəiho oft omorənytgəş, u bəşqəiho həsyli hisob nisə birə-nyt. Həsyl, u bəşqəiho histyt rəzultat kori soxtəmun kulturhoj islami, çuhuri və xristiani, komihoki (kulturho) soxtən byryt bəxş-ə bəxş jə qəjmə (qəjm tathorə). Həlbət, ki ə i dialəktho kori soxtən byryt zuhunhoj yzğə milləthojgəş, komihoki qərşu omorən byryt (voxurdən byryt) ə tatho ə rəh istori.

2) Dyjymyn dialəkt histi dialəkt mijonəi (dialəkt şəhər Dərbənd və rajon ju — dialəkt şəhər Dərbənd və ə kyndi (nəzdiki) şəhər Dərbənd histytho diho).

3) Səjymyn — dialəkt loj-şəvini (dialəkt loj-şəvi Dağıstu — rajon Məhəc-qələ və Bujnakski; dialəkthoj ə xori Tərk nən Qubon nyştətho tatho, jəhni ə viləjət loj-şəvi Kavkaz — „Северный Кавказ“).

Zuhun tati hëmmə jəkini. Əz u tovunə, əz taraf məzhəbi çyro soxtəi dialəkthoj tatirə („zuhun çuhuri-tati“, „zuhun tati“ — jəhni „zuhun myslimu-tati“, „zuhun ərməni-tati“), Vs. Millər soxtən buhorə xunə, duz (dyryst) nisti. I Vs. Millər norə numhoj dialəkthoj tati duz nistyt, cytar-ki duz nistihorə xuno „pəhləvi-mysylman“ („pehlevi-musulman“ — Clément Huart) ²⁾.

¹⁾ Loj-nimruzi (ə zuhun urusi „юг“). Loj-şəvi (ə zuhun urusi „север“). Loj-ofto-vərov (ə zuhun urusi „восток“). Loj-ofto-furov (ə zuhun urusi „запад“).

²⁾ Zuhun „pəhləvi“ histi zuhun ironi, ə dəvr padşohhoj Sasani ə hərə gəştən buho zuhun.

Çuhur¹⁾ (jəhudi), myslimu, (ərməni) xristian—iho jəkiş tərminhoj ətnografi²⁾ nistyt; iho histyt tərminhoj məzhəbi (rəligioni).

Ə hərəj dialəkthoj tati dəryt bəşqəiho: 1) əz taraf fonə-tiki (hov || ov, hərəkət || hərəkət vəd.); 2) əz taraf morfologi (ə dialəkt loj şəvi guftirə omorəni; mə omorəm, ty omorəj, u omorəj; i formho ə dialəkthoj mijonəi nən loj-nimruzi guftirə omorənyt: mə omorəm, ty omorəj, u omorəi); 3) əz taraf sintaksis (dəniş durta ə zofru); 4) əz taraf ləksikologi—ləksiki (burmundə || nyşy dorə; tozə || nug; həjot || poroq vəd.).

Dialəkthoj ironi (dialəkthoj farsı, dialəkthoj tati və yzgə) imruz vəslyjə qədər („vəssi guftirəniyə (—ho) gil“) və gynçəlyjə təhər fəhm soxtə nə omorət.

Dialəkthoj tatirə guftirimgə, iho mundət lap axtərmiş nə birə (fəhm soxtə nə omorə)—bəlki, mijov jə ruz, ə çigəj imu isəhət qəror norənimho (guftirənihho) 3 dialəkt, qəror norə gərəg mubu 4 dialəkt (və zijodtəş, bəlki).

Zuhun tati histi jəki əz zuhunhoj ironi, ə komiki kori soxtən byryt və qəriş birən byryt ənbarə zuhunho (və dialəkthoj ən i zuhunho). Əz i tovunə ə vomuxtə-danystəmun və fəhm soxtəmun zuhun tati dəri kələ intərəs. Zuhun tati kuməki mydy əri fəhm soxtə istori, ətnografi və zuhunhoj qəjmhoj Trans-kavkaz („Закавказье“) və Daqisturə.

Xyştəni Vs. Millər əz tovunəj zuhun tati nyvystə bu i çirə: „ə zuhun çuhurun-doqi dəri əri lingvist kələ intərəs; ə i zuhun domundi ənbarə və qimətlyjə sojoqho, komihoki burmundənytho, ə cy çirə və ə komi zuhunho və millətho vomuxtigə mohluq çuhur doqi puşoj omorə ə viləjət „Kavkaz loj-ofto-vərov“. („Материалы“, стр. XVII).

Əz tovunəj zuhun tati V. A. Çukovskij³⁾ (profəssor zuhun farsı ə Univərsitət Ləningrad) nyvystən bu (fəhm sox: „Материалы для изучения персидских наречий“, Спб., 1888):

1) „Çuhur“ histi həmin gof „jəhudi“, əz komiki binə vəgyrdənyt „çəhud“, „çuhud“, (əz inçə: „çuhur“), „çufut“, „çid“.

2) „Ətnos“ ə zuhun jynoni „xələq“, „qəjm“ guftirəniho gofi.. „Ətnografi“—zındəgyni və hədothoj çirə-bə-çirə qəjmhərə fəhm soxtəniho və vomuxtəniho hilmı.

3) Ə 1883 sal V. A. Çukovskij-rə fursorən byryt ə Iron (Персия) əri fəhm soxtə dialəkthoj farsirə.

„В диалектическом отношении современная Персия представляет из себя такое золотое дно, которое много лет еще будет давать неистощимый и вечно новый материал исследователям, и чистый новоперсидский язык ¹⁾..... далеко не пользуется такою общеупотребительностью и распространенностью в качестве разговорного языка, как мы о том привыкли думать: он — язык государственный, деловой, язык больших городов и привилегированных классов, простой же народ, деревня, в нем не нуждается, говоря на диалектах“.

Əz tovunəj ənbari (və zijodi) dialəkthoj ironi Çukovskij puvystən bu: . . „поразительное обилие и многообразие (в частности) персидских диалектов по полосам и в них по отдельным пунктам — городам, деревням и поселкам“.

Durtə, ə „Matərialhoj“ xuştə Çukovskij ə jor ovurdəni zuhun çuhurun xori imruzinə Ironə („Zuhun imronirə“). U puvystəni: „xub bu fəhm soxtə i zuhun imronirə ə i şəhərho (bistogəş): ə Şiraz, ə Isfahan, ə Kaşan, ə Hamadan, ə Kazvin, ə Təhran, ə Dəməvənd; xub bu fəhm soxtə zuhun çuhurun şəhər Dəməvəndə və danystə dirə, sy təhər (imruz) bəşqə birigə kyhnə zuhun farsi (ironi). „В последнем городе (ə Dəməvənd) ²⁾ особенно интересно проследить видоизменение старо-персидского языка с одной стороны в Мазандеранском наречии, с другой — в диалекте мазандеранских евреев. *Результаты этих наблюдений были бы крайне важны и драгоценны, как материал для сравнения с языком горцев-евреев Кавказа, который оказывается тоже чисто иранским, персидским, судя ³⁾ по образцам, приведенным у Анисимова“* (Kursiv ən imuni. N. A.).

¹⁾ Ə i imruzinə zuhun farsi („tozə farsi“) ənbar qərişyt gofho və formhoj hərəbi.

²⁾ Dəməvənd ə kyndi Təhran histiho şəhəri.

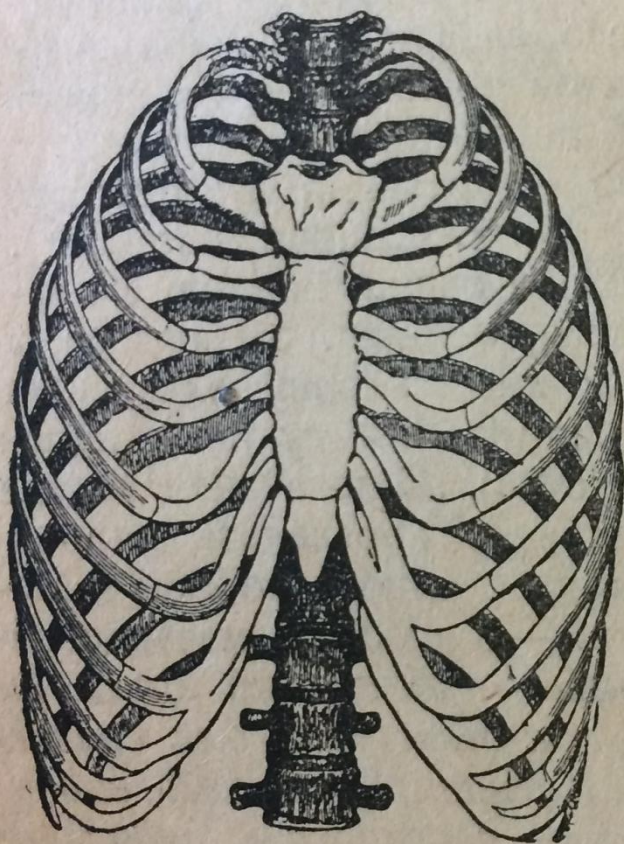
³⁾ В. Жуковский. „Материалы для изучения персидских наречий, Спб. 1888, р. р. I, II, III, IX. Inço Çukovskij ə jor ovurdəni I. Ş. Anisimov puvystə, ə dofuş dəşəndiho dəsxətə: „Кавказские еврей-горцы“ („Сборник материалов по этнографии“, изд. Дашковским Этнографическим Музеем, вып. III, 1888).

III. Grammatik.

A. FONƏTIK.

Jərəqhoj (karastihoj) gof.

§ 1. Ə zuhun tati oft omorənyt çirə-bə-çirə səsho (ungho). I səsho vədirəmorənyt (guftirə omorənyt) əz ləhə. I səsho bəxş birənyt ə dy dəstə: ə 1) dəstəj səshoj əvozi (a, i, vəd. vəd.), və ə 2) dəstəj səshoj həm-əvozi (b, c, ç, d vəd. vəd.).



Surot № 1

Qəfəs sinə: 1—12 dəndəho.

Ə zuhun tati (və ə həmmə zuhunhoş) oft omorənytho səshorə ə təhər hilmə əri fəhm soxtə, danystə gərəg birəni, cy təhər i səsho əz ləhə guftirə — və cy təhər ə guş şinovustə omorənytgə, jəhni fəhm soxtə voistəni səshorə əz taraf fiziologi və əz taraf akustiki. Ə zuhun inson dəbirənytho səsho (əz i səsho bəstə omorənyt gofho) guftirə omorənyt (bəhəm omorənyt) ə kuməki karastihoj (jərəqhoj, savuthoj) gofəvoz və şinovustə omorənyt ə kuməki karasti şinrəirəvoz (guş). Əz i karastihon imruzinə hilm fonətik zijodi və zijodi ə fikir vəgyrdəni

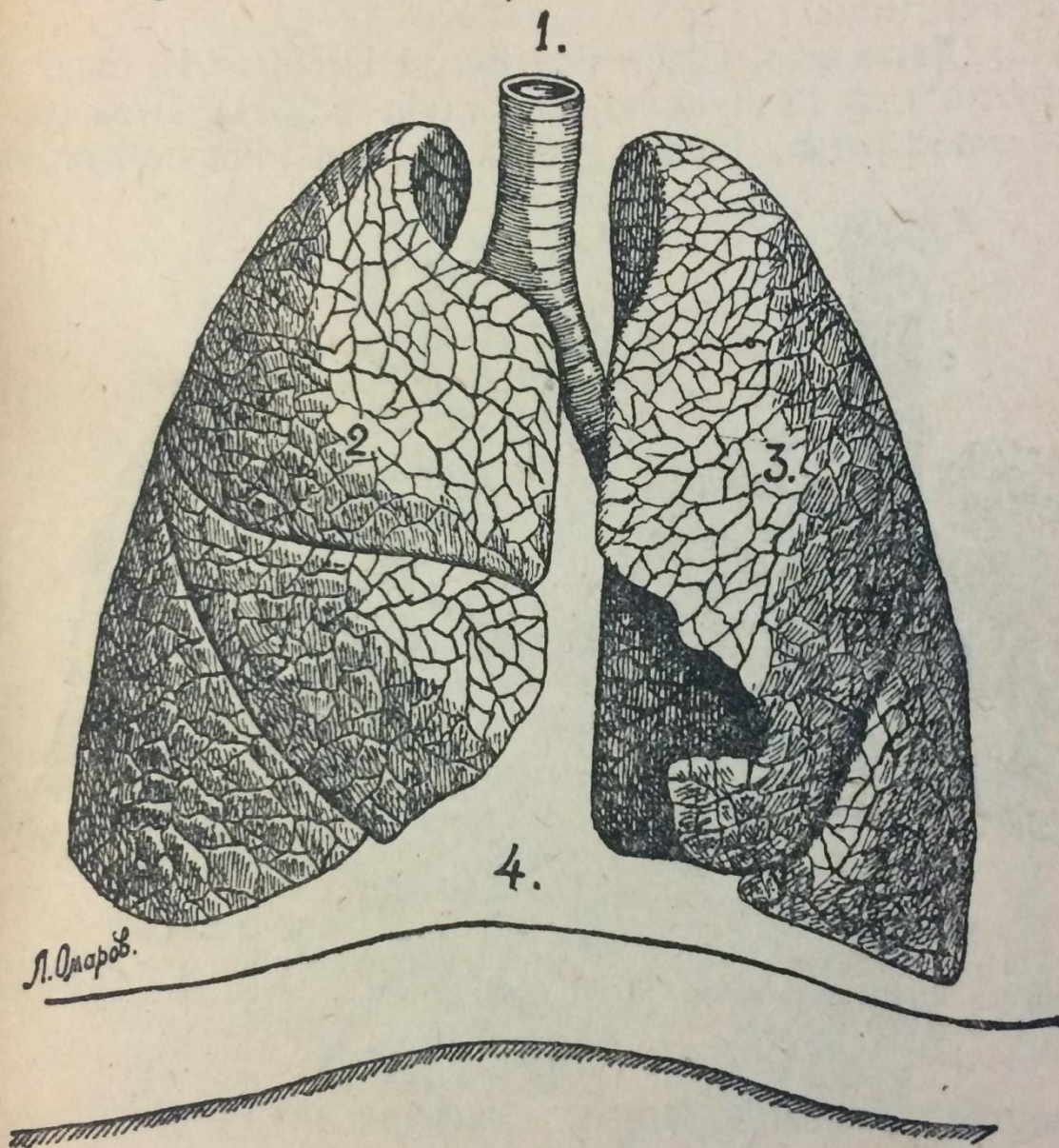
(tiqəqət dərəni) karastihoj gofə. Karastihoj gof histyt:

1. Ə qəfəs sinə¹⁾ (viniş surotə, № 1), ə qəriş ju dəbirənytho şuşho²⁾ (vin. sur. № 2). Şuşho histyt organ (apparat, jərəq, savut) nəfəsi (nəfəs-vokəşi). Əvir daraftəngə, şuşho birənyt lov. Əvir vadaraftəngə, şuşho birənyt gyrd. Əz vini (fini) daraftəniho əvir giroştəni ə şuşho əz nəj („zur-nəj“, „zur-naj“) və

1) Ə zuhun urusi: „грудная клетка“.

2) „Легкое“, „легкие“; „şuşlygho“.

əz luləj („lyləj“) nəfəs-vokəş (vin. sur. № 3, 4, 5) ¹⁾. Vokəşirəmun nəfəsə (darəftəmun əvirə ə şuşho) ə fonətik num norət „inspiratio“ (xun: „inspirátsio“) — gof latinini; ə zuhun urusi „вдыхание“. Vəqt səs ovurdə, əz şuşho vədirəmorəni əvir. Vədirə-



Surot № 2

Şuşhojodim:

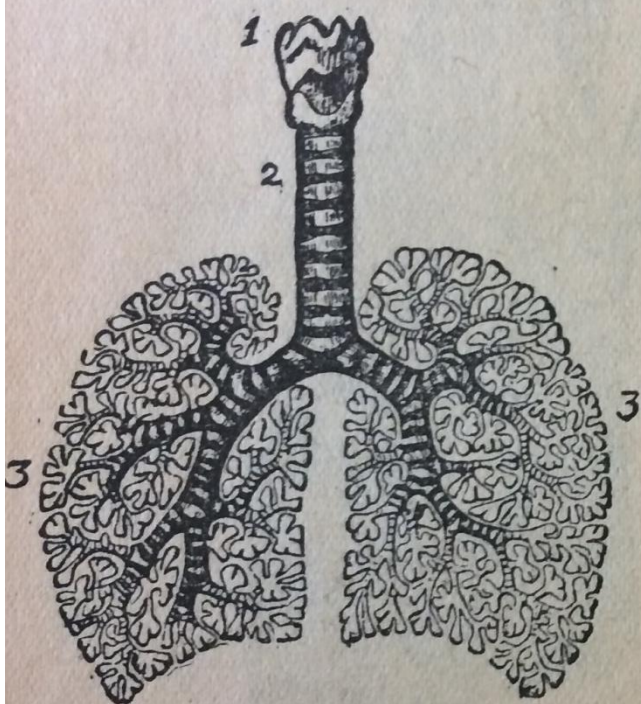
1. Luləj nəfəs-vokəş 2. Rasti şuş 3. Cəpi şuş 4. Diafragma („suqu“ — mijonpərdəj doruni, ə hərəj şuşho nən şyqəm dəbirəniho).

morəmun əvirə ə fonətik num norət „expiratio“ („xun: əkspirátsio“) — gof latinini; ə zuhun urusi: „выдыхание“.

¹⁾ Inço vərytho surotho vəgyrdə omorət əz „Anatomi“ Ziornov, Gurvic, əz „Fiziologi“ Landois. Surotho kəşirə omorət ə dəstin L. Omarov' əvoz. I surotho unqədə duz və xub kəşirə nə omorətgəş, əri mətləb hilm zuhundani vəs soxtənyt.

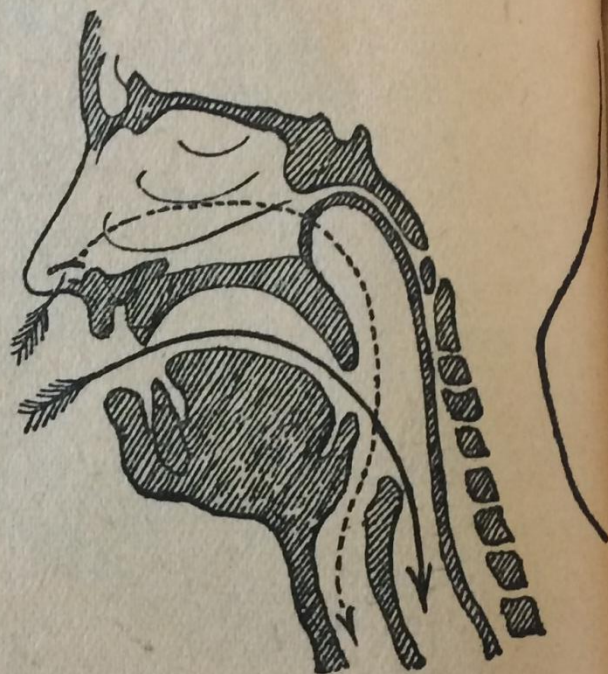
2. Luləj¹⁾ nəfəs-vokəş (vin. sur. № 3) („Дыхательное горло“)
 3. Nəj („zur-nəj“, „zur-naj“) və domoj nəj (domoj səs)
 (tyrak, sula). — vin. sur. №№ 3, 7 („Гортань“, „Голосовая щель“).
 4. Ləhə.
 5. Vini (fini).

§ 2. **Qəfəs sinə.** Qəfəş sinə dyryst birəni əz 12 dəndəho („qabyrqa“) nə 12 myhrəhoj kəmər (vin sur. №1). Ə zir qəfəs kəşirə omori pərdə, komiki guftirə omorəni (num norə omori)



Surot № 3

Karastihoj nəfəs-vokəş:
 1. Domoj nəj. 2. Luləj nəfəs-vokəş.
 3. Şuşho.



Surot № 4

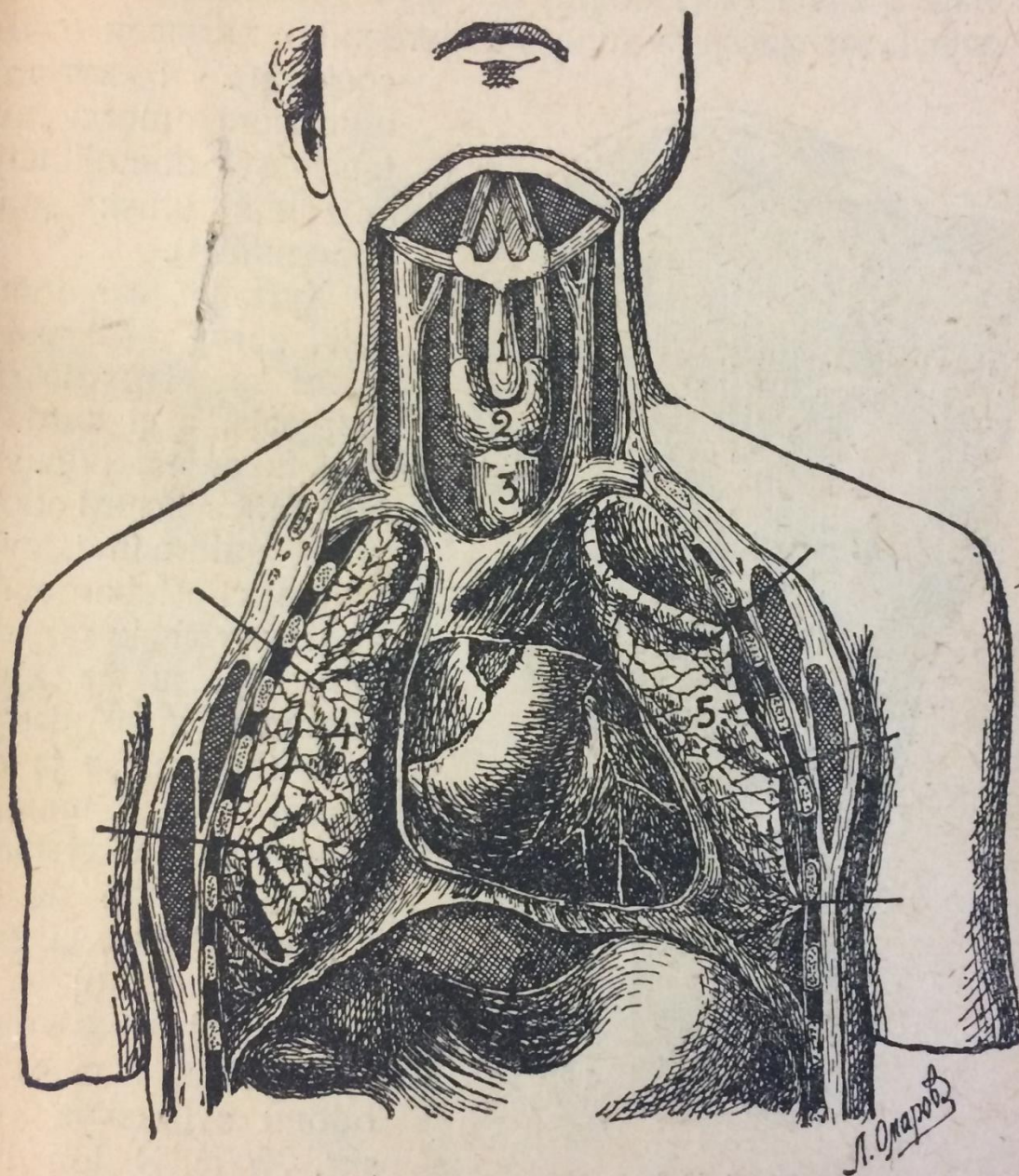
1. Tircə („стрелка“), ə zəvər, nuşu dorəni rəh nəfəsə. 2. Tircə, ə zəfru, nuşu dorəni rəh xurəkə.

„diafragma“ (ə zuhun urusiş: „диафрагма“ guftirə omorə). Diafragma çigə gyrdəni ə hərəj qəfəs sinə və şyoqəm. Ə qəfəs sinə dəbirənyt: dyl, şuşho, luləj xurək-bər və luləj nəfəs-vokəş və organhojgə. Rəh ə şuşho daraftə vədirəmorəniho əvir histi: vini (fini), nəj, luləj nəfəs-vokəş. (Vin. sur. №№ 1, 2, 3, 4).

§ 3. **Nəj.** Nəj bəndi ə luləj nəfəs-vokəş. Nəj dyryst birəni əz i xyrtenəkho (çəqçihə, çəqçəqihə; „xyrt-xyrtho“): 1) xyr-

¹⁾ Ə dialəkt rajon Dərbənd guftirə omorəniho „lulə-rə“ (ə məh-nəj „гнездо“, „uja“, „ujə“) gərəg bu nyvystə „lonə“, „lunə“ —əri başqə soxtə əz „lulə“, „lylə“ („труба“, „трубка“); „lonə“ ə zuhun farsī guftirə omorəni „lanə“.

tənək vər¹⁾-əngyştəri, 2) xyrtənək vər-qəlxəndi, 3) 2 (dy) xyrtənəkhoj vər-kuzə („vər-qədəh“). Ə domoj nəj çigə gyrdət əvoz (səs, ung) dorənytho bəndho — pərdəho, „bəndhoj əvozi“.



Surot № 5

1. Nəj (zur-nəj, „zur-naj“). 2. Çigə xyrtənək vər-qəlxənd(i). 3. Lyləj nəfəs-vokəş. 4. Rasti şuş. 5. Cəpi şuş.

İvəvoz dorənytho bəndho ə kor omorənyt ə kuməki çirə bə çirə muskulhorəvoz [„muskul“ ə hilm anatomi guftirəni çigəj

¹⁾ „vər“ ə məhnəj uxşəş zərəniho, varəftəniho („varəxtəniho“) guftirə omorə inço: xyrtənək vər-myhyr əngyştəri, jəhni ə myhyr əngyştəri uxşəş zərəniho („varəxtəniho“).

guştə, komiki ə kor ovurdəni („vəçəhundəni“) bəxşhoj tən („çəndək“) insonə, və həm həjvunətəş].
 Nəj histi əvoz dorəniho karasti (jərəq, savut). Ə zəvər (sər) nəj, ə zəvər (sər) domoj nəj çigə gyrdəni sər ən i domoj nəjə („sər qəçqurə xuno“) dəgyrdəniho xyrtənək (çəqçəqi, çəqçəqi).



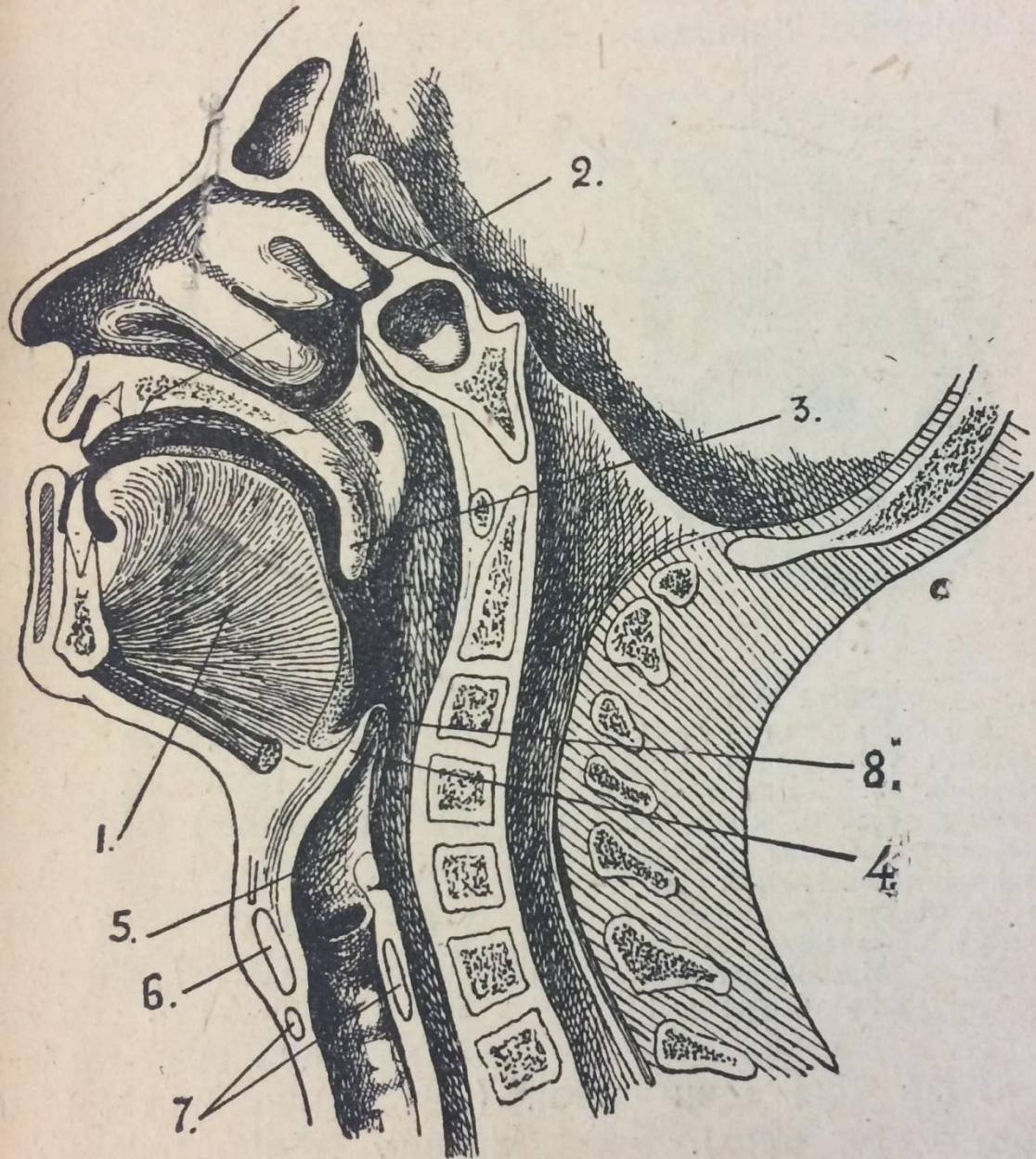
Surot № 6
 Surot nəj əz puşo.
 1. Xyrtənək vər-qəlxəndi

1 xyrtənək num norə omori: „xyrtənək sər domoj nəji“ (ə zuhun urusi: „надгортанник“).

Xyrtənək sər domoj nəji gərəg (dərvoist) birəni əri dəgyrdə domoj nəjə, ə ci xurdəki, ə ci fubərdəki (vin. sur. № 4,7). Ci ə qurd odomi çəstə, guftirəniho, cy-i? Odomi cirə fubərdəniho vəqt, xyrtənək sər domoj nəji, ju əz xyştə (avtomatə xuno) dəgyrdəni (birdən, əz jə bo) domoj nəjə. Ommo, ə ci fubərdəki u xyrtənək sər domoj-nəji nə dəgyrdə mundgə, ci giroştəni əz domoj nəjə nəj, ə luləj nəfəs-vokəş, „ci çəstəni ə qurd“ — odomi syhryştəni (vin. sur. № 7). Ə jon luləj nəfəs vokəş, ə pəso, çigə gyrdəni luləj xurək-bər (vin. sur. № 4,7).

Imu ə zofru ovurdənim surot modəl apparat səsirə (vin. sur. № 8); „modəl“ histi ə dəsəvoz soxtə omorə (surot) karasti (jərəq, savut) məsnuhi („искусственный“); modəl gərəg (dərvoist) birəni əri vomuxtə (xutə birə) çirə-bə-çirə jərəq-horə, maşinho və aəroplanhorə vəd, vəd.

Əvoz cy təhər bəhəm (həsyl) omorə? Əz şuşho vədirə-
morəniho əvir lov soxtəni, vokurdəni bəndhoj əvozirə, lər-
zundəni işurə, hiştəni səs (əvoz) dorə. Səshoj əvozi (a,
i, ə vəd. vəd.) və i çirə səshoj həm-əvoziho: **b, v, g,**

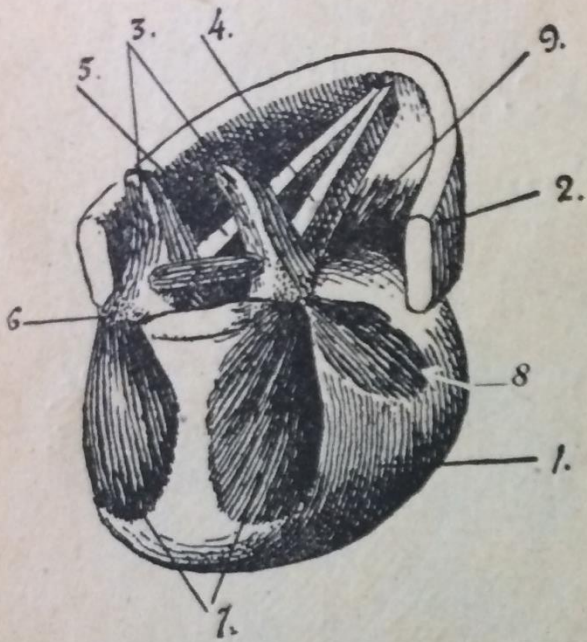


Surət № 7

1. Zuhun 2. Asmun ləhə 3. Pərdəj asmun ləhə 4. Xyrtənək sər domoj nəji. 5. Nəj
6. Xyrtənək vər-əqlxəndi 7. Xyrtənək vər-əngyştəri 8. Luləj xurəkbar.

d, ç, z, r, l, m, n (əz ləhə) guftirə omorənytho vəqt,
bəndhoj əvozi birənyt gyrd (puşo). Əz şuşho vədirəmorəniho
əvir giroştəni əz domoj nəj, ovurdəni ə kor (ə çym) bənd-
hoj əvozirə və lərzundəni işurə. I çirə səshoj həməvozirə

(b, v vəd. vəd., dənış ə zəvər) num norət: səshoj: əvozdoni (əvoz-giri — „звонкие согласные“). Məhəl nəfəs vokəşirə və həmmigə i çirə səshoj həm-əvozi (k, p, t, f, x, s, ş) guftirə omorənytho vəqt, bəndhoj əvozi mundənyt diŋ (nisə „lərzirənyt“, nisə ə çym, ə kor omorənyt). Ə hərəj bəndhoj əvozi domundəni rəh əri giroştəj əvir. Səshoj həm-əvoziho: k, p, t və uhonigə (dənış ə zəvər) xundə omorənyt səshoj bi-əvozi (ə zuhun urusi: „глухие согласные“).



Surot № 8

Modəl apparat səsi

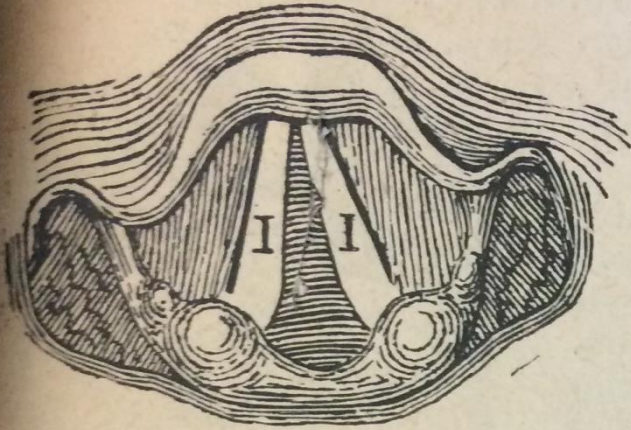
1. Xyrtənək vər-əngyştəri. 2. Xyrtənək vər-əqlxəndi. 3. Xyrtənəkhoj vərkuze.
4. Bəndhoj əvozi. 5. Rasirə omorə çigəj bəndhoj əvozi. 6. Şox (kəsək) muskul xyrtənək vər-kuzəi. 7. Pəsoi muskul xyrtənəkhoj vər-əngyştəri — vər-kuzəi. 8. Qiroqi muskul xyrtənəkhoj vər-əngyştəri — vər kuzəi. 9. Muskul xyrtənəkhoj vər-əngyştəri — vər əqlxəndi

Ə kor omorəmun bəndhoj əvozi nə xyrtənəkhoj vər-kuzəirə vin. ə sur. №№ 9, 10, 11, 12, 13.

§ 4. Ləhə. Ləhə sər gyrdəni əz dylov (ho): zəvəri nə ziri (zofru) lov. Ə qəriş ləhə dəbirənyt: 1) zəvəri nə ziri donduho (dondunho nyştət ə xunə-ləhoj guşti — „guşt dondu“), 2) zuhun (vin. sur. № 7, 14), 3) səxtə asmun ləhə (asmun ləhə), 4) nərme asmun ləhə („pərdəj asmun ləhə“), 5) zuhunək — „nənəj qurd“ (vin. sur. №№ 7, 14). Gof soxtəniho zuhun insonə „zuhun“

guftirə lap duz num norət. („Əz zuhun burr“, guftirənythorə ə jor bijor). həsyl, zuhuni, histiho binəlyjə-jərəq (savut) gof. Zuhun histi əz həmməj karastihoj gof ən (cin) aktivlyjə (aktivlytə) organ. U omorəni ə kor və carystəni əz i çirəho ə u çirəho. Ə kuməki ə kor omorəmun („çymy-stəmun“) zuhunəvozi bəhəm omorənytho (dyryst birənytho) həmmə səsho. Səshoj gof (zuhun) guftirə omorənytho vəqt, jə əvoz guçlytə birə, jədə — şiviş (qəv, qəvqə). Səshoj əvozi guftirə omorənytho məhəl, əvoz guçlytə, səxtə (quvotlytə) birə əz şiviş. Ommo səshoj həm-əvozi guftirə

omoranytho vəqt, şiviş səxttə birə əz əvoz. Rasti, i çirə səşo — r, l, m, n, komihoki xundə omoranytho „sonorho“, jəhni səşoj əvozđori — (əvozi nəhəl) guftirə omoranytho vəqt, əvoz səxttə birə əz şiviş. Bəhəm (həsyl) omo-



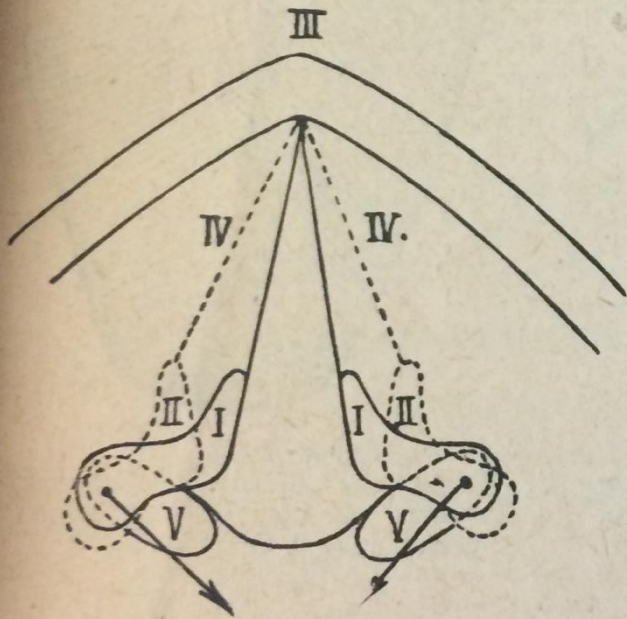
Surot № 9

I, I, Bəndhoj əvozi (nəfəs [vokəşirəniho məhəl]).



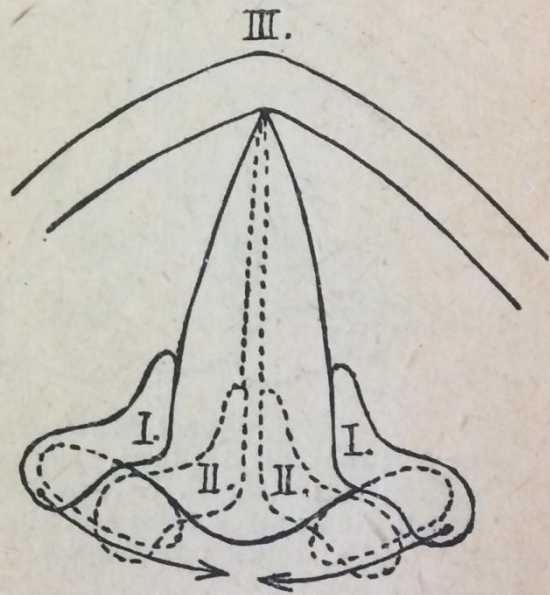
Surot № 10

I, I: Bəndhoj əvozi (səs soxtə omorəniho — „səs vədirəmorəniho məhəl“)



Surot № 11

Ə təhər gorizontali burra omorə domoj nəj (surot bəndhoj əvozi və xyrtənəkhoj vərkuza, məhəl nəfəs vokəşirə). I, II Xyrtənəkhoj vərkuza. III Xyrtənək vərqəlxəndi. IV Lov birəmun bəndhoj əvozi. V Muskuho, ə kor ovurđanytho xyrtənəkhoj vərkuzərə. Tircəho nyşu dorənyt ə çym omorəmun muskuhoərə.

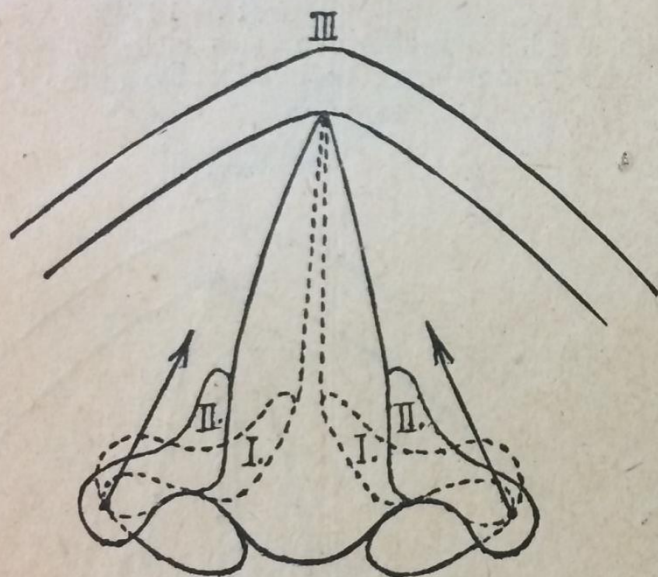


Surot № 12

I Xyrtənəkhoj vərkuza, məhəl ə dinçirəvoz nəfəs vokəşirə. II Ə çym omorəmun xyrtənəkhoj vərkuza. III Xyrtənək vərqəlxəndi. Tircəho nyşu dorənyt taraf ə kor omorəmun muskuhoərə.

rəmun səşo bəndi ə vokurdə omorəmun domoj ləhə. Domoj ləhə zijod vokurdə omorənigə, bəhəm omorənyt səşoj əvoz. Domoj ləhə kəmtə vokurdə omorənigə, həsyl omorənyt səşoj həm-əvozi. Səs əvozirə ə fonətik guftirənyt „vokal“ [i gof vəgyrdə omori əz gof latini „vox“ (xun „voks“), səs əvoz guftirəniho gofi]. Səs həm-əvozirə guftirənyt „konsonant“, jəhni—duz „həm-əvozi“ guftirəniho gofi.

§ 5. **Vini.** (fini). Vini histi jəki əz karastihoy nəfəs-vokəş (və həm organ buj-danini. Əz vini əvir giroştəni—darəftə ə şuşho. Vinirə birəni dy tanavho (sulaho) əz birun və dy sulaho (domoho)



Surot № 13

I. Xyrtənəkhoy vər-kuzə, məhəl ə kor omorəj muskulho. II. Xyrtənəkhoy vərkuzə, məhəl ə dinçirəvoz nəfəs vokəşirə. III. Xyrtənək vər-əqləxəndi.



Surot № 14

1. Zuhun. 2. Qurd 3. Zuhunək 4. Xyrtənək sər domoj nəji 5. Nəmə asmun ləhə 6. Binə-zuhun.

əz dorun. I pəsini dy sulaho vokurdə omorənyt ə dorun (ə dyləj) ləhə. Ə vini səşoj zuhun (gof) bəhəm (həsyl) nisə omorənyt, qəjr əz cənd səşoj əvoziho. Əz vini guftirə omorənyt, məsələn, a, u, ə zuhun tərəngi. Ə zuhun tati əz vini guftirə omorənytho səşo (səşoj əvoziho) oft nisə omorənyt. Əz vini gof soxtəniho odomirə tatho ruşxəndi („ruşxəndi“) soxtənyt („qələqi gyrdənyt ə ju“). Vini

histi rəzonator (səsə səxttə, guçlytə soxtəniho jərəq), məsələn, lüləj grammofonə xuno. Vinirə əz ləhə çyro (çəjlə) soxtəni pərdəj asmun ləhə (vin. sur. № 7). Pərdəj asmun ləhə hovo (hyndyr) gyrdə omorəniğə, səs (əvoz) nisə giroştə ə vini; səs mundəni təmiz (əz vini guftirə nisə omorə).

Ommo pərdəj asmun ləhə ə zofru (ə zir) mundəniğə (jəhni, hovo gyrdə nə omorə), səs giroştəni, daraftəni ə vini, səs guftirə omorəni əz vini. Ə zuhun tati əz vini guftirə omorənytho səsho oft nisə omorənyt (fəhm sox zəvərtə guftirə omorə buho gofə); rasti, goh-bi-goh, i çirə səsho—m, n uxşəs zərənyt (varaftənyt) ə əz vini guftirə omorənytho səsho; ə-n-bar || ombor, ə əqyl imu, zuhun tatirə i cirə „m“, „n“ nisti, cynki nə dəryt hic ə zuhun tati əz vini guftirə omorənytho səsho.

Pyrşyşho:

Pyrşyşho əri vogoştə nuborə:

1. Guit sər-şumor (şumoruş) karastihoj (apparathoj) gofə. Ə jor bijorit və guit numhoj ən karastihorə.
2. Bəndhoj əvozi ə kor cy təhər omorənyt?
8. Zuhun inson „zuhun“ əri cy num norə omori?
4. Vəqt nəfəs vokəşirə, şuşho cy təhər ə kor omorənyt?
5. Nəj cy-i?
6. Əz komi və komi xyrtənəkho dyryst birə nəj?
7. Lüləj xurək-bər cy-i? I lülə ə çə raftə?
8. Lüləj nəfəs-vokəş cy-i? I lülə ə çə raftə və əri cy gərəg (dərvoyist) birə?
9. „Ə qurd çəst“ guftirəniho gof cy gofi? U əz cy birə (vohnəj ən u cy-i?).
10. Xyrtənək sər domoj nəji cy-i?
11. Səshoj (zuhun) gof cənd çirə (cənd dəstə) birənyt?
12. Səshoj əvoziho və səshoj həm-əvoziho komi və komi səsho hisob birənyt?
13. Inspiratsio cy-i?
14. Əkspiratsio cy-i?

Bəhəm omorəmun səsho və bəxş birəmun işu (əz taraf fiziologi).

§ 6. Səsho əz (ə) ləhə guftirə omorənytho vəqt, ə kor omorənyt: 1) şuşho (iho birənyt lov-gyrd — əz diromorə, vadaraftəniho əvir). 2) xyrtənəkhoj nəj, komihorə ə kor ovurdənyt

çirə-bə-çirə muskulho, 3) bəndhoj əvozi, komiki lov-gyrd birənytho, 4) domoj nəj, kələ-cyklə birəniho, 5) zuhunək („nənəj qurd“), 6) zuhun (ən aktivlyjə karasti gof), lov-gyrd birəniho ə cor taraf (ə puşo, ə pəso, ə loj rast, ə loj cəp), ə zəvər, ə zofru gəştəniho (hərəkət soxtəniho), 7) lovho, lov-gyrd birənytho, 8) domoj ləhə. Dondunho, guşt-dondunho nə asmun ləhə, bəxş vəgyrdənytgəş ə protsəss gof, mundənyt diñç, ə kor nə omorə. I ə zəvər guftirə omorə jərəqhorə həmmərə ə kor ovurdənyt çirə-bə-çirə nərvho nə ragho („raghoj“ xun-gərđi“).

Əz luləj nəfəs-vokəş əvir əz şuşho omorəni (əkspiratsio), giroştəni bəqdo ə nəj, — ovurdəni ə kor xyrtənəkhoj vər-kuzərə (vin. sur. №№ 8—13), komihoki gərdundənyt (ovurdənyt həm ə kor) bəndhoj əvozirə. Əvir (ə şivişəvoz) lov soxtəni bəndhoj əvozirə, vokurdəni domoj nəjə.

Səshoj əvozi bəhəm (həsyl) omorənytho vəqt, zuhun [binəj zuhun, jədə zəvəri taraf zuhun — „kəmərլəj“ zuhun — (ə zuhun urusi „спинка языка“), ruj zuhun] omorəni kynd rujə (sijə) asmun ləhə. Ommo, ə hərəj zuhun nə asmun ləhə domundəni rəh (çigə, puşo nə birə).

Səshoj həm-əvozi bəhəm omorənytho məhəl, zuhun omorəni lap kynd rujə asmun ləhə və donduho; ə hərəj asmun ləhə domundəni lap cyklə rəhlə, jədə zuhun lap (səxt) puşo birəni mundə ə asmun ləhə.

§ 7. Ə kor omorəmun karastihoj (organhoj) gof gyrə (jəhni ə protsəss fiziologi gyrə), səsho bəxş birənyt ə çirə-bə-çirə dəstəho. I səsho dəstə-dəstə birənyt əz taraf ə qəriş ləhə və ən nəj gyrdənytho çigəho və əz taraf həsyl omorəi'şu (əz taraf çirəhoj həsyl omorəi).

Sər girim əz lovho. Səshoj ruj-loviho.

1. Əlovho həsyl omorənyt: m, p, b, f, v. P, f histyt bi-əvoziho m, b, v—əvozdoriho. Səs m—guftirə omorəniho məhəl, lovho puşo birənyt səxt; pərdəj asmun ləhə fuşəndə omorə. Pərdəj asmun ləhə fuşəndə omorəngə, əz domoj nəj (əz şuşho) vədiromorəniho əvir darəftəni ə qəriş vini (fini); əz u təvunə m birəni ə rəng (ə çirəj) əz vini guftirə omorənytho səsho. Kimiho m—ə girovundənyt (qəriş soxtənyt) ə dəstəj əz vini guftirə omorənytho səsho;

p, b — bəhəm (guffirə) omorənytho məhəl, lovho „qy-çundə“ omorənyth; əz domoj ləhə vədiromorəniho əvir zərəni („vorə xuno“) vokurdə lovhorə; p histi səs bi-əvozi („kar“), b — histi səs əvozdori. I səsho hisob birənyth səshoj ruj-lovi, əksplozivi (i gofə dəniş durta, ə zofru);

f, v — bəhəm omorənytho vəqt, lovho mundənyth, lap puşo nə birə, jəhni, lovho omorənyth lap kynd dy ə-jəki, ommo ə hərə'su domundəni cyklə rəhlə; ziri lov omorəni kynd rujə (sijə) zəvəri dondunho, jədə — rujə (sijə) zəvəri lov; f, v histyt səshoj ruj-lovi, (jədə səshoj ruj-dy-lovi) və hisob birənyth frikativi (i gofə dəniş durta, ə zofru).

2. Ə puşoi bəxş zuhun ¹⁾ həsyl omorənytho səsho: səshoj bi-əvoziho — **t, s, ş, c, ts** ²⁾, . . .
səshoj əvozdorho — **d, z, ç; n, l, r** (sonorho).

t, d — guffirə omorənytho məhəl, puşoi bəxş zuhun lap kynd („qyçyndə“) omorə rujə (sijə) zəvəri dondunho; i səsho histyt səshoj əksplozivi;

s, z — guffirə omorənytho vəqt, puşoi bəxş zuhun omorəni kynd rujə zəvəri dondunho; ə hərəj zuhun nə ən dondunho domundəni cyklə rəhlə, əvir giroştəni əz i rəh xorustə bərdərə xuno. I səsho histyt səshoj frikativi;

ş, ç — guffirə omorənytho vəqt, puşoi bəxş zuhun kynd omorəni rujə puşoi bəxş asmun ləhə. I səsho histyt səshoj frikativi, uzoq vokəşirə omorənytho;

ts c, — çəjləjə səsho hisob nisə birənyth; ə c qəriş birənyth dy səsho: **t + ş**; ə ts (ə zuhun urusi: u) **t + s**. I səshorə num norət affrikatho. həsyl, i səsho histyt əksplozivi-frikativi;

n — əz vini (fini) guffirə omorəniho səs hisob birə; n guffirə omorəniho vəqt, pərdəj asmun ləhə fuşəndə omorə (vin. ə zəvər əri səs m guffirə omorə buhorə). Ə hərəj m və n dəriho bəşqəi ini: m həsyl omorəni ə ruj lov; **n** — ə puşoi bəxş zuhun;

r — guffirə omorəniho məhəl, artləj (əxir) zuhun mundəni ozod (buş) və həm lərzundə omorə; puşoi bəxş zuhun omorəni kynd rujə zəvəri guşt-dondunho;

¹⁾ Zuhunrə sə bəxşi: 1) puşoi bəxş, 2) mijon (minglə) bəxş, 3) pəsoi bəxş.

²⁾ C, ts histyt affrikatho. I gofə viniş durta.



1—guftirə omorəniho vəqt, artləj zuhun omorəni lap kynd ruja zəvəri gušt-dondunho, jədə ruja puşoi bəxş asmun ləhə; jonhoj zuhun furomorənyt ə zofru; əz hərədy tarafhoj (jonhoj) zuhun domundənyt cyklə rəhləho, əz komihoki giroştəni əvir. Səşo **r, l**—xundə omorənyt səşoj asant-vokəş (suk-vokəş), ə zuhun urusi „плавные“.

3. Ə mijon-bəxş (minglə-bəxş) zuhun guftirə omorəniho səs: **j**. **j**—guftirə omorəniho məhəl, mijon-bəxş zuhun kynd omorəni ruja mijon-bəxş asmun ləhə; ə hərəj mijon-bəxş zuhun nə ən asmun ləhə domundəni rəh, əz komiki giroştəni əz nəj (əz „buqoz“) vədiromorəniho əvir; i histi səs frikativi, uzoq vokəşirə omorəniho.

4. Ə pəsoi bəxş zuhun həsyl omorənytho səşo:

k, g, x, q;

k, g—(həsyl omorənytho) guftirə omorənytho vəqt, pəsoi bəxş zuhun vəromorəni (hyndyr) ə zəvər, omorəni lap kynd ruja (sijə) pəsoi bəxş, jədə ruja mijon-bəxş asmun ləhə. Əri əvir əri giroştə—ə hərəj zuhun nə ən asmun ləhə—rəh nise (do)mundə. Ə asmun ləhə (səxt) puşo birə mundəniho bəxş zuhun birdən (əz-jə-bo), ə səsəvoz (ə ungəvoz) rəh (roho) dorə əz asmun ləhə. I çirə səşo—**k, g**—num norə omorət səşoj əkspləzivi¹⁾. I səşorə uzoq vokəşirə nisə birə; əz u tovunə i səşorə, jə çirəjgə num norət səşoj ləhzəi²⁾ (dəmi, „minuti“, „dəqiqə“³⁾); **k** əz **g** səxttə guftirə omorə;

x, q—bəhəm omorəmun ən i səşo histi ə təhər bəhəm omorəmun **k, g**. Ommo, ə hərəj pəsoi bəxş zuhun nə ən asmun ləhə domundəni cyklə rəhlə. Əz i rəh zərəni giroştə əz nəj vədiromorəniho əvir. I səşo—**q, x**—histyt səşoj frikativi⁴⁾ və i səşorə vokəşirə birəni uzoq.

¹⁾ „Explosiv“—xun „əkspləziv“ əz zuhun latini vəgyrdə omorə gofi; u binə vəgyrdəni əz „ex-plodo“ (əksplodo)—„ə səsəvoz (zərə) vokurdə, vədəkyrdə“ guftirəniho gofi.

²⁾ I gof hərəbini; ə zuhun tati kimiho (jəkiho) guftirənyt „ləhəzə“—əz „h“).

³⁾ Gof hərəbini; duzə gil ən i gof histi: „dəqiqə“—„mynyt, -minut, səkund“, guftirəniho gofi.

⁴⁾ Frikativ vəgyrdə omori əz „fricare“ (xun: „frikarə“—gof latini) — molustə, sovustə, „xorustə bərdə“ guftirəniho gofi. Giroştəniho əvir rasirəni (molustəni) ə asmun ləhə. Səşoj frikativi jə çirəjgə guftirə omorənyt „spirantho“ (spirant gof latinini—„nəfəsi“ guftirəniho gofi).

Ə hərəj **k, g, ɣ, x** dəriho bəşqəi ini: „**k**“ guftirə omorəniho məhəl, zuhun rasirəni ə asmun ləhə lap səxt; „**ɣ**“ guftirə omorəniho vəqt, ə hərəj zuhun (pəsoi bəxş zuhun) nə ən asmun ləhə domundəniho rəh birəni cyklətə əz rəh, komiki domundəniho, „**x**“ guftirə omorəniho vəqt.

5. **h, ħ, ɦ** — iho histyt ə nəj bəhəm omorənytho səsho; **h** guftirə omorəniho vəqt, domoj nəj mundəni ħərzo; əvir giroştəni əz nəj („fuf dorərə xuno“); pəsoi bəxş zuhun omorəni kynd ruja asmun ləhə; i səsə (h) vokəşirə birəni uzoq; i histi — səs frikativi (spirant). **ħ** guftirə omorəniho vəqtiş hə u əri **h** birəniho çirəj protsəss birə, ommo əz nəj giroştəniho əvir molustəni („xorustəni bərdə“) doruni tarafhoj („divorləhoj“) nəjə; binəj zuhun va-raftəni hyndyr (ə zəvər) ruja pəsoi bəxş asmun ləhə; **ɦ** histi uzoq vokəşirə omorəniho səs, səs frikativi.

h guftirə omorəniho vəqt, domoj nəj birəni puşo; əri əz nəj vədiromorəniho əvir hic rəh nisə mundə; əvir zərəni, ə səsəvoz vokordə domoj nəjə; binəj zuhun va-raftəni hyndyr ruja pəsini bəxş asmun ləhə; **h** — rə uzoq vokəşirə nisə birə; **ɦ** histi səs ləfzəi. (Ə zuhun urusi: „смычно-гортанный“ звук).

§ 8. Ə gof inson (ə zuhun) dəbirəni dy çirə səsho: 1) səshoj əvozi, 2) səszoj həm-əvozi. I səsho guftirə omorənytho vəqt şinrə (şinovustə) omorənyt: əvoz (a, i vəd.) və şiviş (**b, p, v, f** vəd. vəd.).

Səshoj əvoziho guftirə omorənytho məhəl, əvoz guçlytə (zijodtə) birə əz şiviş. Guçly (zijod) birəmun əvoz bəndi ə vokordə omorəmun domoj nəj (ə kor omorəmun bəndhoj əvozi), — kəm-biş ə vokordə omorəmun ləhəş. Səshoj həm-əvoziho guftirə omorənytho vəqt, əvoz birəni lap kəm (birəni „syst-ɣuvot“), ommo şiviş guçlytə (zijodtə) birə. Kimi (jəki-jəki) səshoj həm-əvozi guftirə omorənytho məhəl, ɣuvvot əvoz kəmtə (**p, t**) jədə zijodtə (**b, d**) birə; **d, t** vəd. histyt səshoj kəm-əvozdor, səshoj şivişdor („kar“¹⁾; **b, v** vəd. histyt

¹⁾ Tərmin „kar“ əri səs guftirə omorəniho (ə zuhun urusi „глюхой“ звук) duz nisti.

səshoj əvozpor („əvozi“ nəhə; „əvozi“ ənçəq hisob birənyt a, i, ə, u, o, y) ¹⁾,

Həibət, ki səshoj zuhun inson nistyt ənçəq bənd ə əvoz. ə guş guftirə omorəniho gof guftirə omorəni əvoz qəriş nisti. Ommo, əz binə (sər-əvvəl) gof zəndə omorə buho vəqt, əvoz qəriş nisti, gof bəhəm (zəndə) nisə omorə bu.

Imohoj fəhm soxim səs „j“ — rə. I səsə kimiho (jəkiho) hisob soxtənyt „nim-əvozi“ („полугласный“). I num duz (dyryst) nisti; j — histi səs həm-əvozi (ja, jə, jo, ju vəd.).

Vogordim, bijojm rujə tərmin həm-əvozi. I tərmin, ə hilm lingvistik əz zuinə vəqtho hədot birə mundiho, duz nisti. „Həm-əvozi“ („согласный“, „konsonant“) guftirəniho gof cy gofi? „Həm-əvozi“, guftirəniho gof, histi num əri u çirə səsho guftirə omorəniho, komihorəki guftirə minkin birəni ənçəq ə səs əvozirəvoz (ba, pa, bə vəd. vəd.).

Ommo, imu ə zəvər dirim (diririm), ki gof ə guş guftirə omorəniho vəqt, ə gof əvoz qəriş nisə birə. Tərmin „həm-əvozi“ („konsonant“, əz inço ə zuhun urusi „согласный“) hədot biri mundi, və u tərminə hələ(m) əz hərə nisə vədə şəndənyt. Həsyl, ə zuhun inson dəbirənytho səsho (ungho) bəxş birənyt ə dəstəj səshoj əvoziho və dəstəj səshoj şivişiho. Səshoj əvoziho histyt səshoj muziki (muzikali). I səsho bəndyt ə çirə bə çirə rənghoj „ton“ („bylyndi“ vəd.). Səshoj şivişiho muziki hisob nisə birənyt, cynki uho guftirə omorənytho məhəl, zəndə (bəhəm) omorənyt çirə-bə-çirə şivişho (m, p, b, f, v, t, d, ş vəd.).

Çərgəj (sistəm) Vs. Millər

§ 9. Transkripsio. Əz tovunəj zuhun tati Vs. Millər nyvysti və ə dofus dəşəndi ə zəvər guftirə omorən byrytho çofohoj xyştərə. Ə „Matərialhoj“ ²⁾ xyştə Vs. Millər ovurdəni xyştəni ju Vs. Millər çərgə norə (vədəkyrdə) ələf-birə.

¹⁾ Ə zuhun urusi e, я, ё, ю çəjləjə səshoj əvoziho (əz „e“, a, o, y) nistyt, və numho'suş „jə“, „ja“, „jo“, „ju“ duz nistyt (б^əэ^рб^эг, н^əан^əа vəd.).

²⁾ Вc. Миллер, „Материалы для изучения еврейско-татского языка“ - Спб. 1892, стр. XXII.

Ini Vs. Millər çərgə noriho ələf-bi.

Еврейское квадратное письмо	Названия букв	числовое значение	Транскрип- ция	Еврейское квадратное письмо	Названия букв	числовое значение	Транскрип- ция
א	әлеф	1	а, ә, е	ל	лемед	30	л
ב	би	2	б	מ	мим	40	м
ג	ви	2	в	נ	нун	50	н
ד	гүмел	3	г	ס	сүмах	60	с
ה	дол	4	д	ע	аи	70	з
ו	hi	5	h	פ	пи	80	п
ז	вов	6	в, ү	צ	фи	80	ф
ח	зу	7	з	ק	цад	90	(с)
ט	hed	8	h	ר	бүф	100	q, б
י	ded	9	д, т	ש	руш	200	р
כ	jud	10	j	ת	ши	300	ш
ל	коф	20	к	ת	си		
מ	хоф	20	х	ת	то	400	т

Əri ələf-bij xuştə Vs. Millər binə vəgyrdi ələf-bij urusirə; h, j, q vəgyrdə omorət əz ələf-bij latini; ז (əri **у**) Vs. M. çərgə nori əz xuştə. Ə i ələf-bij Vs. Millər nə giroştə mundi hərt tiṭ (**т**); ə çigəj ən u qələt ə çərgə darafii **л**. Ə i ələf-bi Vs. Millər nyvysti təksthoj tatirə ə „Matərialhoj“ xuştə.

Həmin (həi) ələf-birə Vs. Millər binə vəgyrdi əri ələf-bi (transcriptio — xun: „transkriptsio“¹), ə komiki nyvystiho təksthoj tati-myslimunərə (vin. „Татские этюды“, часть I, Москва 1905, стр. 33 и след.).

Vs. Millər çərgə norə ələf-bi (transkriptsio) — ə purə gil—histi i çirə:

а, ә, б, в, г, б, q, д, д, е, v, ж, з. i, j, к, л, м, н, о, у, п, р, с, т, т, у, ү, ф, х, h, h, ч, ш, з — 35 hərf. (Vin. „Материалы“ стр. 56). Inço nə darafte mundi hərf „ö“

¹) Gof latinini: ə xətigə vogordundə nyvystəi, guftirənfho gofi, jəhni, ə xəт digəri (bigonəi) nyvystəi.

§ 10. Imohoj vinim, cy tərər Vs. Millər fəhm soxtigə fonətik zuhun tətirə. Ə zuhun tati dəbirənytho səsho (ungho) bəxş birənyt ə dy dəstə: 1) dəstəj səshoj əvozi və 2) dəstəj səshoj həm-əvozi. Çərgəj (sistəm) dəstəj səshoj əvozi ə fonətik — ə kutəhi — num norə omori „vokalizm“ (ə jor bijor imu ə zəvər guftirə birimho „voks“, „vokali“-rə). Çərgəj dəstəj səshoj həm-əvozi — „konsonantizm“ („konsonant“ guftirəniho gofiş ə zəvər dorə omori).

Vs. Millər oftı ə zuhun tati: 1) ə (sistəm) **vokalizm**: a, ä, e, i, v, o, \dot{y} , ö¹⁾, \dot{y} , y (vin ələf-bij Vs. Millər'ə; 2) ə (sistəm) **konsonantizm**: б, в, г, ґ, қ, д, д, ж, з, j, к, л, м, н, п, р, с, т, т, ф, х, h, h, ч, ш, \dot{z} .

Vəgirim vinim (fəhm soxim) çəjlə-çəjlə Vs. Millər burmundəniho (nyşu dorəniho) səshorə.

Vokalizm.

1. **a** — histi hərzo mundəniho, təmizə səs. I səs uxşəş zərəni (va-raftəni) ə „a“ -j urusi.

2. **ä** — histi əz „a“ kəmtə hərzo mundəniho səs. I səs çigə gyrdəni ə hərəj „a“ nən hərzo mundəniho „ə“, ommo kyndi rujə (sijə) „a“. I səs histi həm-tən (həm-toj, ə jə tən omorəniho) „æ“-j osəti (digori) nə „a“-j ingilisi ə gof „man“ (xun: „mən“).

3. **e** — hərzo mundəniho „e“ hisobi. I səs uxşəş zərəni ə „ä“-j almani (a „umlaut“ — „dəgiş birəi“, „bəşqə birəi“, „gahrustəi“ guftirəniho gofi ə zuhun almani — nəmitsi N. A.) ə gof „Männer“ („nərinəho, guftirəniho gofi N. A.). Ə zuhun urusi „e“-j tati uxşəşi ə səs „ə“, ə gof „это“ (ommo „эти“ nəhə). Səshoj əvoziho kori soxtənyt dy ə jəki (assimilatsio)²⁾; əz u tovunə goh-bi-goh cətin (zəhmət) birə əri bəşqə soxtə səs „ä“-rə əz səs „e“ (äcaly || ä cal ju). Hərzo mundəniho „e“ənbar oft omorə ə zuhun çuhuri-

¹⁾ Ə 56 стр. „Materialho“, ə ələf-bij xyştə (dəniş ə zəvər) Vs. Millər furmuş soxti i hərəf ö — rə.

²⁾ Uxşəş zərəi, vin. durtə „Singarmonizm“. (N. A.).

tati. Puşo mundəniho „e“-rə imu (Vs. Millər) ə zuhun tati nə şinrəjm (şinovustəjm).

4. i — uxşəşi ə „i“ — urusi, ə zir aktsənt ¹⁾ („ударение“) qərşu omorəniho məhəl ju. Ə zuhun fərəngi (frantsuzi) ə „i“ tati uxşəş zərəniho „i“ qərşu birəni ə i çirə gof: „fini“ („varast“, guftirəniho gofi). Ə zuhun almani — ə i çirə gofho: „ihn“ („urə“, „jurə“ guftirəniho gofi), „sie“ (xun; „zi“) — „işu“, jədə „u“ — əri dəlinə, guftirə omorəniho gofi.

5. v — (ə gof Vs. Millər) i səs histi ə hərəzə mundəniho i (məsələn „pity“ e zuhun ingilisi) uxşəş zərəniho səs. Ə guş i səs kori soxtəni, şinovustə omorəni, goftən, „səxtə“ səs „i“ kori soxtənihorə xuno. I səs uxşəşi ə səs, çigə gyrdəniho ə hərəzə „i“ nən puşo mundəniho „e“. I səs kyndi ə „v“ osəti və səxtə səs „i“ „malorosi“ (Ukraini — N. A.)

6. o — həzro mundəniho „o“ hisob birə. I səs uxşəşi ə „o“-j urusi ə gof „oh“, jədə ə „o“-j almani ə gof „voll“ („pur“ guftirəniho gofi N. A.).

7. y — histi səs, çigə gyrdəniho ə hərəzə həzro mundəniho „y“ nən puşo mundəniho „o“. Ə rəsm (nizom) ətimologi gyərə (gufərə), guftirə gərəg birəni, ki i səs „y“ bəhəm omori əz „y“, — komiki qərşu omorəniho əz pəsoj p, л, д.

8. ö — uxşəş zərəni ə „eu“ fərəngi, ə gof „peu“ ²⁾ (xun: „pö“, — ə xət Vs. Millər); jədə i səs uxşəşi ə „ö“-j almani, ə gof „schön“ (xun: „шөн“) ³⁾. Ə rəsm ətimologi gyərə, guftirə voistəni: səs „ö“ bəhəm omori əz səs „y“ ə i çirə səşorəvoz r, l ⁴⁾ (N. A.) qərşu omorəniho çigə.

9. ü — guftirə omorəni „ü“-j almanirə xuno ə gof „über“ (xun: „ybər“, — „əz“ guftirəniho gofi; zuhunrə kyndi bijor rujə osmun ləhə) jədə „u“-j zuhun fərəngirə xuno ə gof „lune“ (xun: „lyn“, — „məng“ guftirəniho gofi): I əz tovnəj „y“-j tati guftirə omorəni gof Vs. Millər duz nisti. Viniş durtə.

¹⁾ I gofe fəhm sox durtə (N. A.).

²⁾ „kəm“, guftirəniho gofi.

³⁾ „rac“ („lap rac“), guftirəniho gofi.

⁴⁾ r, l səşoj „simovi“ („плавные“ jəhni asant, suk guftirə omorənytho səşo) guftirə omorənytho.

10. **y** — histi pušo mundəniho səs, uxşəşi ə „y“ -j urusi, məsələn, ə gof „ym“, — jədə ə „ou“ (xun: „y“) fərəngi ə gof „sou“ (xun: „su“; i histi num pənç-santimi pul, ə qimət 2 kəpiki birəniho. N. A.), — jədə ə „u“ ə zuhun almani, ə gof „du“ („ty“ guftirəniho gofi).

„Nim-əvoziho“ (Vs. Millər).

Ə dəstəj nim-əvoziho Vs. Millər qəriş soxtəni „j“ nə „v“ -rə

11. **j** — jəhni „pur bəhəm nə birə (dyryst nə birə) i (ə zuhun urusi: „i неполного образования или неслоговое, выражаемое обыкновенно через „i“. „I səsə — guftirəni Vs. Millər — cətini əri bəşqə soxtə əz spirant „j“, ə komiki i səs caru-stəniho; əz u tovunə minkin nə bisto, nə danystim) əri çəjlə (bəşqə) soxtə ihorə dy əz jəki ə dy çəjləyə hərfhorəvoz“.

12. **v** — histi səs „y“, əz səs-çərgə¹⁾ birun mundəniho („y“ неслоговое); ə transkripsioj latini nyvystə omorəni ə i hərf: u, ə transkripsioj uruşi — ŷ. „Ə zuhun çuhuri-tati-guftirəni Vs. Millər — „v“ guftirə omorəni w ingilisirə xuno, məsələn, „вос-доре“ səs dorəni „was“ (xun — „uəz“, „bu“ guftirəniho gofi) ingilisirə xuno; goh-bi-goh „v“ şinovustə omorəni spirant v-rə xuno, ommo imu minkin nə danystim əri çəjlə soxtə i dy səsə (u nə v) və əri nyvystə işurə ə çəjləyə hərfho“. Ə i gof Vs. Millər dəri qələti: v (B) tati ə w ingilisi hic uxşəş nisti. (Dəniş ə zofru).

Konsonantizm.

Imohoj mijov çərgəj konsonantizm. Əz konsonantho (həm-əvoziho) Vs. Millər ə zuhun tati burmundəni 24 (donə) səs. I səshoj həm-əvozihorə Vs. Millər bəxş soxtəni ə 6 dəstə:

a) ə pəsoi bəxş osmun ləhə bəhəm omorənytho səsho:

13. **Q, q** — bəhəm omorəni lap ə pəsoj osmun ləhə; i səs bəhəm (guftirə) omorəniho vəqt, pəsoi bəxş zuhun rasi-rəni ə qiroq xyrtənək ruj (sər) domoj-nəji (vin. sur. № 7, 14 ə 35, 38 ruj-vəlgiho); uxşəşi ə q osəti.

14. **h, ɣ** — histi əvozdorə spirant; muxəllifi (jəhni ruj-bərui; borobor poistə) ə səs „x“. Səs h, səs q-rə xuno, jəki əz luqondə səshoi, komihoki bəhəm omorənytho ə pəsoi bəxş osmun ləhə. Səs h uxşəşi ə ɣ hərəbi nə h osəti (imruzinə „q“ tati. N. A).

¹⁾ „səs-çərgə“ „-səs-dəstə“ histi dəstəj səsho, ə komiki (ənçəq) jə donə səs əvozi dəbirəniho: xu—nə. Ə i gof dəri dy səs-çərgə (xu+nə).

15. **Г, г** — guftirə omorəni „г“ urusirə xuno, jədə „g“ fərangi, ə puşoj „a“ dəbirənihorə xuno.

16. **К, к** — histi bi-əvoza („karə“) səs, jə-ləh̄zəi, bəndi ə „г“ əvozdori; guftirə omorəni „к“ urusirə xuno, komiki dəbirəniho ə puşoj a, o, y.

17. **X, x** — guftirə omorəni luqondtə və qəvitə (səxttə) əz „x“ urusi jə ch (xun: x) almani (əz pəsoj a, o, u). I səs uxşəşi ə „x“ gyrçii خ farsî, Խ ərməni nə (x) osəti. Ə vərovurdəvoz, i səs kynd omorəni ə „pəsoi“ „x“ -rəvoz, şinovustə omorəniho ə zuhun „syisiho“ (Syis — „Швейцария“).

б) Ə osmun ləh̄ə nə dondunho bəhəm omorənytho səsho.

18. **Ч, ч** — bi-əvoza („karə“) affrikati¹⁾, uxşəşi ə „ч“ urusi,

19. **Ж, ж** — histi əvozdorə spirant, uxşəşi ə „ж“ urusi, jədə ə „j“ fərangi ə gof „jour“ (xun: „жур“ — „ruz“ guftirəniho gofi; əz inçoi gof „журнал“ N. A.), jədə ə ج (ж) farsî. „Goh-bi-goh — guftirəni Vs. Millər — ə çigəj „ж“ ə zuhun kimiho (jəki-jəkiho) imu şinovustən birim „дж“, jədə „g“ italiani ə gof „giorno“, jədə ج (ç) farsî“. Ə gof Vs. Millər — „ж“ şinovustə omorən bu „дж“ -rə xuno.

20. **Ш, ш** — guftirə omorəni „ш“ urusirə xuno, jədə ش (xun: ш) farsirə xuno.

21. **З, з** — uxşəşi ə „з“ urusi, jədə ə ز (xun: z) farsî.

22. **С, с** — uxşəşi ə „с“ urusi, jədə ə س (xun: s) farsî.

23. **Т, т** — bi-əvoza („karə“), jə-ləh̄zəi səsi. I səs guftirə omorəniho vəqt, artləj zuhun rasirəni ə zəvəri dondunho. „Т“ çuhuri-tati (Vs. Millər) histi səs „post-dəntali“ (gof latinini: post „pəs“, „pəso“ guftirəniho gofi; dəns „dondun“ guftirəniho gofi; „dəntal“- „donduni“ guftirəniho gofi; „postdəntali“ — ə pəsoj dondunho, jəh̄ni ə dorun, bəhəm omorəniho, guftirəniho gofi N. A.).

24. **Т, т** — histi bi-əvoza („karə“), jə-ləh̄zəi, postdəntali „т“, komiki qərşu omorəniho („h̄ədot birəniho“) ə zuhunhoj səmiti. I səs guftirə omorəniho vəqt (əz ləh̄ə guftirəmun səsə guftirəni „articulatio“ — xun „artikulatsio“ — gof latinini), zuhun nisə rasirə ə puşoi, zəvəri dondunho ə artləj — (ə buz)

¹⁾ Affrikat (vin. „frikativi“ ə zəvər) histi səs, ə komiki qərişyt səs əksplozivi nə səs frikativi (t + ş = ç; ə ələf-bij Vs. M.: т + ш = ч); uxşəşi ə „с“ italiani (ə puşoj i, e), jədə ə ج (ç) farsî.

jurəvoz; u (zuhun) rasirəni ə u çigə ə puşoi qiroq jurəvoz
r guftirə omorəniho məhəl, rasirəmun zuhun ə dondunho
səxttə birə əz rasirəmun zuhun „r“ guftirə omorəniho məhəl
Əz u tovunə çyro birəmun (zərə vokurdəmun) zuhun əz don-
dunho birəni qəvitə (guçlytə), səxttə): „səs r şinovustə omo-
rəni səs „gəmini“-rə xuno („gəminus“ — „dy-voinə“ guftirəniho
gofi ə zuhun latini, jəhni dy t-rə xuno (tt). Ə (zuhun) hivri
i səs nyvystə omorən bu əz v və num norə omorən bu
ter (tit N. A.); ə ələf-bij hərəbi b (ta). Ə zuhun çuhuri-tati
səs (tit N. A.) oft omorəni ənçəq ə dy-sə gof (Vs. Millər).

25. Д, д — histi əvozdorə səs; ə i səs əz taraf bi-əvoza
səsho ə jə tən omorəni „r“; artikulatsioj „d“ nə „r“ jəkinə

26. Д, д — ə hərəj „d“ nə „d“ dəriho bəşqəi ə hərəj „r“ nə
„r“ dəriho bəşqəirə xunoi, jəhni, d guftirə omorəniho vəqf
rasirəmun zuhun ə zəvəri dondunho uzoqtə kəşirə əz rasirə-
mun zuhun ə həmin çigə, „d“ guftirə omorəniho məhəl; zərə
vokurdəmun ən uho (ən zuhun nə zəvəri dondunho) səxttə
(„ənərgitə“) birə və əz pəsi omorəniho səs əvozi bijo bu ənçəq
„səxtə“ ses. Д — guftirəni Vs. Millər — bəhəm uxşəsi ə dād
(ض) hərəbi. Ə zuhun çuhuri-tati i səs əz səs „d“ (d) kəmtə
oft omorə (Vs. Millər). Guftirə gərəg birəni: gof ə guş guf-
tirə omorəniho məhəl, hic minkin nisə birə əri bəşqə soxtə
„r“-rə əz „r“ və „d“-rə əz „d“.

в) Ə lovho bəhəm omorənytho səsho:

27. П, п — bəşqə nisti əz „p“ əvrupai nə əz „п“ urusi.
Spirantizatsio (kori soxtəmun nəfəs — əvir, komiki vədirəmo-
rəniho əz luləj nəfəs-vokəş) şinrə (şinovustə) nisə omorə
(Vs. M.)¹).

28. Б, б — histi əvozdorə səs, komiki ruj-bə-rüji (boro-
bori) ə bi-əvoza („karə“) „п“.

29. Ф, ф — guftirə omorəniho məhəl, kynd omorənyt
(puşo birənyt) zəvəri dondunho ə ziri lov. Ommo goh-bi-goh
şinovustə omorəni ə hərəj hər dy lov bəhəm omorəniho „ф“
(„ф“ mijonlovi), komiki guftirə omorəni lap asant (suk) və
məjl doştəni əri carystə ə h. [I gof Vs. M. rasti: ə dialəkt
kimi şuroiho — dərgəlyiho ə çigəj v, f şinovustə omorəni h:

¹) Vs. M.—Vs. Millər.

„Hiniş“ ə çigəj „Viniş“, „Hini“ ə çigəj „Vini“ (fini) şinovustə omorə ə i dialəkt. Jəjgə, „riz kəşirə“ (ə zuhun dərbəndi) — ə zuhun kimi hənçiiho (Məhəc-Qələ) şinovustə omorəni „Fiz kəşirə“; ə dialəkt loj-şəvi — „Hiz kəşirə“, N. A).

r) Əz vini (fini) guftirə omorənytho səşo.

30. **M, m** — ə lovho bəhəm omorəniho səs uxşəşi ə m əvrupai.

31. **H, h** — ə puşoi bəxş zuhun (ə dondunho) bəhəm omorəniho səs və „H“ — ə pəsoi bəxş osmun ləhə bəhəm omorəniho səs. I pəsini səs guftirə omorəni „ng“ almanirə xuno ə gof „Wange“.

д) „Simov“ zərə-rə xuno, asant (suk) giroştənytho (guftirə omorənytho) səşo:

32. **P, p** — səxt (ənərgi), zuhunrə kəmləj lərzundə, guftirə omorəniho səs. I səs histi əz dəstəj səşoj əlvəolari ¹⁾, jəhni i səs bəhəm omorəniho məhəl (ə vəqt artikulatsioj ən i səs), zuhun kynd omorəni rujə guşt zəvəri dondunho (binə-dondunho nyştətho xunələho).

33. **Л, л** — birəni dy çirə: 1) „l“ əvrupai (jəhni ə həmmə zuhunhoj əhrupai qərşu omorəniho „l“), 2) л urusi, ləhi („poliak“). Əvvəli „l“ qərşu omorəni ənbar, və i „l“ guftirə mubu hədot birə mundə (həmişəinə) „l“—i, guftirə. Dyjymyn „l“ qərşu omorəni ənçəq ə puşoj a, ä, o, y, rasti inçoş şinovustə omorəni goh-bi-goh (əvvəli) „l“. Əz u tovunə, çərgə norə nə omori əri səs „л“ dy hərff (Vs. M.).

Əz tovunəj **h, h** nə **h** (h, h, ʔ) Vs. M. guftirəni i çirə: „Çyrojə (çəjləjə) çigə gyrdənyt e sistəm səşo i sə səşo: h, h, ʔ (аһн)“.

34. **H, h** — histi spirant, ə nəj bəhəm omorəniho („stimmloser Kehlkopfspirans“ — Sivers ²⁾) — jəhni bi-əvozə spirant, bəhəm omorəniho ə nəj). I səs uxşəşi ə h almani, ə ɔ (h) farsı.

35. **H, h** — həsyl, i səs histi spirant, bəhəm omorəniho ə nəj, ommo i səs guftirə omorəni səxt (ə kələ quvvotəvoz)

¹⁾ Alvəol („alveolus“ — „təştə“, „logom“ — „ləgən“, „nəvcə“ guftirəniho gofi ə zuhun latini N. A.), „luləj dondun“.

²⁾ Danyşmənd almani — lingvist (zəndə omori ə 1850 sal). Ə zuhun almani i num nyvystə omorəni i çirə: Sievers (N. A.) — nyvysti „Grundzüge der Phonetik („həsyli rəhhoj fonətik“). „Stimmloser Kehlkopfspirans“ ə zuhun almani (nəmitsi) „ə nəj bəhəm omorəniho bi-əvozə səs spirant“ guftirəniho gofi. (N. A.).

uxşəsi ə səs, vədirəmorəniho „əz sinə“ vəqt syfrystə (ə kimi dialəktəhoj tati „yhy“ soxtə guftirənyt „syfrystərə“). I səs qərişi ə dəstəj səshoj səmiti¹⁾. Ə zuhun hərəbi h nyvystə omorəni i çirə ç, ə hivrit П. „Gyrdəmun səs“ (vəqt syfrystə gyrdə omorənihorə xuno)—h guftirə omorəniho məhəl—birəniho əz uni, ki, əz nəj giroştəniho əvir (hovo) rasirəni, „molustəni“ ə qiroq gyrd birə mundəniho²⁾ (cyklə birə mundəniho) domoj nəj (Пуркине — Vs. M.).

36. 3 айн—həm səs səmitini (Vs. M.), ə hivrit у, ə zuhun hərəbi ɛ. Əz tovunəj „h“ nyvystə omorə gofhoj Vs. M. imu inço həmmərə nisə ovurdənim. U əqylho, komihoki nyvystə omorən byrytho ə 1892 sal, imruz kyhnə hisob birənyt; tivəh Vs. Millər səmiti hisob soxtən buho səsho (h, h) imruz məhlym, və inço zijodi gof gərəg nisə birə.

§ 11. Ini, i 36 səsə burmundəni ə imu Vs. Millər. Əz iho 10 səs histyt səshoj əvoziho, 2—səshoj „nim-əvoziho³⁾“ və 24—səshoj həm-əvoziho. Həlbət, ki ə i Vs. M. norə çərgəho nə-dyrystiho, kəm-biş, qələtihoş dəryt.

Əz Vs. Millər burmundəniho 10 səshoj əvozi dydy ə zuhun tati hic qərşu nisə omorənyt. I dy səs histyt: ö (vin. 47 ruj-vəlgirə) nə y. Vs. Millər ovurdəniho gofho: böh, pöh, töhmək, höжет duz nyvystə nə omorət. I gofhorə nyvystə gərəgi əz „y“: byh, pyh, tyhmək, hyжет; ə tozə ələf-bi i çirə: byh, ryh, tyhmək, hyçət. Xyştəni Vs. Millər əz „y“ guftirə omorənytho gofhorəş kəm ovurdə. I səs „y“ hic qərşu nisə omorə ə sər gof.

Ə ənbarə gofho, komihorəki Vs. M. burmundəniho, səs „y“ qərşu omorəni jə ə puşoj, jədə ə pəsoj səs „p“ (r) jədə „d“: pyz (xun: ruz), pyr (xun: pur) vəd.. I çirə səs „y“ (vin. 47 ruj-vəlgirə) ə zuhun tati nə dəri.

¹⁾ h, qəjr əz zuhunhoj səmiti, ə zuhunhoj-gəş (ə zuhun avar, cəcən) oft omorəni. (N. A.).

²⁾ Jəhni diafragm apparat fotografi gyrd birənihorə xuno (N. A.).

³⁾ I tərmin ə imruzinə hilm sarf nisə birə (N. A.)

Imohoj fəhm soxim i dy səs əvozihorə: „e“ nə „v“ — rə (vin. 46 nə 47 r.-v.).

e. — „Ə zuhun tati dəri dy çirə „ə“: jəki histi ə „a“-j ingilisi (æ-j osəti) uxşəş zərəniho, jəjgə histi „ə“, uxşəş zərəniho ə „e“-j almani, komiki kynd histiho ə „ə“-j urusi (ə „e“-j urusi nəhə!). Ə „a“-j ingilisi (vin. 46 r.-v.) jədə ə „æ“-j osəti uxşəş zərəniho „ə“ ə zuhun tati qərşu omorəni jə ə puşo, jədə əz pəsoj i çirə səshoj həm-əvoziho: **ɑ, ɦ, h, x**, məsələn: **əɑyl, ələ, hərməh** ¹⁾, **myvəh, məhni, hədot, təxt, xəndə** vəd. vəd.. Ə „e“-j almani uxşəş zərəniho „ə“ ə zuhun tati qərşu omorəni ə həmmə gofho, ə komiki—şək-syz — осуқ şinovustə omorəni „ə“: **əb, əhd, bəbə, cənd, cərm, birə, çəng, dərd, fərzənd, həm, həmmə, jə, kələ, məng, nəvə, nərm, pərdə, səg, şəv, təng, tərs, vəs, zərd** vəd. vəd., jəhni ə i çirə gofho, ə komihoki — nə ə puşoj „ə“, nə ə pəso ju — nisə dəbirənyt **ɑ, ɦ, h, x**.

Həlbət, ki ə imruzinə hilm gyre, imurə dəşəndə voistən bu ə tozə ələf-bi dy hərf əri „dy çirə“ „ə“ (həlbət, ki „dy çirə“ „ə“ nistyt i dy səsho; iho histyt çəjləjə səsho; əz iho jəki kyndi ə „a“, jəjgə histi осуқ şinovustə omorəniho „ə“, uxşəş zərəniho ə „e“-j almani).

Ommo, əz taraf praktiki guftirimgə, imurə dy hərf dər-voist nisə birə əri dy çirə səs: ä nə e, jə hərfiş vəs soxtəni, cytarki vəs soxtənihorə xuno milləthojgərəş; məsələn, ki-miho əz almanihoy Syis („nəmitshoj Şvəjtsarijə“), əz ləhə guftirənyt „’s ragnet“ (xun: ’s ragnət — „voruş omorə“ guftirəniho gofi), ommo nyvystənyt i çirə: „es regnet“ (xun: „əs rəgnət“). Imu qobul misoxim jə hərfə əri hərdy ə zəvər guftirə omorən byrytho səsho.

Ə puşoj **ɑ, ɦ, h, x** və həm əz pəso’su imu nyvystənim „ə“ („a“ nəh), cynki ə i cor səs həm-əvozihorəvoz bənd birəniho səs əvozi „a“ nisti; u səs histi „ə“, komiki kynd histiho ə səs „a“. Vs. Millər ə çərgə dəşəndiho hərf „e“ imurə gərəg nisə birə.

Imohoj mudi səs „v“ (vin. 47 r.-v.). Əz u 10 səs, komi-horəki imu ovurdim ə zəvər, i səs „v“ uxşəş zərəni ə „ы“-j

¹⁾ I gof i çirə duz nisti; i gofə nyvystə voistəni i çirə: həmrəh.

urusi. I səs lap kəm qərşu omorə ə zuhun tati (ə dialəkt loj-şəvi — ə xori Tərk nə ən Qubon: aqvl, aqvlmənd, qahrsvz vəd. I çirə gofho lap kəm oft omorənyt ə dialəktəhoj mijonəi və loj-nimruzı: ə i dialəktəho guftirə omorəni „aqyl“ (əqyl) — əz „y“). Hic jə zarari („zoroli“, „zarali“) nə dəri, imu əncəq hərəf „y“-rə qobul soxtə, əri „v“ (Vs. Millər) cəjləjə hərəf ə çərgə nə dəşəndimgə. Əri səs „v“, „komiki lap kəm qərşu omorəniho ə dialəkt loj-şəvi, xərç mubu hərəf „y“. Şuroiho, hənçiihorə guftirimgə, ihoş „aqvl“ nisə guftirənyt, „aqyl“ (əz „y“) guftirənyt.

Imohoj mijovt səshoj „nim-əvoziho“ (ə tərminologi Vs. Millər). Ə i səsho Vs. M. qəriş soxtəni dy səsə: „j“ nə „B“ (v)-rə. I dy səs, ə əqyl imu, histyt həm-əvoziho (iho „nim-əvozi“ nistyt); „j“ bəhəm omorəni ə mijon-bəxş zuhun (vin. 48 ruj-vəlg.), „v“ (ə sistəm Vs. M. — „B“-j urusi) — bəhəm omorəni ə lovho, (Vin. 48 r.-vəlg.). Hocu birə bəqdo, ə çigəj dəh hərəf imurə mundənyt şəş, komihoki histyt: y, i, ə, u, o, a.

Izmu fehm soxim 24 səshoj həm-əvozihorə, komihorə ki çərgə nori Vs. Millər. Əz i 24 səs imu razimənd nistim əri i çirə səsho — duz guim, əri i çirə hərəfho: əri Q, q; əri Д, д. (Vin. 48, 50 r.-vəlg.). Səs Q nə Д ə zuhun tati lap kəm oft omorənyt. Əz u tovunə, cəjləjə hərəfho əri ən i səsho gərəg nisə birə; vəs soxtənyt „q“ nə q. Əz tovunəj ən i pəsini hərəf „t“ guftirimgə, i hərəfiş imurə gərəg nə bu, cynki əz t guftirə omorənytho gofhoş ə zuhun tati ənbar oft nisə omorənyt: i çirə gofho kəm oft omorənyt ə dialəktəhoj mijonəi (Dərbənd) nə loj-nimruzı (Qlybə vəd.); ə dialəkt loj-şəvi əz „t“ guftirə omorənytho gofho hic oft nisə omorənyt.

Əri ocuqi ə zəvər guftirə omorə gofho (əz tovunəj səshoj zuhun tati) — imu bijorim çirə-bə-çirə məsələho əz (xyştəni) Vs. M. nyvystə „Materialho“. Səs „v“ (əz ələf-bij Vs. M.), imu ə zəvər guftirimhorə xuno, histi (ə gof Vs. M.) həzro mundəniho „i“ (uxşəş zərəni ə „ы“-j urusi).

Əz səs „v“ sər gyrdənytho gofho ə ləksikon Vs. M. (Vin. „Материалы“, „Словарь еврейско-татского языка“, стр. 67) dəri əncəq jə gof: „vhдиборi“. Hic guftirə ni bu,

i gof əz „v“ duz nyvyste omori, guftirə. I gof („vhdibori“) histi gof hərəbi — اعتبار (ihtibār-un). Ə zuhun tatiş i gofə əz səs „i“ nyvystə voistə. Ə puşoj „h“ dəriho „i“ ə guş Vs. M. şinovustə omori səs „v“-rə xuno („v“ uxşəşi ə səs „ы“-j urusi). Həlbət, ki inço „v“ gərəg nisə birə. Vs. M. nyvystə-niho „vhdibori“—rə nyvystə voistəni i çirə: „ih̄tibori“ (əz ləhə, ə zuhun tati guftirə omorəni: „ih̄tibori“). Imohoj, vinim-dijəş ə komi gofho (ə ləksikon Vs. M.) səs „v“ qərşu birəniğə; „v“ qərşu birəni ə i gofho: ɤvzmiş, ɤvzuv¹⁾, ɤvli, ɤvliq, ɤvloq, ɤvmiş, ɤvne, ɤvnəsu, ɤvɤv (Qvrɤi), ɤvroq (jədə ɤvroɤ), ɤvrçi (jədə qvrçi²⁾, ɤvrmiz, qvɤoɤ, dvn̄dn̄na, ilxv, in̄jv̄mişi, mīhv̄lo, mī'vd, pvm, p̄yrv, sahv̄b, jə'vne bile³⁾ (ommo „jə'v“ nisə nyvystə Vs. M., „jə'i“ nyvystə)⁴⁾, hv̄lloi, hv̄sob, çvda.

Fəhm soxim i gofhorə çəjlə-çejlə (ə əqyl imu—i gofhorə əz səs „v“⁵⁾ Vs. M. duz nisə nyvystə). „ɤvzmiş“ histi gof tyrki (قىزмыш). Ə dialəkthoj mijonəi və loj nimruzi i gof (əz ləhə) guftirə omorəni i çirə: qyzmiş; ə dialəkt loj-şəvi—qəzmiş (ɤvzmiş), ə zuhun tyrki guftirə omorənihorə xuno, jədə—qizmiş (ə rajon Məhəc-Qələ); ɤvzuv'-iş gof tyrkini. Uho-nigə (u gofhojgə) guftirə omorənyt i çirə:

**Ə dialəkihoj
mijonəi və loj-nimruzi:**

qyli
qylyq
qyloq
qymiş (?) qimış (?)
qynə
qynəsu (?)

Ə dialəkt loj-şəvi:

qili
qyl̄q, qyl̄iq
—
qimış
qinə
qinəsu.

¹⁾ Gof tyrkini (ɤvzuvə ləqürt).

²⁾ Дондуне ɤvrçi („Материалы“, стр. 2).

³⁾ Вс. М. „Материалы“, стр. 3.

⁴⁾ Həm ə inço, стр. 67.

⁵⁾ Rasti, ə zuhun tati ə çigəj „i“ səs „y“ həm qərşu birəni: ə çigəj „zindəguni“ guftirə omorəni „zyndəguni“.

qıyraqı	qırqı
qıroq	qıroq
qırcı (?)	qırcı, qırcı (?)
qırmız (?)	qırmız
tunıtuna	tunıtuna, дундунна (дундунна nəhə) (rajon Məhəc-Qələ).
ilxi	ilqi (ilqi)
inçimişi	inçimişi (rajon Məhəc-Qələ)
mihilo	mihil-o (-ə).
myhid	myhid (jədə „mihid“).
rum (rym?).	rum, рым (рүм—Vs. M.).
ruri	ruri
səhib	səhib [„səhyb“, „səhyb- syz“ — goh-bi-goh şinovustə omorəni ə rajon Grozni (Syjunc-Qələ) və durtə]. çəhi, çəhinə (bilə).
—	hilləi
hilloi	hisob („hysob“, „hysob- syz“—ə rajon Grozni və durtə).
hisob	cita.
—	
ciğa (cida?)	

Ənbar məhtəl mundənim imu ə i kor; Vs. M. nyvystəni „инжумиши“ — əz „v“. I gof histi gof tyrki (əz „inçitmə(k)“¹⁾ vəgyrdə omorə gof). Ommo, hic jə vəhdo „михло“ (əz „v“) guftirə nisə omorə. Ə həmə dialəkthoj tati guftirə omorəni „mihilo“ (mihilə); „ми'вд-ə“ (Vs. M.) guftirimgə, iş əz „v“ guftirə və şinovustə nisə omorə; ə həmə dialəkthoş guftirə omorəni „myhid“, jədə „mihid“ (əz „i“). I çirə u gofhojgeş (рүм, рүрү, савуб, жә'внə-, hvloi, hvcoб, чүда); „савуб“, „hvloi“, „hvcoб“ histyt gofhoj hərəbi (səhib^{un}, hilat^{un}, hi-səb^{un}).

Məhtəli, eri cy nyvystəgə Vs. M. „жә'вне“ (Vin. Материалы“, стр. 2 — „жә'не биле“). Ommo sər gofə Vs. M. nyvystəni duz: „жә'i“ (əz „i“) [Vin. „Материалы“, стр. 67].

Ə tovun „v“ (Vs. Millər) ə zəvər guftirə omorə gofə çəhm soxtə, guftirimgə, imu bijo (bijojm) poim ə sər i çirə

¹⁾ Rasti, goh-bi-goh, əz pəsoj „ж“ şinovustə omorəni ə səs „ы“ uxşəş zərəniho səs, həmcun i çirə—ə kimi zuhunhojgeş.

əqyl: „v“ (ы) qərşu omorəni ə dialəkt loj-şəvi: çьq¹⁾ („çьq oş), пахьт, пасьл, дьqlə. гьт, тырак, һь!, хьт вэд. I Gofho ə dialəktə mijonəi və loj-nimruzi (rajon Məhəc-qələş), guftirə və şinovustə omorənyt i çirə: çyq, nəxyt, pasyl, dyqlə, rym, (tirak?) tyrak, hy! (hi!), xym вэд. Ommo, imu guftirə nisə birənim, səs „v“ (ы) hic qərşu nisə omorə, guftirə. ə dialəktə mijonəi və loj-nimruzi. Vəgirim, məsələn, fəhm soxim dialəkt tathoj myslimunurə („misurmurə“). Ə i dialəkt səs „v“ (ы) oft omorəni (Vs. Millər): xvpc, xun: „xyrs“ двл вэд. I səs „v“ (ы)-rə, ə gof Vs. M., ənbar cətinə əri çəjlə (bəşqə) soxtə əz səs „ы“-j urusi: „рышг“, jəhni „ryşg“.

Imohoj imu guftirə midanim: ə zuhun tati (ə dialəktə ju) oft omorəni (dəri) jə səs əvozi, komiki xub (ocuq) guftirə və şinovustə nisə omorəniho. I səs — ə dialəkt loj-şəvi və dialəkt tathoj myslimuho — şinovustə omorəni səs „ь“-¹⁾ (ы)-rə xuno; ə dialəktə mijonəi və loj-nimruzi — „y“-rə xuno. Həlbət, ki i səşorə ə təhər hilmə (ə mətod analitiki) fəhm soxtəngə, əri ən iho (əri ən i səşo) çərgə norə gərəg birəni dy çəjləjə hərəfho. Ommo, əri mətləb praktiki imurə jə hərəfiş („y“) vəs misoxu. Məsələn, imu nyvystənim: xym (ə i hic jə zarari nə dəri). Tathoj loj-nimruzi və mijonəi i gofə muxunyt əz „y“ (işu əz ləhə guftirənythorə xuno); tathoj loj-şəvi və tathoj (myslimuho) muxunyt „хьт“ (əz „ы“, — ocuq guim: mynyvysyt „xym“, əz ləhə mugujut „хьт“. Ə i hic jə kor (jə qələti) nə dəri.

Imohoj imu gof soxim əz səşoj həm-əvoziho. Əri səs „q“ Vs. Millər çərgə nori dy hərəf: ɸ nə q. Əz taraf hilmə — i duzi. Ə zuhun tati hərdy səşoş oft omorənyt: „ɸ“ histi əvozdorə səs, „q“ — biəvozə səsi; „q“ ə zuhun tati kəm dəri (лаqyrt²⁾, лаɸyrt(d) nəhə). Ə hərəj ɸ — ə i çirə gofho „ləɸə“

¹⁾ Inço, ə çigəj „v“ Vs. Millər imu nyvystənim „ь“, komiki qobul biri əri səs „ы“ ə tozə ələf-bij tyrkho.

²⁾ Ə ləksikon Vs. M. vəri „лаqyrt“ (əz „ä), ommo inço goh-bi-goh şinovustə omorəni „a“. I histi gof tyrkə. Ə zuhun tyrkə („osmanly“) guftirə omorəni لاقردي (Vs. M.) „lakьrdь“; xuştəni tyrkho i gofə nyvystənyt i çirə: لقردي.

(„ləqə“), „ləqər“ (ləqər) nən „q“ — ə „laqyr“ bəşqəi dəri-mi (dəri, jə nə dəri)? Bəşqəi dəri: ə „ləqə“, „ləqər“ səs „q“ əvoz dorəniho səsi (jəhni „əvozdorə səsi“); ommo, ə „laqyr“ — „q“ histi əvoz nisə dorəniho səs.

I çirə əz „q“ guftirə omorənytho gofho ə zuhun tati ənbar nistyt: ¹⁾ h (əvozdorə „q“) qərşu omorəni ənbar. Əz i tovunə, imurə əri səs „h“ nə „q“ dy çəjləjə hərfo gərəg nisə birə, jə hərfiş (q) vəs soxtəni.

Səs „ж“. Vs. Millər ə zuhun „çuhuri-tati“ oftı ənçəq jə çirə „ж“ (ç). Ommo, ə dialəkthoj mijonəi və loj-nimruzi, qəjr əz „ж“, jə çirəjgəş, jəhni səs „дж“ — ş qərşu omorəni.

Rasti, i səs („дж“) ə zuhun tati əz binəlyjə səşho nisti; u qobul biri əz „jodə“ zuhun (əz zuhun hərəbi, jədə əz zuhunigə). Binəly histi ə zuhun tati „ж“ (ç). Ə tozə ələfbij tati

əri ən i dy səs („ж“ nə дж) çərgə norə omori jə hərф—ç. I duzi.

§ 12. Səs т (t). Ə 1929 sal, ə Boku, ə Konfərənts ²⁾, tozə (nugə) ələfbij tati çərgə norə omorən buho məhəl, əz tovunəj ən i səs diroftorən bu bəhs. Dərbəndiho nə qybəiho guftirən byryt, „ə dialəkt imu səs „т“ dəri“, guftirə.

Iho ovurdən byrytho (xumnəho) əz 2-3 gof qəjr (zijod) nə byryt. Imu guftirə birim — səs „т“ əz binəlyjə səşhoj tati nisti, guftirə; i səs ə zuhun tati qəriş biri əz zuhunhojgə (əz zuhunhoj „jafəti“, əz zuhunhoj kavkazi); i səs oft omorəni ə kəmə gofho; imurə əri ən i səs çəjləjə hərф gərəg nisə birə, guftirə, guftirə birim. Dərbəndiho nə qybəiho ə jə ləhə guftirən byryt: „səs „т“ ə dialəkthoj tati dəri, əri ən i səs imurə gərəgi çəjləjə hərф“. Iho burmundən byryt 2-3 gofə: „turup“, „tanystə“ vəd.; i gofho ə dialəkt loj-şəvi əz „т“ guftirə

¹⁾ Vs. Millər nyvystəniho „qajby“ (əz „q“) vəd. (vin. „Материалы“, стр. 64) duz nisti, inço şinovustə omorəni əvozdorə Б (байбу).

²⁾ Əz ə urusi guftirə və nyvystə omorəniho „конференция“ i form gynçəlytəji əri zuhun tati.

nisə omorənyt; iho guftirə omorənyt əz „d“: „durup“, „danystə“. Imohoj, vəgyrdə i dy gofə imu fəhm soxtimgə, ocuq birəni, ki „t“ həmin „t“, histiho: ə zuhun farsi i dy gof i çirə guftirə omorənyt: توانستن, ترپ („torop“ jədə „turup“; „təvanəstən“).

I ə dialəkthoj mijonəi nə loj-nimruzi guftirə omorəniho „turup“ həmin „torop“ („turup“) farsini; ə dialəkt loj-şəvi guftirə omorəniho „durupış“ həmin gofi; hər f „t“-ə əz hərə „mədəşəndimgə“ (mivədəşəndimgə), əz u əri'mu hic jə zarar ni bisto. Ə zuhun litəraturu nyvystə midanystim i çirə: „turup“ (durup), „tanystə“ („danystə“) vəd. Həmiyə, i duz və asant mibisto əz taraf pədagogiş.

Səshoj zuhun tati.

§ 13. Səshoj əvozi. Imu guftirənim „səs əvozi“, guftirə. Səs əvozi bəhəm omorəni əz əvoz. Ə hilm lingvistik (ə fonətik) i gof [„əvozi“¹⁾ „əvoziho“, ə zuhun latini „vocalis“, əz gof „vox“ (xun: „voks“) — „əvoz“, — omorəniho gofi] hədot biri mündi (birəj mündə).

„Əvozi“, guftirəki, imu xəjəl soxtənim: səshoj əvozi bəhəm omorənytho məhəl, ənçəq bəndhoj əvozi ə kor omorənyt guftirə, jəhni, bəhəm omorəni, guftirə, ənçəq təmizə səs əvozi. Həlbət, ki i əqyl duz nisti. Səs əvozi vədirəmorəniho məhəl, səs şivişiş qəriş birəni ə ju. Əz nəj vədirəmorəniho səs əvozi (jəhni əvir) giroştəni ə dyləj vini (fini), ləhə, komihoki kəmbiş bəxş vəgyrdənyt ə bəhəm omorəmun səsho. Vini nə ləhə, luləj grammofonə xunə lov (firəh) soxtənyt səshorə. Vini nə ləhə omorənyt ə kor rəzonatorhorə xunə. Əz i tovunə səsho birənyt dəgiş (bəşqə).

Ə səshoj əvozi qəriş birənyt çirə-bə-çirə səshoj şivişi, ommo i səshoj şivişi birənyt lap cyklə (sabur). Hocu birə bəqdo, hic ni bu guftirə, səshoj əvozi təmizə səshoj muzikinyt, guftirə. Səs muziki („muzikali“) histi „ton“. Binəj səshoj əvozi histyt çirə-bə-çirə tonho (i, a, u vəd.). Ə hərəj səshoj

¹⁾ „əvoz“ = „ung“ = „səs“.

əvozi və tonho dəriho bəşqəi ini: səshoj əvozirə guftirə birəni jəvoş (asta; ə guş); tonhorə jəvoş guftirə nisə birə. Ə hərəj səshoj əvoziho nən səshoj həm-əvoziho dəriho bəşqəi: ə səshoj həm-əvoziho səshoj şivişi(ho) zijod qəriş birənyt əz səshoj əvozi; həmigə, səshoj həm-əvozi bəhəm omorənytho məhəl, karastihoj gof (nəj, vini, zuhun, ləhə, lovho) omorənyt ə kor səxtə (guçlytə; dorə omorəniho səs şivişi birəni səxtə, guçlytə; i səs şivişirə guftirənyt səs „bi-muziki“). Ommo ni bu guftirə, ki ə səs həm-əvozi əvoz hic qəriş nisə birə guftirə (vin. ə zəvər, əz tovunəj səsho guftirə omorən buho çigərə).

Əz inçə məhlym (ocuq) birəni: i imu guftirənimho tərminho: „əvozi“, „həm-əvozi“ (unqədə, uhəmə, lap) duz nisətyt. I tərminho hədot birət mundə ə hilm lingvistik və xərc birənyt ə həmə çigəhoş və həmə zuhunhoş.

Imohoj fəhm soxim, cy təhər çyro soxtəgə səshoj əvozihorə dy əz jəki¹⁾. Səshoj əvoziho bəxş birənyt ə sə dəstə:
1) dəstəj ə puşoi bəxş ləhə çigə gyrdənytho səsho,
2) dəstəj ə mijon-bəxş ləhə çigə gyrdənytho səsho 3) dəstəj ə pəsoi bəxş ləhə çigə gyrdənytho səsho. Ə i gyərə, səshoj əvozi i çirə num norə omorənyt; 1) səshoj əvozihoj puşoi çərgə 2) səshoj əvozihoj mijon-çərgə, 3) səshoj əvozihoj pəsoi çərgə.

Səshoj əvozi bəhəm omorənytho məhəl, zuhuniş omorəni ə kor: zuhun varəftəni (hyndyr) ə zəvər, rujə osmun²⁾ ləhə
1) puşoi bəxş zuhun — rujə puşoi bəxş osmun ləhə; 2) mijonbəxş zuhun — rujə mijonbəxş osmun ləhə; 3) pəsoi bəxş zuhun — rujə pəsoi bəxş osmun ləhə. I hyndyr varəftəi (ə zəvər varəftəmun) zuhunrəş sə çirə birə: 1) çirəj zəvəri (lap bylynd; kynd ə osmun ləhə omorəniho), 2) çirəj mijonəi (mingləi) və 3) çirəj zofrui (ziri). Ə i çirəho gyərə, əvozihoş ə bəşqə bəşqə numho guftirə omorənyt: 1) əvozihoj zəvəri, 2) əvozihoj mijonəi, 3) əvozihoj zofrui.

Əvoziho bəhəm omorənytho məhəl, zuhun jə ozod (hərəzə) mundə, jədə qyçyndə omorə. Əz u tovunə, səshoj əvozihoş

¹⁾ Əz dy jəki.

²⁾ „Asmun ləhə“.

baxş birənyt ə dy dəstə (grupp): 1) əvozihoj -ozod-ħəsyl¹⁾ və 2) əvozihoj zur-ħəsyl²⁾. Ə zuhun tati (ə əqyl imu) əvozihoj zur-ħəsyl qərşu nisə birənyt, ənçəq oft omorənyt əvozihoj ozod-ħəsyl.

Ə vokurdə omorəmun domoj ləhə gyrə, səshoj əvozihorə nəndəho qobul nisə soxtənyt, cynki guftirənyt, kor ə zuhun vəri, ə vokurdə omorəmun ləhə nə vəri, guftirə. I tərminho („firəh“, „təng“) jə çirəjgəş guftirə omorənyt: „hərzə (o)“, „puşo“.

Əvoziho bəhəm omorənytho məħəl, lovhoş jə ə kor omorənyt, jədə ozod mundənyt. Ə ə kor omorəmun lovho, jədə ə ozod mundəmun işu gyrə, səshoj əvoziho baxş birənyt ə dy dəstə: 1) ə dəstəj əvozihoj labiali („labia“ ə zuhun latini „lovho“ guftirəniho gofi), 2) dəstəj əvozihoj bi-labiali:

Viniş tablits səshoj əvozihoj zuhun tatirə.

Əri kor praktiki (əri şkolə) i 6 ħərf: y, u, o, i, ə, a, vəs soxtənyt. Vs. Millər dorən buho ħərfho (qəjr əz i 6): ä, e, v, ö zijodinyt. Rasti, əri kor ħilmi (əri fəhm soxtə səshorə ə

Tablits səshoj əvozihoj zuhun tati

Əz taraf zuhun / Əz taraf (hyn dyr) varaftəmun zuhun (rujə osmun ləʒə)	Puşoi çərgə	Mijon-çərgə	Pəsoi çərgə	
Labialiho	y	—	u	zəvəriho
	—	—	o	mijonəiho
	—	—	—	zofruiho
Bi-labialiho	i	—	—	zəvəriho
	—	ь*)	—	mijonəiho
	ə	—	a	zofruiho

1) „Свободные“, „открытые“.

2) „Напряженные“.

*) Səs „ь“ (uxşəşi ə „ы“-j urusi) qərşu omorəni (kəm) ə dialəkt loj səvi (əz Məħəs-Qələ tə xori Qubon) və dialəkt tathoj myslimu“!

təhər hilmı) i 6 h̄arf v̄əs n̄isə soxtənyt — əri ən u gəræg biz rənyt h̄arfho, v̄əgyrdə omorənytho əz çyrojə ələf-bij-gə, — ə-ələf-bij fonətiki (əz ələf-bij analitiki), komiki çyro soxtəniho səshorə əz çirə-bə-çirə (ənbarə) tarafho.

Imohoj v̄əgirim vinim ə zəvər guftirə omorə byrytho 6 səshoj əvozihorə:

1) „y“ — histi səs „zəvəri“ (vin. ə 61 r.-vəlg. „tablits’ə“), labiali, çigə gyrdəni ə puşoi bəxş ləhə. Səs qobul biri (?) əz zuhun tyrki. Vs. Millər nyvystəni: „ÿ“ (i h̄arf əz ələf-bij Vs. Milləri; ə tozə ələfbij tati: „y“) guftirə omorəni „ü“-j („umlaut“) almanirə xuno, (məsələn) ə gof „übər“. I gof Vs. Millər duz nisti: səs „ü“-j almani ə gof „übər“ histi səs labiapalatali, jəhni guftirə omorəni əz lovho v̄ə osmun ləhə („palatum“ ə zuhun latini „osmun ləhəi“): zuhun omorəni kynd rujə osmun ləhə; „y“-j tati guftirə omorəniho v̄əq̄t, ənçəq̄ ə kor omorənyt lovho (təhno).

2) u — ə i səs uxşəşi „y“-j urusi, „u“-j almani, „ou“-j (xun: „u“) fərəngi. Ə dialəkthoj zuhun tati — ə dialəkt mijo-nəi v̄ə dialəkt loj nimruzi, məsələn, guftirə omorəni „num“ (əz „u“), ommo ə dialəkt loj şəvi guftirə omorəni „nym“ (əz „y“). U çirə gofho dijəş oft omorənyt.

3) o — ə i səs uxşəşi „o“-j urusi.

4) i — i səsə xuno guftirə omorəni „и“-j urusi.

5) ə — i h̄arf ə tozə ələf-bij tati qobul biri əri dy çirə səs — əri „ä“ nə „e“: h̄ərys („h̄ərus“), bəbə“. (Vin 46 r.-vəlgə). Kimiho əz pəsoj „h̄“ nə „h“, jədə ə puşo’şu nyvystənyt ə çigəj „ə“ „a“. I duz nisti, nyvystə gərəgi „ə“: h̄ərys (h̄ərus), h̄əz, rəh̄. (Vin. 46 r.-vəlgə v̄ə uhonigərə).

6) a — ə i səs uxşəşi „a“-j urusi (vin. 46 r.-vəlgə).

§ 14. Səshoj h̄əm-əvoziho

(Vin. 48—59 r.-vəlg.).

Ə zuhun tati oft omorənytho səshoj h̄əm-əvoziho dəstə-dəstə birənyt i çirə:

1. Ə (ruj) lovho bəhəm omorənytho səsho:

	<u>p</u>	<u>f</u>
<u>m</u>	<u>b</u>	<u>v</u>

Tablits sashoj h m- voziho.

		Zuhun		� pasini baxs zuhun bah�m omor�nytho sasho		� mijon- baxs zuhun bah�m omor�n. ses		� pu�oi baxs zuhun bah�m omor�nytho sasho		� lovho bah�m omor�nytho sasho	
N�j											
s�rahoj sasho		avozdori	bi-avozi	avozdori	bi-avozi	avozdori	avozdori	bi-avozi	avozdori	bi-avozi	
eksploziivo		h,		g	k		d	t, t*)	b	p	
frikativiho			h, h	q	x	j	z	s	v	f	
										ts	
										c(tʃ)	
										affrikatbo	

Lehe.

* I ses „t“ ses organi (h syl, ses tati) nisti. Ses „t“ lap k m q rsu birə   zuhun tati –  n q q   dialəkthoj rajon Dərbənd n   n Qlyb .

2. Ə puşoi bəxş zuhun bəhəm omorənytiho səşo:

t	s	c		n, l, r.
t	z	ts ¹⁾		
d	ş			
ç				

3. Ə mijon-bəxş zuhun bəhəm omorəniho səs:

j

4. Ə pəşoi bəxş zuhun bəhəm omorənytho səşo:

k	q
g	x

5. Ə nəj bəhəm omorənytho səşo:

h, h, h.

Vin. tablits səşoj həm-əvozihorə ə 63 r.-vəlg..

ALFAVIT.

§ 15. Tə 1929 sal (və həm imohojiş) ə hərəj çuhurun doqi (tatho) gəştən bu ələf-bij hivrit. Xət hivrit bəhəm omori əz xət finiki (jədə²⁾ əz kyhnə — qədimə — xət səmiti). Xət dofusi histi xət kvadrati (jəhni, hər 4 taraf hərəf birənyt ə jə tən).

Nyvystəniho xətə ə zuhun tati guftirəni xət „bəqdodi“. Imu nisə danystənim, əz ki və cy vəqt çuhurun doqi xət bəqdodirə qobul soxtətgə. Əri'mu jorovurdi hic ci nə mündi, əri ocuq soxtə i pyrsyşə. Imruzinə hilm əvrupairə guftirəngə, i hilmış hic jə çuhob dorə nisə danystə əri ən u pyrsyş.

Xət əşkənəzirə, jəhni əşkənəziho nyvystəniho çirəhorə, guftirəngə, u xət əşkənəzi lap bəşəi əz xət bəqdodi, jəhni əz xət çuhurun doqi. Xət bəqdodi uxşəş zərəni ə xət „raşi“. Əz i məhlym birəni, ki xət hivrit ə jə gil ju nə mündi.

Əz rastəkış, vəgyrdə fəhm soxtəngə, — xət hivritə əz i dəvr tə u dəvr biri ənbarə çirəho (vin. „Еврейская Энци-

1) ts — i səs uxşəşi ə „ц“ urusi. Ə zuhun tati i səs qobul biri əz də zuhunhojgə (əz zuhun urusi): Tsik SSSR, tsirk vəd.
2) Jə nə bugə.

клопедия“, том второй, стр. стр. 36—74). Imruzina, əşkənə-zihə nyvystənytho xə t xundə omorəni: „xət əşkənəzi“ („Əş-omorəniho ə „təhər xə t 1900-myn sal“. (Vin. „Еврейская Энциклопедия“, том второй).

§ 16. Çuhurun doqi işu nyvystənytho xə tə num norət „xət bəqdodi“. I ənbar mehtəli: Bəqdod histi num şəhər; i num ə imu ənbar ə ləhə vəgyrdə omorə („Əlyrə ə Bəqdod bərdə“). Nic jə inson nisə danystə (?) və guftirə nisə birə (?), imu nyvystənimho xə t „xət bəqdodi“ əri cy və cytar num norə omorigə. I çirə vərovurd soxtgəş, həmə l mijov: num ən i xə t bijo bənd bu ə num jə „hoxom“, komiki omorən buho ə xori Iron, jədə ə xori Kavkaz, əri lov soxtə din jisroilə.

§ 17. Imohoj imu jə-dy gof guim əri xə tə səxt doştəi. Dinə (məzhəbə) qobul soxtə millətho hədot soxtəny t əri'şu və səxt doştəny t xə tə, ə komiki nyvystə omorət xətdorhoj (tyrohoj, kətobhoj) məzhəbi („hymoş“, „qur'an“ vəd.). I millətho u xə tə, omorə omorə, pok danystə, muqəddəş („şəxi-noi“, „xət qydişi“) hisob soxtəny t.

Pəjqəmbər Muħəmməd nyvystiho qur'an nyvystə omori ə xə t hərəbi. Xət hərəbirə hədot soxtət və pok (muqəddəş) danystəny t əri'şu həmə myslimuho („islamiho“). „Muqəddəş“ guftirəniho gof cy gofi? Muqəddəş guftirəni pok və səxt doştə omorənihorə (əz ənbarə dəvrho sər gyrdə). Din-dohotə səxt gyrdəny t millətho.

Ommo din-dohothoş ə jə gil nisə mundəny t. Giroştəny t dəvrho. Dinho-dohotho birəny t dəgiş (bəşqə). hylom birəni bəşqə. Dinho-dohothoş carustəny t ə jə giligə.

Imu xyştərə xutə soxtəjm və əri'mu hədot biri-mundi xə t hivrət („xət tyroi“). Imu guftirənim i xə t histi xə t hivrət. Ommo i imu „xət hivrət“ guftirənimho xə t, həsyl, — xə t hivrət nisti. I xə t histi xə t ə rəmi (Vin. „Еврейская Энциклопедия“, том второй, под словом „Алфавит“) — „arami“. Xət hivrət (ələf-bi) bəhəm omori əz xə t finiki jədə əz kyhnə xə t səmiti („finiki“ — ə zuhun jynoni „xurmə“, jədə „qirmiz“, rəng „ərqəvoni“ guftirəniho gofi. Xyştəni finikiho işurə num norən byryt „kənəhəniho“).

Vəgyrdə xət hıvritə borobor norimgə, tən soxtimgə ə xət finikirəvoz, jədə ə kyhnə xət səmitirəvoz, imu mivinin ə hərəj ən i xətho dəriho (kələ) bəşqəirə. Ələf-bij hıvrit — imu ə zəvər guftirimhorə xuno — bəhəm omori əz ələf-bij finiki, jədə əz ələf-bij kyhnə (qədımə) zuhun səmiti. Hərəfhoj ən i ələf-bi giroşti ə ələf-bihoj əvrupai.

Əz i ə kyndi 3 hozor sal puşotə ə hərəj qəjmhoj səmiti gəştən byrytho (çirə-bə-çirə) xətho fəhm soxtə omorətgəş, imruz ə duzirəvoz guftirə nisə birə, əz çə və cytar həsyl omorətgə xəthoj səmiti. (I xəthorə birət çirə-bə-çirə formho). Danəndəho ənbar vomundən byryt ə sər pırsys bəhəm omorəi ələf-bihoj səmiti (vin. ə zofru tablits qədımə hərəfhoj səmitirə).

⸀ 1	⸁ 2	⸂ 3	⸃ 4	⸄ 5	
⸀ 6	⸁ 7	⸂ 8	⸃ 9	⸄ 10	⸅ 11
⸆ 12	⸇ 13	⸈ 14	⸉ 15	⸐ 16	⸑ 17
⸒ 18	⸓ 19	⸔ 20	⸕ 21	⸖ 22	⸗ 23
⸘ 24	⸙ 25	⸚ 26	⸛ 27	⸜ 28	⸝ 29
⸞ 30	⸟ 31	⸠ 32	⸡ 33	⸢ 34	⸣ 35
⸤ 36	⸥ 37	⸦ 38	⸧ 39	⸨ 40	⸩ 41
⸫ 42	⸬ 43	⸭ 44	⸮ 45	ⸯ 46	

Num ən i kyhnə ələf-bij səmitirə norəgor ə imu məhlım nisti. Ə numhoj hərəfhoj ən i ələf-bi gyərə, kyhnə ələf-bij

səmitirə norəgor arami birigəş həməl omorəni, cynki u numho (numhoj hərfo) ə zuhun arami („ərəmi“) norə omorət.

Kyhne ələf-bij səmitirə qobul soxtən byryt jynonihoş. Ələf-bij jynoni binə vəgyrdi əri ju əz ələf-bij səmiti. Əz jynoniho ələf-birə qobul soxtən byryt rumiho (latiniho). Imruzinə xəti latini [və həm tozə (nugə) ələf-bij tatiş] binə vəgyrdət əz kyhne xəti səmiti, əz komiki bəhəm omorən bu xəti hivritiş. (Vin. „Еврейская Энциклопедия“, том второй, под словом „Алфавит“; vin. ə zofru tablitshorə. Əz i tablitsho vədi birənyt çirəhoj bəhəm omorəmun xəti hivrit).

Izmu imu guftirə birənim: əz i 3 hozor sal puşotə kyhne xəti səmiti pok və səxt doştə omorən bu və muqəddəs xundə omorən bu əri qəjmhoj səmiti (ə uho qəriş pəstəinə çuhurhoş). I xəti qobul birən bu və gəştən bu (jəhni jurə gyrdən byryt) ə xori həmməj Paləstin tə məhəl „golut Bovili“ — jəssir Bovili. Əz jəssir Bovili bəqdo, lov bisto ə hərəj çirəbə-çirə qəjmho, ə xori cyklə Asia („Малая Азия“), zuhun arami və həmigə xəti aramiş. Qəjr əz Cyklə Asia, zuhun və xəti arami lov bisto ə xorij Şəm (Сирия). Əz jə lo hivriho qobul soxtən byryt ələf-bij aramirə. Əz lojgə — samariho doştən byryt səxt kyhne ələf-bij səmitirə — hivritə. Əz kyhne xəti hivrit jorovurdi mundiho xəti histi u xəti, ə komiki nyvystə omorət imruzinə xətdorhoj samariho. Əz i xətdorho nə bistogə qəjr, dijə əz kyhne xəti səmiti ci nə mundi. Imruzinə „xəti hivrit“ („xəti tyroi“) bəhəm omori əz xəti arami. I xəti aramiş ə jə çirə nə mundi. U xətiş carustən bu əz i çirə ə u çirə, — tə çuhurho (hivriho) ə u xəti xutə birə.

§ 18. Dəvrho giroştənyt. Ə ruj xori nə carustə, dəgiş nə birə, ci nisə mundə. Ə jə dəvr səxt gyrdə, pok doştə omorən buho hədot, əri dəvrigə kyhne birən bu (kyhne birəni) mundə. Hocu imruzinə „xəti hərəbiş“, „xəti hivritiş“. I xətihorə səxt və pok doştən byryt və doştənyt dindustho. Ommo ənbar ni giroru, i xəthoş kyhne və furmuş miboşyt, əz hərə mivadaravt, cytar-ki əz hərə vadaraftihorə xuno kyhne xəti səmiti və yzğə xəthojgə.

Zyndəguni çəlmət, zyndəguni kolləktiv ə jə təhər nisə mundə. Omorə, omorə, inson raftəni puşovo: „kyhne lərbəho

omoranýt ə tozə gušt“. Kyhnə lərbəho tozə gušt ni gyrdytgə, u lərbəho hic xos ni bistoryt.

Imohoj dəvr nyşu dori ə milləthoj loj ofto-vərov (Восток) tozə rəhə—əri girovundə tozə xətə. Myslimuho ədət xilos birə əz kyhnə xəт һərəби. Imruz ənbarho xilosiş birət.

Xət һərəби bu ənbar cətin əri xutə birə: 28 һərf carustəni ə 112 form (һər һərfə birəni 4 form). Həmigə, xəт һərəби əri ənbarə zuhunho (əri zuhun tyrki, farsi) hic nisə gынçystə. Myslimuhoj SSSR, ə iho dənışirə myslimuhoj Tyrki-ş (xori tyrkhoj Cyklə Asia), qobul soxtət tozə ələfbirə, binə vəgyr-dihorə əz ələf-bij latini.

Ə 1929 sal tathoş („çuhurun doqi“) qobul soxtyt tozə ələfbirə.

§ 19. Imu ə zəvər ə jor ovurdən birim „xət bəqdodirə“. I çuhurun-tat qobul soxtə xəт—bəqdodi əri cy num norə omorigə, hic jə inson guftirə nisə danystə. Hic ə jə çigə əz imu dirə və fəhm soxtə xətdorho („kətohbho“, „tyroho“) num „bəqdodi“ ə jon ələf-bij һivrit qərşu nə omori.

Ə dyjymyn tom (çild) Əntsiklopədiyə çuhuri („Еврейская Энциклопедия“, второй том) vəryt çirə-bə-çirə tablitsho ə tovunəj ələfbi. (Vin. ə zofru tablitshorə) Vəgirim i tablitshorə fəhm soxim. Məsələn, ə 65-66 ruj-vəlgə, ə IV tablits imu dirənim xəт dəsnyvysirə („рукописный шрифт“ Vin. tablitsə ə 69-myn ruj-vəlg).

Əz i ə i tablits vərytho ələfbiho ə imu nyvystənimho „xət bəqdodirəvoz“ ə jə tən omoranýt ə 9 və 10 kolonn („tir“, sytun, „buruz“, „qojmə“) ¹⁾ vərytho ələfbiho. Viniş, fəhm sox, ə borobor ni (tən sox) ə i kolonno vərytho һərfhorə:

⸘ (9-myn kolonn).

⸙ (10-myn kolonn).

⸚ (9-myn kolonn).

⸛ (10-myn kolonn).

⸜ (9-myn kolonn) və һəmcun borobor ni (tən sox) һərfhojgərəş ə imu ə „xət bəqdodi“ nyvystənimho һərfhorəvoz: ⸘, ⸙, ⸜ vəd. vəd.

Ə 9-myn və 10-myn kolonno vərytho ələfbiho—əvvəli (ə 9-myn kolonn vəriho) histi ə 1282 sal ə xori Afrik gəştən

¹⁾ I gof inço xərç biri ə məһnəj „çərgə“.

РУКОПИСНЫЙ ШРИФТЪ.

	КВАДРАТНЫЙ ШРИФТЪ							РАВВИНСКИЙ ШРИФТЪ									
	Восточный.				Западный.			Восточный.					Западный.				
	Вавилонія, 916—917.	Египетъ, XI в.	Вавилонія или Персія, XII в.	Вавилонія или Персія, XII в.	Южная Аравія, 1484.	Германія, 1347.	Германія (орнаменты) XIX вѣкъ.	Египетъ, VIII в (7).	Африка, 1282.	Африка, 1363—64.	Южная Аравія, 1484.	Крымъ, XIV вѣкъ.	Сирия, 1190.	Италія, 1268—69.	Франція, 1091.	Франція, 1401.	Германія, 1347.
א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א
ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב
ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג
ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד
ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה
ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו
ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח
ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט
י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י
כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ
ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל
מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ
נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ
ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס
ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע
פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ
צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ
ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק
ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר
ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש
ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת

buho ələfbi; dyjymyn (ə 10-myn kolonn vəriho ələfbi) histi ə 1363—64 sal həm ə xori Afrik gəştən buho ələfbi. Ə kolonnhojgə vərytho ələfbiho (vin. tablitsə) ə ələfbij „bəq̄dodirəvoz“ (ə ələfbij çuhurun doqirəvoz) ə jə tən nisə omorənyt. Vəgirim jə tablitsigərə, fəhm soxim.

I tablits histi V-myn tablits (vin. 67—68 ruj-vəlghorə ə „Еврейская энциклопедия“, том второй Vin. 71 г.-v.). Ə i V-myn tablits — ə ələfbi „bəq̄dodirəvoz“ (ə ələfbi çuhurun-doqirəvoz) ə jə tən omorəniho ələfbi vəri ə 9-myn kolonn. I ələfbi xundə omorəni „Греческий 1375 г.“. I ələf-bi gəştən-bu ə hərəj çuhurun-jynoni (ə Vizanti — „Византия“) ə 1375 sal. Vəgyrdə — əz jə tarafigə — ə xori Bovil və Iron ə XII sadsali gyrdə omorə və gəştən byrytho ələf-bihorə (xət-horə) fəhm soxtimgə, i ələfbiho ə ələfbij „bəq̄dodirəvoz“ hic ə jəki (ə jə tən) nisə omorənyt. Əz inço məhlym birəni, və vərovurd soxtə, guftirə birəni: „xət bəq̄dodi“ əz Bəq̄dod nə vədirəmorı. Ə „xət bəq̄dodirəvoz“ ə jə tən omorəniho ələf-bi ə 1282 sal və 1363—64 salho gəştən bu ə xori Afrik və əz 1375 sal (sər gyrdə?) — həmin ələfbi gəştən bu ə hərəj (ə mijon) çuhurun jynoniho, ə xori Rum (Vizanti. Vin. „Еврейская Энциклопедия“, ə zəvər burmundə omorən byrytho ruj-vəlghorə).

Imu ə bovorinirəvoz (məkənly) guftirə nisə birənim, cytar, kəj və əz dəstin ki i ələfbiho ə xori Afrik nən jynon norə omorətgə. Həmigə, imurə rəh (və binə) nisti əri guftirə, ki „xət bəq̄dodi“ (jəhni çuhurun-doqi nyvystənytho xət) vədirəmorı, guftirə, əz Bəq̄doq. I „xət bəq̄dodi“, komiki histiho həmin xət ə 1282 sal və 1363—64 salho ə xori Afrik və ə 1375 sal ə xori jynon gəştən buho, bijo lov soxtə omorən bu ə çirə bə çirə çigəho.

Ə puşoi ruj-vəlghoj ən i çofə imu lap ocuq soxtim, və danystim, ki çuhurho virixtən byryt ə dəvr padşoh Ləv Isavrianin (ə VIII sadsali), bəlki, puşotəş — əz xori Rum; və iho omorə birət ə xori Krim (Q̄r̄m, Q̄rym) və Kavkaz (və Daqistu) və lov soxtə birət inço din jisroilə („din Myşirə“, nyvysəndəhoj hərəbi nyvystə, şohodləmə dorənythorə xuno. Vin. 18 rujvəlgə və uhonigərə). Əz inço lap (səlt) ocuq birəni mundə, ki „xət bəq̄dodirə“ ə xori Kavkaz (və Daqistu, və Azərbaj-

КУРСИВНЫЙ ШРИФТЪ.

	НА ВОСТОКЪ							НА ЗАПАДЪ						
	Вавилонскія, VII (I) вѣка.	Египетскія, XII вѣка	Константино- польскія, 1506.	X вѣка	Испанскія, 1480.	Испанскія, X вѣка.	Провансаль- скія, X вѣка.	Итальянскія, X вѣка.	Греческія, 1376.	Итальянскія, 1451.	Итальянскія, X вѣка.	Германскія, X вѣка	(Германскія), 1515.	Германскія, 1900.
א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א	א
ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב
ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג
ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד
ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה
ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו
ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח
ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט
י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י	י
כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ	כ
ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל	ל
מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ	מ
נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ	נ
ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס	ס
ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע	ע
פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ	פ
צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ	צ
ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק	ק
ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר	ר
ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש	ש
ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת	ת
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	

dçan loj-şəvi) ovurdə, lov soxtət həmin (əz xori Rum virixtə) çuhurho.

Imohoj, num bəqdodi, cytəhər varaftigə ə sər xət çuhurun-dooqi mundəni məhlym nə birə. Əri ən iş i çirə əqylə binə vəgyrdə həməl mijov: xyştəni u odomi (əz xori Rum virixtə omoriho və xət hivritə ə Kavkaz lov soxtiho) əz Bəqdod („bəqdodi“) birigəş, həməl omorəni. Ə hyrmət (?), ə num ən u xət hivritə lov soxtiho odomi həmin xət „bəqdodi“ guftirə omorigəş, həməl omorəni. Əgər i gofho və əqylho-çigə gyrdəniyə təhər — duz bistorytgə, imu, vərovurd soxtə, guftirə midanim: „din Myşirə tatho (jə bəxş tatho) qobul soxtət ə mijon (ə hərəj) i sadsaliho: VIII — XIII-myn sadsali (pəs ez zəndə omorəmun l. Xristos).

§ 20. Imu guftirənimho „xət bəqdodi“ uxşəşi ə xət „raşi“. I xət „raşi“ ə jə tən omorəni (guftirənyt spətsialistho) ə xət „ispani-afrikanirəvoz“. Num „safarad“ iş, komiki ə hərəj çuhurun-dooqi gəştəniho və qobul biriho, bəndi ə i əqylho. Xori Rum (Vizanti) histi ə taraf „məhərov“ (ə loj ofto-furov) — əz xori Kavkaz hisob soxtimgə. Xyştəni çuhurun-dooqi işurə „çuhur safarad“ xundənythoş (hisob soxtənythoş) əz inço birə vovistə: din Myşirə və xət hivritə ə xori Kavkaz (əz Rum virixtə omorə) çuhuru ovurdət əz taraf „məhərov“¹⁾.

§ 21. Izmu gof soxim imu ə tovun ə xori Iron gəştəniho xət hivrit. I xətiş ə xət çuhurun-dooqirəvoz (ə „xət bəqdodirəvoz“) ə jə tən nisə omorə və uxşəşiş nisə zərə; həmcun xət çuhurun-dooqi uxşəş nisti ə xət Paləstin. Əz i əqylho, ocuq soxtə, guftirə birəni, ki xət hivritə çuhurun-dooqi qobul soxtət əz çuhurho, komihoki omorə birət əz „məhərov“ (əz taraf Rum), jəhni əz xori Vizanti.

Həlbət, ki inço guftirə omorənytho əqylho çərgə norə omorənyt ə təhər gipótəz²⁾, jəhni ə təhər vərovurd hilm. Həlbət, ki inço ə puşoj'mu histytho matərialho vəs nisə soxtənyt əri joqin guftirə və səlt (lap) duz qəror dorə pırsyş giroştəmun və qobul birəmun xət hivritə ə hərəj çuhurun-dooqi. Imu (hələ) nisə danystənim, kəj və ki, və cy təhər lov soxtigə xət hivritə ə hərəj çuhurun-tat. Ommo imu joqin və

1) Loj ofto-furov.

2) Ə zuhun urusi: „Гипотеза“.

lap duz guftirə danystənim: xət hivritə ə Kavkaz (ə Daqistu) əz taraf „mizroħ“ nə ovurdət, əz taraf „məhərov“ ovurdət, guftirə. Əz taraf „məhərov“ ə xori Kavkaz, qəjr əz xori Rum virixtə çuhurho, də çuhurhojgə nə omorət (həlbət, ki ə hərəj ən i çuhurho „mizroħiho“ dəbirətgəş — həməl omorəni). Irəş əri guftirə minkini (həməl omorəni): sər-syftə çuhurho əz Rum omorə birət ə xori Olyrym (Крым); əz inço iho lov birət ə də çigəhoj-gə, — omorət ə Kavkazış və lov soxtət inço „din Myşirə“ və xət hivritə, komiki histi həmin „xət bəqdodi“. Bijovho materialhoj istori — imu imid doştənim — i pyrşyşə səlt və duz ocuq misoxut. Ki danystə, num ən u rabi, ən u rabiho, komihoki lov soxtən byrytho „din-Myşirə“ və xət hivritə ə hərəj tathoš, məhlym mubu.

§ 22. Imruz imu, hic qələt nə birə, (joqin) guftirə danystənim: „çuhurun-tatho“ (çuhurun-doqi) hərgyz əz „qəjm jisroil“ (əz „jəhudiho“) bəhəm nə omorət, və syftə din ən iho „din jisroil“ nə biri; din ən iho biri din Zər-dəhəşt (iho birət „atəş—pərəstho“). Əri ən i əqylho, qəjr əz ə zəvər guftirə omoriho materialho, hilm ətnografi və antropomətriş (pəjmundə fəhm soxtəniho bəxşhoj tən odomirə) duzə şohodiho dorənyt.

Həlbət, ki ə i əqylho hic jə gof, jə əqyl çuhur-nəxohi nə dəri. Ə viləjət SSSR həmmə qəjmho və milləthorə dorə omori ixtijori, və nə dəri ə hərəj ən iho hic jə bəşqəi. Ə viləjət SSSR həmmə çofokəşə — əz „kələ millət“, bisto, əz „cyklə millət“ bisto — histyt ə jə tən, və hisob birənyt birorhoj jəki, və nije dobu ə hərəj ən iho çuhur-nəxohi və millət-pərəsti (natsionalizm), və hic məjl nijə doryt iho əri gərdundə dyşmeni dy ə hərəj jəki (ə hərəj dy-jəki).

Ə 1929 sal tatho qobul soxtət tozə ələfbirə. I ələfbi kələ nikini əri həmmə qəjm tatho (çuhur, myslimu və ərməni). Əz imruz gyrdə, çofokəşə mohluq tatho binə mivokunyt əri yşyqməndi'şu və mynyt duzə rəh əri puşo ovurdə zuhun dədəirə və kultur millətirə, komiki, əz taraf form ju natsionali hisob bistogəş, həsyl, prolətari — sotsialisti — birə voistə.

Aktsənt — səsdorəi („səszərəi“).

§ 23. Əz ləhə guttirə omorəniho gof çərgə norə omorəni əz çəjləjə gofho. Çəjləjə gofho çərgə norə omorənyt əz bəndhoj (dəstəhoj) çirə-bə-çirə səşo. Bənd (dəstəj) çirə-bə-çirə

səsho hisob birəni u çirə bənd, ə komiki qəriş birənyt cənd səshoj həm-əvoziho və jə səs əvozi. I dəstəj səshorə imu ə kutəhi num norənim: „səs-bənd“ (ə zuhun urusi: „слог“). Səsbənd jə-səsış birəni (u, i), ommo u səs birəni səs əvozi.

Tərmin „səsbənd“ asant (suk, boqojly) və kutəhi histigəş, ə i tərmin dəri jə korigə; inço dəri jə cətini: „səsbənd“ binə vəgyrdəni əz „səs bəstə“ („səs tyrə bənd!“ — nifri). I ə gynça nisə omorə. Əz i tovunə əri'mu gynçəlytə omorəni (jə kəm duraz histigəş) tərmin „səsdəstə“. Durtə imu hə xəç misoxim i pəsini tərminə. Imu „səsdəstə“ guftirənim, ənçəq bəxş gofə: xu-nə; ə i gof dəri dy səsdəstə: xu + nə. Əz i dy səsdəstəho ən guçly səs dorəniho dəstə histi „nə“. I çirə səs dorəirə imu guftirənim „aktsənt“. Imu əri ən i fəhm (понятие) „səsdorəi“¹⁾ də tərminigə nisə oftənim; ə imu (ə zuhun dədəi'mu) tə imohoj i çirə tərmin nə biri.

Əri çəjləjə gofiş və əri dəstəj gofhoş imurə gərəg birənyt çyrojə tərminho. Əri çəjləjə gof imu təklif (предложение) soxtənim tərmin „soxən“ (i gof histi gof farsı). Əri dəstəj gofho (ə zuhun urusi „предложение“) imu qobul soxtənim tərmin: „soxən-dəstə“ jə nə bugə „fraz“. Əri ə zuhun urusi guftirə omorəniho tərmin „речь“ (слово) imu qobul soxtənim xyştəni tərmin „gof“-ə.

Imohoj imu guftirə danystənim: əqyl odomi guftirə omorəni ə gofəvoz. Gof çərgə norə omorəni əz soxəndəstəho (frazho); soxəndəstə — əz soxənho; soxənho — əz səsdəstəho; səsdəstəho — əz çəjləjə səsho (komihoki birənyt əvozi və həm-əvozi).

§ 24. Imohoj imu vəgirim tərminigərəş. I tərmin histi: „səsdorəi“ jə „səszərəi“, „zərəmun səs“, „aktsənt“. I tərminə imu qobul soxtənim əri ə zuhun urusi guftirə omorəniho tərmin „ударение“. I tərmin urusiş unqəqə (uhəmə) duz nisti. Fəhm soxim, cyrə guftirənimgə imu „səsdorəi“, guftirə. Əz ləhə vədirəmorəniho gof guftirə omorəni ə jəvoşi — saburi („sari“) jə bylyndi əvozəvoz (səxt-səxt, bylynd vokəşirə, jə nə bugə jəvoş-jəvoş, sabur guftirə omorəniho gof), — həmçun ə quvvot nəfəsəvoz. Imu guftirənim, məsələn, „bı-jo!“ (i histi

¹⁾ Ə urusi: „ударение“, „акцент“ (i pəsini tərmin qobul biri əz zuhun latini).

çirəj horəj zərəi, ogol zərəi). I gofə guftirəki, imu səsə bylynd vokəşirənim ə komini səsdeşə? Ə „bi“. Vokəşirə omorəni səs əvozi „i“. Dyjymyn səsdeşə „jo“ (ə „bí-jo“) guftirə omorəni jəvoştə (saburtə); inço səs-„o“-rə səs „i“ ə səsdeşəj „bi“ vokəşirə omorənihorə xuno vokəşirə nisə birə.

Vəgirim jə soxəniyə (gofiyə), məsələn, „birənim“. Inço „bi“ ə syftəi (əvvəli) soxən (bíjo) vokəşirə omorə buhorə xuno vokəşirə nisə omorə. Inço səsdeşəj „bi“ ə syftəi soxən səs dorə buhorə xuno səs nisə dorə. U səs dorəni inço jəvoştə (saburtə). Vəgirim jə soxəniyə: si-bí (si-pi). Ə i gof dəri dy səsdeşə: si+pi. Əz i dy səsdeşə bylyndtə (səxttə) səs dorəni „pi“ (bi). Aktsənt (səsdorəi) oftorəni (omorəni) ə sər „pi“. I ocuqi.

Imohoj, i soxən „sipi“-rə imu guim jə çirəjgə: „sip^p“ — sipi (sibi). „Sip^p“ guttirə omorəni ə quvvot nəfəsəvoz (jəhni, lovho səxttə ə kor omorənyt); inço ə bylyndi əvoz (ə bylyndi səs „i“) kor nə vəri. Əri ən i imu mijəstə qobul soxtən birim tərmin „nəfəs soxtəi“, „nəfəs dorəi“ nəh!) Ommo imu i tərminə gынçəly nisə danystənim. Ə zuhunhoj əvrupaiş ənçəq qobul soxtət jə tərmin: „aktsənt“, ə zuhun urusi „акцент“, jə nə bugə ənbartə xərç birəniho tərmin: „ударение“.

§ 25. Həci birə bəqdo, tərmin „səsdorəi“ („aktsənt“, „ударение“) xərç birəni əri dy çirə səsdeşəi: əri səsdeşəi muzikali (ə zuhun urusi „музыкальное ударение“) və əri səsdeşəi əkspiratori¹⁾ (jəhni „nəfəs vədəşəndəi“ — „vədəkyrdəi“)²⁾. Səsdeşəi (aktsənt) muzikali çigə gyrdəni (qərşu birəni), əvoz bylynd vokəşirə omorəniho məhəl (bí-jo!). Səsdeşəi əkspiratori çigə gyrdəni, vədərəmorəniho nəfəs (əvir) guçlytə birəniho məhəl („sip^p—sipi“). Həlbət, ki guftirə nisə birə: ə kimi (ə jəki-jəki) soxənho ənçəq səsdeşəi muzikali qərşu omorə, ə kimi-hojgə—səsdeşəi əkspiratori. Ə guftirə omorəniho gof iho hərdyş qərşu omorənyt—jəki kəmtə, jəjgə zijodtə; jəki guftirə omorəni („zərə“ omorəni; ə zuhun tatiş i çirə guftirə omorəni-ki:

¹⁾ Ə zuhun urusi „экспираторное ударение“.

²⁾ Əvirə ə guçəvoz əz şuşho vədərəvundəi.

„Guftirəniho gofə zərəni guftirə“, jəhni e qəhr dyləvoz) ə saburirəvoz (jəvoş), jəjgə — ə qıvvot nəfəsəvoz. Ə zuhun tati hərđy çirə səsđorəi (muzikalış, əkspiratoriş) ənbar oft omorənyt.

Həsyl, aktsənt xərç birəni əri çəjlə soxtə guftirə („zərə“) omorənytho soxənhorə (gofhorə), jədə əri çəjlə soxtə səsđəstəhorə dy əz jəki. Aktsəntə qonun juş („закон ударения“) histi.

Ə kimi (ə jəki-jəki) zuhunho aktsənt çigə gyrdəni ə sər əvvəli səsđəstə (məsələn, ə zuhun almani: háben, geben vəd.), ə kimiho — ə sər pəsini səsđəstə (ə zuhun farsı; ə zuhun tati: xunə, bəbə, cyklə vəd.); ə kimi zuhunhojgə — aktsənt çigə gyrdəni ə çirə-bə-çirə səsđəstəho (ə zuhun urusi: вй-жу, чи-та-ю, хо-ро-шо vəd.).

§ 26. Imu danystim, ki səsđəstəho səs đorənythoş („zərə „omorənythoş“) birənyt (ə zuhun urusi „ударяемый слог“), səs nisə đorənythoş, jəhni zərə nisə omorənythoş („неударяемый слог“).

Imu ə zəvər guftirim, ki aktsənt ə zuhun tati çigə gyrdəni (həmişə, hərboj) ə jə çigə, jəhni, ə sər pəsini səsđəstə. Ommo, ə zuhun tati kimi soxənhə mundənyt əz i „qonun səsđorəi“, „qonun aktsənt“ birun: mə-rə. tý-rə, ú-rə, jýrə, imú-rə, işmúra, uhó-rə, işúra, bí-jo-r, gújum, guftirənym vəd. vəd. Rasti, i imu ovurdə formho həsyli nistyt; iho histyt dəgiş (bəşqə) birə formho; „rə“ ə „imu-rə“ „işmu-rə“ və uho-nigə histi ələmənt formali.

§ 27. Ə zuhun tati əz zuhunhojgə qobul birətho gofho aktsənt işurə doştənyt ə çigə-şu: „rəvolútsio“ (gof latinini); ə „rəvolútsio“ aktsənt omorəni ə sər səsđəstəj „lu“.

Ə sər suffiksho („ələmənthəj formali“), məsələn, ə sər ə əxir gof qəriş birənytho ələməntho (ə, rə, əvoz, rəvoz: səg, səg-ə; dərə, dərə-rə, ə səg-əvoz, ə xunə-rəvoz) aktsənt nisə oftorə¹⁾. Jəsəsđəstəi gofhorə (səg, dəs) aktsənt nisə birə.

I çirə gofho ə fraz (soxəndəstə) guftirə omorənytho məñəl, aktsənt ə sər ən iho oftorəni i çirə: Mə zərym sə-g-ə. Ommo „səgə“ inço jəsəsđəstəi nisti, dysəsđəstəini.

¹⁾ Ə şumoruş ənbari ələmənt „ho“, „u“ („vu“) vəgyrdəni ə sər ju səsđorəi: xunə, xunəhó; həmlə — həmləhó, həmləvú.

§ 28. Ə xət — əri aktsənt (səsdorəi) kimi-məhəlho (goh-bi-goh; jəbo-jəbo) xərç birəni nyşunə (— „nyşunəj səsdorəi“; ə zuhun urusi „знак ударения“). Nyşunəj səsdorəi norə omorəni ə sər səs əvozi: xunə, korsóx, kosíb vəd. vəd.

§ 29. Qəjr əz səsdorəi çəjləjə soxənhō (gofho), aktsənt (səsdorəi) soxəndəstəhoş (frazhoş) birəni. Ə soxəndəstəho viştərəki (ənbartəki) birəni aktsənt (səsdorəi) muzikali. I səsdorəi muzikalirə guftirənyt „intonatsio“ (gof latinini — həmin gof- „səsdorəi“, „səs soxtəi“ guftirəniho gofi). Aktsənt frazho (soxəndəstəho) birəni aktsənt pyrsyşi, aktsənt əri-nəhə-gui vəd. vəd. Intonatsio birəni bəşqə ə çirə-bə-çirə zuhunho (və millətho). Çirə-bə-çirə intonatsioho ə qəriş jə zuhuniş, jə dialəktiş, jə millətiş, oft omorənyt: intonatsioj dəlinə, — nərinə lap bəşqə birənyt. Intonatsioj dərbəndiho jə çirəj (səsə bylynd və uzoq vokəşirənyt), intonatsioj nalcikiho və quboniho jə çirəjgəi. Ə rəng (əvoz) intonatsio (ə „məlodijəj gof“, ə zuhun urusi „мелодия речи“gyrə, şinoxtə və bəşqə soxtə birəni dərbəndirə əz nalciki, əz quboni; jə odomirə əz jə odomi; — dəlinərə əz nərinə, həilə əz kələ vəd. vəd.

§ 30. Çigəj aktsənt ə çirə-bə-çirə soxənhō.

1. Aktsənt həmmişə vəbirəni ə soxənhōj nəhə gui (nə, ni): nə soxum; ní soxi.

2. Aktsənt ə sər əvvəli səsdəstə:

ráftym, sóxtym, sóxum, şinox (şinox histi gofigə), bəlki, ómmo, əgər, nísə, níjə vəd.

3. Aktsənt ə sər dyjymyn səsdəstə:

ovúrdym, soxtəm vəd.

4. Aktsənt ə sər səjymyn səsdəstə:

ovurdənym, soxtəninym vəd.

5. Aktsənt ə sər corymyn səsdəstə:

diroftorənym vəd.

6. Aktsənt ə sər pənçymyn səsdəstə:

vadaftənínym.

§ 31. Ə ī çirə gofho — ráftym, ovúrdym, ovurdənym, dirəftorənym, vadaftənínym — aktsəntho, həsyl, ə əxir gof hisobyt, cynki — ə ovurdym və uhonigə dy gof (soxən) dəri: ovurd + ym (ym əz soxən „histym“ omorəniho kutəhə formi,

həmcun, diroftorə-n-ym vəd. vəd. Əz i tovunə, guftirə birəni, ki ə zuhun tati çigəj aktsənt həmmişə ə pəsini (ə əxiri) səsdəstə birə, guftirə. I histi, həsyl, qonun aktsənt (səsdorəi) zuhun (və həmə dialəkthoj) tati, həmcun zuhun farsiş. Goh-bi-goh aktsənt oftorəni ə dyjymyn səsdəstə və uhonigəş: əgər vəd. vəd. Irəş ə jor gyrdə gərəg birə: ə sər i çirə bəxşhoj gof — „mi“, (mu, my), „ki“, „cy“ aktsənt nisə oftorə.

Dəgiş birəmun səsho.

§ 32. Qəriş birəmun səsho. Goh-bi-goh ə puşoj əz zuhunhojgə qobul birə soxənhə (gofho) və həmmigə ə puşoj gofhoj tatiş daraftənyt səshoj əvozi (i, u) nə səshoj həməvozi. Kimi gofho, sər gyrdənytho əz dy səs həməvozi, qobul soxtənyt ə puşo səs əvozirə („i“-rə; „a“-rə). Məsələn, imu guftirənim „astara“. Syftə (əz sər) i gof bu „sətarə“ (i çirə i gof guftirə omorəni ə imruzinə zuhun farsiş). Əz „sətarə“ bəhəm omori „a-stara“. Vəgirim əz st, (št), šk (şg) sər gyrdənytho gofhorə: „i-starşinə“, „i-ştaraf“, „i-stakan“, „i-stol“, (u-stul), „i-şkop“ (i-şkap), „u-şgulə“ („i-şkolə“, „uşkol“, „işkol“). Iho qobul birət ə zuhun tati əz zuhun urusi. Ə puşoj ən iho qəriş birət səshoj əvoziho (i, u).

Səs əvozi ə puşoj səs „r“-iş qəriş birəni: u-rusi, U-rusijət.

Zuhun tati nisə votovustə (nisə tob dorə) gyrd birəmun səshoj həməvozihorə ə jə çigə: əz „həql“ (gof hərəbini) bəhəm omori „əqyl“ (ə dialəkt loj-şəvi „aqyl“) əz „mohr“ (muhr) farsiş bəhəm omorəni „myhýr“.

Jəjgə: biror — biror-i-ş. Inco, ə hərəj „r“ nə ən „ş“ qobul biri səs „i“.

Qəjr əz səshoj əvozi, (ə puşoj gofho) səshoj həməvoziş qəriş birənyt: „v-amasirə“ (ə dialəkt dərbəndi) — „amasirə“ (ə dialəkt loj şəvi); „hist“ bəhəm, omori əz „əst“ [ə kutəhə çirə: „i“: óvi (hovi), jəhni — „ov histi“.] I çirə qəriş birəniho səshorə ə fonətik guftirənyt səshoj protəti¹⁾ (əz zuhun jynoni vəgyrdə omorə gofi, „dəşəndə omorə“ guftirəniho gofi).

¹⁾ Ə zuhun urusi: „протетический звук“.

§ 33. Əz gof vədəşəndə omorəmun səşo.

Ə dialəkt mijonəi (dərbəndi):

1) „marám“ — ə çigəj „mi-varam“ (ə dialəkt loj şəvi həmin gof guftirə omorəni: „mi-ja-ram“).

2) „mogordym“ — ə çigəj „mi-vogordym“.

3) „maxyzym“ — ə çigəj „mi-vaxyzym“. vəd.: Ə dialəkt Qlybə i çirəş qərşu omorəni (həlbət ki ə əz ləhə guftirə omorəniho gof): „miṭav“ — ə çigəj „miṭany“ (midany).

§ 34. Çigərə dəgiş soxtəmun (gahrundəmun) səşo:

Ə dialəkt loj şəvi: dəjroh“ — ə çigəj „dərjo(h)“; inço çigəhorə dəgiş soxtət („gahrundət) səs „r“ nə „j“. I çirə gofho dijəş qərşu birənyt.

Singarmonizm

§ 35. Singarmonizm cy-i? Singarmonizm histi qonun həmtən (jə tən) birəi səşoj əvozi. I qonun ə zuhun tati qobul biri əz zuhun tyrki. Ə zuhunhoj ironi (jəki əz zuhunhoj ironi zuhun tatiş histi) həsyl qonun singarmonizm nisti (nə dəri).

Zuhun tati ənbarə gofho və formhorə vəgyrdi (ə xyştə) əz zuhun tyrki. Tyrkho omorən byryt ə xori Azərbaycan zu (ə XII—XIII sadsali). Iho qəriş birən byrytho vəqtho ə tathorəvoz („duxtər dorə, duxtər vostorə“), zuhunhoş kori soxtən byryt dy ə jəki; həmcun, qonun singarmonizmiş giroştən bu ə zuhun tati.

Fəhm soxim i qonunə. Vəgirim ə zuhun tyrki jə gof, məsələn, „at“; əri şumoruş ənbari i gof guftirə omorəni „at-lar“. Vəgirim gofigərə; məsələn, „dərd“, əri şumoruş ənbari guftirə voistəni: „dərd-lər“; „lar“ nə „lər“ histyt hərdy jə affiks (ə əxir gof omorəniho bəxş — əri şumoruş ənbari); ə hərəj ən iho dəriho bəşəi („a“ nə „ə“) bəndi ə binəj ən i gofho dəbirənytho səşoj əvozi — „a“ nə „ə“: „at“-ə ə şumoruş ənbari „at-lər“ (əz „ə“) guftirə nisə birə və „dərd“-ə ə şumoruş ənbari „dərd-lər“ (əz „a“) guftirə nisə birə. Vojgəş nə vojjəş guftirə voistəni: „at-lar“, dərdlər. Ə puşo dəbirəniho

səs əvozi „a“ (ə „at“) kori soxti ə səs əvozi, komiki dəriho ə əz pəsoj „at“ omorəniho əxir gof „lər“, həmçun „dərd“ — „dərdlər“; i çirə dəgiş birənyt gofhojgəş.

Həlbət, ki əz i qonun singarmonizm birun mundənytho gofhoş kəm-biş oft omorənyt: „inan“ vəd. Imu inço nisə ovurdənim həmmə (çirəhoj) qonunhoj singarmonizm tyrkirə. Voistəgor ruj birə midany ə grammatikhoj tyrki.

Mətləb imu inço uni, ki imu burmunim həsyl singarmonizm cy-igə. Tərmin „singarmonizm“ - ə danyşməndhoj əvrupai qobul soxtət zu. Singarmonizm „həm-səsdorəi“, „həməvozdo-rəi“ guftirəniho gofi.

§ 36. Singarmonizm ə zuhun tati: Imu guftirənim „gəştə“ — „gərd“. Ə puşoj gof gəştə „vo“ daraftənigə, „gəştə“ carustəni ə „goştə: „vo-gəştə“, vo-gord. Ommo ə zuhun farsi (ə zuhun litəratuiri) i gof mundəni dəgiş nə birə: „baz-gəştən“, „bar-gərd“ (əz inçoi: vo-gəştə, vo-gord). Ə „vo-gəştə“, „vo-gord“, ə „vo“ dəriho səs „o“ kori soxti ə səs əvozi („ə“), komiki dəbirəniho ə „gəşt“, „gərd“. Ə puşo dəriho səs əvozi (o) kori soxti ə əz pəso ju omorəniho səs „ə“ (ə „gəşt“, „gərd“). I çirə singarmonizm histi singarmonizm progressivi, jəhni puşo(vo) raftəniho („o“ soxtəni kori ə səs „ə“, komiki carustəni ə səs „o“).

Qəjr əz singarmonizm progressivi, singarmonizm rəgrəssiviş birəni („rəgrəssiv“ pəsovo raftəi guftirəniho gofi): „dyrym = dyr + ym. „Dyr“ histi binəj gof „dirə“ („dir“); „ym“ histi kutəhə form „hist-ym“. Ə „dyrym“ dəri dy səsdəstə (dyr + ym); əvvəli-histi „dyr“; dyjymyn — „ym“. Ə „ym“ dəriho səs „y“ kori soxti ə „dir“ dəbirəniho „i“, komiki çarusti ə „y“. Ə „dyrym“ imu dirənim singarmonizm rəgrəssivirə. Singarmonizm progressiviş, rəgrəssiviş ənbar qərşu birə ə zuhun tati. Ommo, kimi (jəki-jəki) gofho mundənyt birun əz qonun singarmonizm, jəhni, i qonun kori nisə soxtə ə işu: „xunə“ (ə zuhun farsi „xanə“) — „xunu“ jədə „xənə“ guftirə nisə omorə. I çirə gofho ənbar oft omorənyt.

Viz əz singarmonizm progressivi nə rəgrəssivi, ə zuhun tati singarmonizm progressivi-rəgrəssiviş qərşu birəni. „boro-

bor“ (vin. i gofə ə 166 rujvəlg); „borobor“¹⁾ bəhəm omori əz „bər-a-bər“ → („bər-o-bər“).

Inço qərşu birəniho şingarmonizmə imu num norənimho singlarmonizm „progrəssivi-rəgrəssivi“ əz uni, ki „səs o“ (ə „bər-o-bər“) kori soxti ə səs „ə“ ə hərđy „bər“, jəhni ə ə puşo və ə pəso dəriho səs „ə“.

B. Morfologi.

Bəxş birəmun soxən (gof)

§ 37. Gof (soxən) bəhəm omorəni əz çirə-bə-çirə səşo. Soxənho birənyt jə-səsi („u“, „i“), dy-səsi („dy“, „sə“), sə-səsi („cor“) və ənbar-səsi („hələ“, „biror“ vəd.).

Əgər ə soxən dəbirənytğə dy səşoj əvozi və zijodtəş, u soxənə — əri asanti (suki) və duzi fəhm soxtəi — soxtənyt dəstə-dəstə. Soxən bəxş birəni ə çirə-bə-çirə səsdəstəho („xu + nə“, „o + do + mi“ vəd.). Soxənho birənyt: jə-səsdəstəi (u, i, dər, dy, sə, sər), dy-səsdəstəi („xo + lu“, „xo + lə“), sə-səsdəstəi („o + vur + də“) və ənbar-səsdəstəi („va + da + raf + tə“, jəhni şumoruş səsdəstəho əz səsə zijodtə bistogə).

Səşo nə səsdəstəho histyt bəxşoj soxənho.

§ 38. Ə guftirə omorəniho gof (ə zuhun tati) soxənho ə u jə çirə'şu nisə mundənyt. Iho birənyt dəgiş (bəşqə): bəbə, — bəbə + rə, ə bəbə + rə + voz, bəbəi; sox, soxt, soxti vəd. Dəgiş birəmun soxənhorə (formhoj soxənhorə) fəhm soxtəni morfologi. Morfologi soxənhorə fəhm soxtəni əz dy taraf:

1) Əz taraf bəhəm omorəmun binəj, kyk (rişəj) soxən və
2) əz taraf fləktivki (fləksio²⁾ — dəgiş birəmun soxənhoi).

Vəgirim imu, məsələn, jə gofə, fəhm soxim jurə əz sər tə əxir, vinim çirə-bə-çirə formho jurə. Imu guftirənim, məsələn, „sox“.

¹⁾ Kimiho guftirəniho və nyvystəniho „borombor“ (əz səs „m“ ə mijon gof) duz nisti.

²⁾ Flexio (xun: „fləksio“) histi gof latini: „qəd birəi“; „dəgiş birəi“ (bəşqə birəi) guftirəniho gofi.

I histi jə-sədəstəi soxən və əz ju bəhəm omorəni („zəndə omorəni“) çirə-bə-çirə formho. I form „sox“ histi sər çirə bə-çirə formho. I form hisob birəni kyk — binə-(rişə) əri həmmə əz ju bəhəm omorənytho formho („soxit“, „soxtə“, „soxtənym“ vəd. vəd.).

Hə i çirə əri soxənhøjgəş oftə birəni kyk — binə-(rişə): kyşit, kyştə, kyştənym (binə: kyş“); xubi, xubirə, ə xubirəvoz (binə: „xub“) vəd.

Dəgiş birəmun soxənhøj məhlym birəni əz ə kyk (binəj) soxənhøj qəriş birənytho bəxşho: sox + it, sox + tə vəd. Ə soxənhøj qəriş birənytho bəxşhorə guftirənyt „ələmənthøj formali“ [bəxşhøj formali, jəhni, u çirə bəxşho, komihoki bur-mundənyt (nyşu dorənyt) dəgiş birəmun form soxənə; əz inçoi tərmin „formali]“.

Ələmənthøj formali qəriş birənyt ə soxən i çirə: 1) əz puşo (dir + oftorə), 2) əz mijon — əz minglə — poj + un + də, (əz „poistə“ bəhəm omorəniho gofi; binə: poj), 3) əz əxir (pəso) — sox + it.

Ələmənthøj formali jə çirəjgə guftirə omorənyt „affiksho“ („affiks“ bəhəm omori əz gof latini „affixus“ — xun: „áfiksus“, „bəstə omorə“ guftirəniho gofi).

Əz puşo qəriş birəniho ələmənt formalirə guftirənyt „prəfiks“ (jəhni, əz puşo „bəstə omorə“).

Əz mijon qəriş birənihorə — „ínfiks“ (jəhni, əz mijon „bəstə omorə“).

Və əz əxir (ə əxir) qəriş birəniho ələmənt formalirə guftirənyt „súffiks“ (jəhni, əz pəso bəstə omorə“). Num ən hənəj ən iho, ə çirəj gruppi (dəstəi, „təjpoi“) guftirə omorəni „affiks“ (əri şumoruş ənbari: „affiksho“) ə məhənəj „bəstə omorə“ (vin. ə zəvər). Qləjr əz dəgiş birənytho gofho, dəgiş nə birə mundənytho gofhoş birənyt: nə, ni, ómmo, ə, vəd.

§ 39. Ə hylom, ə ruj xori və osmun histytho cihorə — xub-zoburə, sijəh-sipirə (sibirə), zir-zəvərirə, korhøj politiki, sotsiali və əkonomikirə, korhøj həkyməti, dəvləti və məmləkətirə, korhøj çəhməti və şəxsirə („şəxs“ — kəs, çəjləjə

odomi), myrdə-zyndərə, odomirə, həjvunətə, nəbotətə („nəbotət“ ə xori vərəmorənytho cihoyt; ə zuhun urusi „паче-ния“), minəralho, mətallhorə, kutəhi gof, həmməj cihoj organi (jəhni zəndə omorə, vərəmorəniho ciho) və bi-organirə, həmməj cihoj materialı və kulturirə, ə puşoj cum vədi birəniho və vədi nə birə mundəniho (ə xov-xəjöl, ə myvəh, məhşovə omorəniho) cihorə—həmərə, hic ə ruj xori və osmun ci nə mundə, —dorə (norə) omorəni num.

§ 40. Cihoj organi histyt u çirə ciho, komihoki zəndə omorənyt, vərəmorənyt (kələ birənyt), zindəguni soxtənyt, pır birənyt və bəqdo (pəsto) birənyt puc (myrdənyt).

Cihoj bi-organi histyt u çirə ciho, komihorəki zindəguni nisə birə (uho zəndə nisə omorənyt). Rasti, cihoj biorganış ə u jə çirəşu nisə mundənyt. Uhoş voxurdənyt (qərşu birənyt) ə çirə-bə-çirə ciho, birənyt dəgiş (bəşqə) və carustənyt əz jə çirə ə jə çirəjgə (əz jə gil e jə giligə).

hylom, həm xoriş (zimiş) ə jə çirə (gil) nisə mundənyt. Həmmə ciho dəryt ə hərəkət (hərəkət) omorəi və giroştəi. Omorə-giroştəmun cihorə hōl və əvhōlət işurə, poistəmun və dəgiş birəmun işurə (jəhni, cihorə) vomuxtəni ə imu hilm (danyş, xundəi-vomuxtəi, xutə birəi və fəhm soxtəi) — „Materializm dialəkti“ və „Materializm istori“.

hilm dəstə-dəstə soxtəni (klassifikatsio), dorəni klassifikatsioj cihoj organi və bi-organirə, həmçun klassifikatsioj numhoj işurəş.

Numhoj ciho və əvhōlətho (holho) ə bənd omorənyt ə gof. Gof histi, həsyl, material əri zuhun. Zuhun (gof) histi kələ qıvvot və jərəq („savut“) kulturi. Gof histi num cihoj organi və bi-organi və hōlhoj işu.

Gofiş, zuhuniş ə jə çirə (gil) nisə mundənyt. lhoş—əz i dəvr tə u dəvr — carustənyt əz jə çirə ə jə çirəjgə, birənyt dəgiş.

Vəgyrdə imruzinə (hōl) zuhun tatirə fəhm soxtimgə, ə u zuhun imu mijofim rəng-ə-rəngə (tyrly-tyrlyjə) çirəho, mundətho (jorovurdi) əz kyhnə dəvrho. İnçoş numhoj ciho nə mundət ə jə çirə (gil) — birət, birənyt və miboşyt dəgiş (bəşqə).

Cihoj organirə əz cihoj bi-organi çyro soxtəni hōl pərvəryşi („vərəmorəi“ — „dəgiş birəi organi“). Ojonun pərvəryşi („əvolutsio“ — gof latinini, „vərəmorəi“, „puşo-omorəi“ — „pərvəryş“ guftirəniho gofi) ə zuhun insoniş kori soxtəni.

Həlbət, ki guftirə nisə birə xuştəni zuhun (gof-iş) cij organini, guftirə. Pərvəryş („vəromorəmun“ — „əvolutsioj“) zuhunə i çirə varasirə gərəg birə: inson (insonijət) histi organı. Pərvəryş inson birəni organi və sotsiali (əkonomiki və politiki).

Pərvəryş (ə zuhun urusi „развитие“) zuhun bəndi ə pərvəryş inson, həsyl, ə pərvəryş çəmiyyət, ə pərvəryş sotsiali. Pərvəryş insonho və pərvəryş zuhunho həmə jəki nisə birənyt. Ə hərəj pərvəryş çəfo-kəşho (proletariat) və pərvəryş məjədorho (kapitalistho), həmçun ə hərəj ələmənthoj kultur ən iho (jəki əz ələmənthoj kultur histi zuhun) dəri kələ bəşqəi.

Rəh istori məjədorho histi zylmkori, soxtə omorəniho ə çəfo-kəşho, və zuhun histi əri ən iho (əri məjədorho) jərəq əri ə bənd, ə buxovu gyrdə və əri ə toriki dəhiştə çəfo-kəşhorə.

Rəh istori çəfo-kəşho histi-rəhiğə. Rəh ən iho histi rəh rəvolutsioni — əri çəng gyrdə ə məjədorhorəvoz, əri fuşəndə¹⁾ əz sər işu zylmkorhorə və əri ovodu soxtə tozə hylomə—hylom çəfo-kəşhorə.

Ə rəh rəvolutsio — zuhun histi (və birə voistəni) kələ jərəq ə dəş çəfo-kəşə mohluq — əri səlt (lap) nist soxtə məjədorhorə. Ojonun rəvolutsioni kori soxtəni ə zuhuniş.

Imruzinə rəh zuhun tati histi rəh rəvolutsioni (əvolutsioni nəhə): fəhm sox ə i pəsini salho birə dəğişihorə (zijod birəmun ləksikon, qəriş birəmun ənbarə gofhoj — tərminhoj — kulturi, politiki və əkonomiki vəd.).

§ 41. Form soxən (gof) ə jə çirə (gil) nisə mundə: zəndə omorənyt və vəromorənyt çirə-bə-çirə formho. I formhoj soxənhorə fəhm soxtəni morfologi, komiki, həm, bijo kuməki dy əri qəror norə və ə bənd ovurdə tozə — ə rəh rəvolutsio — zəndə omorənytho formhorə (soxənhorə, gofhorə). Morfologi dəstə-dəstə soxtəni soxənhorə, jəhni dorəni klassifikatsioj numhorə. [„Klass“ ə latini: classis (xun: klássis), „çərgə“ guftirəniho gofi. „Klassifikatsio“ — „ə çərgə norəi“ (dəcirəi) guftirəniho gofi].

¹⁾ Vəngəstə, nist soxtə („huşəndə“ — əz „h“ duz nisti).

§ 42. Klassifikatsioj soxəno (numhoj dəstəho).

I. Vərb (Kor-soxən). II. Substantiv (Num ci). III. Adjektiv (Num siffət, hol və xosijət). IV. Pronom (Çigəgir-num). V. Numəral (Num şumoruşo). VI. Prəpozitsio (Gof puşojnumi). VII. Advərb (Gof həm-vərbi). VIII. Konjunksio (Bənd). IX. Intərjəksio ¹⁾ (Gof ruj birəi).

Vərbho.

§ 43. Həmmə cihorə əz jə çirə ə jə çirəjgə carundəni, ihorə əz jə hol ə jə holiğə ovurdəni, işurə (cihorə) ə çym ovurdə, hərəkət dorəni—ə ənçumən (çəhmət) insonijəti—kor. Əz i tovunə, imuş gынçəly danystənim əri sər gyrdə danyş morfologirə əz u num, komiki burmundəniho hərəkətirə, kor və kori soxtəirə. Imu danystənim, guftirənim (və xərç soxtənim) i çirə gofhorə: omorə, raftə, birə, mundə, soxtə, vokurdə, xurdə, zəndə, zəndə-omorə, myrdə, kyşti (çəng) gyrdə vəd. vəd.

I soxəno numhoj ciho nistyt. Iho histyt numho (soxəno), burmundənytho ə hərəj çirə-bə-çirə ciho birənytho hərəkətihorə, korho və holhorə; iho burmundənyt kor və kori soxtəirə. Əz u tovunə imu gынçəly danystənim əri dorə i çirə soxənohərə i çirə num: korsoxən (kor-gof). Ə zühun urusi i num guftirə omorəni „глагол“, komiki histi təmisə gof latini „verbum“ (xun: vərbum).

Həsyl „vərbum“ (həm „глагол“-iş)— „gof“, „soxən“, guftirəniho gofi. Əz i tərmin hic məhlym nisə birə nyşunəj (xosijət) imu ə zəvər burmundimho gofho. „Vərbum“ histi num əri həmmə gofho. I tərmin hədot biri mundi əz kyhnə dəvrho. Imu dorənimho tərmin „kor-soxən“ jə kəm duraz histigəş, duzi və qonunlyni („qonun-pəjmuni“).

Ə çigəj ən i tərmin tərminhojgəş ovurdə mibisto, məsələn: „hol-gof“, „hol-soxən“, jədə tyrkho nə farsho (və uho-nigə) qobul soxtətho tərmin hərəbirə: „fə'l“ (ə zühun hərəbi guftirə omorəni: „fihl^{un}“). Kimiho i çirə (bəhs soxtə) gufty-

¹⁾ „Ə hərə dəşəndəi“ guftitəniho gofi.

rytgəş, həməl mijov: „poistə“, „nyştə“, „myrdə“ hic jə korə, jə hərəkətirə nisə burmundənyt. Hocu birə bəqdo, tərmin „kor-soxən“ əri ən i gofho nisə gyncystə. I əqyl duz nisti: „poistə“, „nyştə“, „myrdə“ guftirə omorənyt əri hol rəhəti, əri hol puc birəi (myrdə) və əri hol „bi-hərəkəti“. Guftirə mubu-mi,ə hol rəhəti kor və kori soxtəmün qəriş nisti guftirə? Həlbət ki, ni bu. İnço kor rəhəti vəgyrdəniho ci qəriş nisti, kor rəhəti dorəniho ci qərişi.

Tərmin „korsoxən“ - ə imu qobul soxtənim əri tərmin „глагол“, „vərbum“. Durtə, ə tablitsho, əri asanti, ə jə çərgə ə tərmin „kor-soxənəvoz“ tərmin vərb'əş (kutəhə form „vərbum'i“; i çirə i tərmin guftirə omorəni ə zuhun fərən-gi — „frantsuzi“) mynyvysim.

Imu ə zəvər guftirim—soxənho bəxş birənyt ə dəstəho. Əvvəli (syftəi) dəstə, imu burmundənimho, histi dəstəj kor-soxənho.

Fəhm soxim, vinim i dəstərə.

Korsoxən-Vərb ¹⁾.

§ 44. Vərb (korsoxən) histi gof, xərç birəniho əri burmundə (əri məhlym soxtə, danyndə) kor və kori soxtəmün dy ə jəki, və hol, və xosijəthoj çirə-bə-çirə cihoj organi və bi-organirə.

Imu guftirənim, məsələn: „rənçbər tum koştə“. Ki koştə? Rənçbər. Cy soxtə rənçbər? U (tum) koştə. I pəsini gof („koştə“) guftirə omori əri soxtə omorəniho kor; „koştə“ histi vərb. Fəhm soxim çirəhojgərəş: 1) „Rənçbər omori“; „omori“ burmundəni hol hərəkət soxtəirə (jəhni, əz jə çigə ə jə çigəjgə çym soxtəirə); „omori“ histi vərb. 2) „Rənçbər xisiri“ („xisirəj“); çy soxtə rənçbər? U hic jə koriş nisə soxtə. U xisiri, jəhni, u vəri ə hol xov; „xisiri“ burmundəni əz jə hol ə jə holigə (ə hol xov, ə hol rəhəti) omorəirə; „xisiri“ histi; vərb. 3) „Mə vəgyrdym (ə dəs) qələmə“. Cy soxtym mə? Vəgyrdym. Cyrə vəgyrdym? Qələmə. „Vəgyrdym“ histi vərb. Gof „mə“ guftirə ni-omogəş inço, ocuq (məhjym) mibisto „vəgyrdym“ əri əvvəli (syftəi) şəxs (kəs) guftirə omoriho, jəhni, əri şəxs „mə“. Gof „vəgyrdym“ nə

¹⁾ Tərmin „vərb“ (korsoxən) qobul və hədot biri mündi ə ən-barə zuhunho.

„qələmə“ bəndyt dy ə jəki. Sər gof „qələmə“ histi „qələm“. Form „qələmə“ bəndi ə vərb „vəgyrdym“. Qələm histi ob'jəkt (ə puşo norə — „şəndə“ — omorə ci). I çirə form vərb, komiki bənd birəniho ə ob'jəkt, histi form aktivi. 4) „Qələm“ vəgyrdə omo ə dəs“. Əz i fraz (soxəndəstə), qələmə ki vəgyrdigə məhlym nisti. Həlbət, ki guftirə mibisto „qələm vəgyrdə omo ə dəs mə“ (ə dəs ty vəd.). İnço kor ə gof „mə“, „ty“ vəd. nə vəri. İnço kor vəri ə qələm. U — „vəgyrdə omo“. İnço xərç biri dy vərb: „vəgyrdə“ və „omo“. „Vəgyrdə“ histi gof (vərb), guftirə omoriho əri binəj əqyl. „Omo“ histi ə „vəgyrdə“ kuməki soxtəniho vərb. I dy vərb ə bənd omorət əri burmundə ə qələm soxtə omoriho korə (jəhni, qələm „vəgyrdə omori“). I çirə — ə bənd omorəmun form aktivi („vəgyrdə“) ə vərb „omorə“-rəvoz histi form passivi. Xyştəni qələm kor nisə soxtə. Qələm tob dorə — „votovustəni — ə ju soxtə omoriho korə“.

5) „U histi rənçbər“. I fraz ə kutəhə çirə (gil) guftirə omorəni: „U rənçbəri“. I pəsini gofə nyvystə gərəg bu: „rənçbər i“, cynki inço dəryt dy gof; dyjymyn gof „i“ histi kutəhə form gof „histi“. Iho hərdy („i“ nə „hist“) histyt vərbho.

Əz i — ə zəvər guftirə omorə — gofho məhlym birəni: vərbhorə birəni cənd çirəho və formho. Əri asanti (suki) fəhm soxtəi və vomuxtəi (xutə soxtəi), vərbhorə bəxş soxtənyt ə çirə-bə-çirə dəstəho.

§ 45. Verbhoj tati bəxş birənyt ə dəstəho əz i tarafho:

1) əz taraf ə əxir formhoj bi-şəxsi ¹⁾ dəbirənytho suffiksho. I suffiksho birənyt sə çirə: də, tə, rə —

bər-də

sox-tə

bi-rə.

Suffiks „tə“ omorəni əz pəsoj i çirə həm-əvoziho: f, s, ş, x —

bo-f-tə

nyvy-s-tə

¹⁾ Bi-şəxsi histi form („soxtə“), ə şəxshoj mə, ty, u, imu, işmu, işu (uho) bənd nə birə mundəniho form.

do-ş-tə
du-x-tə.

2) Əz taraf tәмizi-qәrişi (jәhni ә bәnd omorәi ә vәrb-
gәrәvoz):

- a) soxtә
- b) soxtә danystә,
soxtә birә.

3) әz taraf resmi-bi-resmi (jәhni әz taraf doştәi—nә doştәi
kyk (binәj, rişәj) vәrbә ә dә formhojgә:

- a) sox, sox-t, sox-tә vәd. — (vәrb rәsmi).
- b) bәnd, bәs-t, bes-tә vәd. — (vәrb bi-rәsmi).

4) Əz taraf şәxsi („tyni-mәni“):

1. Şәxs әvvәli: mә soxtән-ym
2. Şәxs dyjymyn: ty soxtән-i
3. Şәxs sәjymyn; u soxtән-i.

I әri şumoruş tәhnoi.

1. Şәxs әvvәli: imu soxtән-im
2. Şәxs dyjymyn: işmu soxtән-it
3. Şәxs sәjymyn: işu (uho) soxtән-yt.

I әri şumoruş әnbari.

5) әz taraf şumoruşi:

- a) әri şumoruş tәhnoi: mә soxtәнym, ty soxtәнi, u
soxtәнi (soxtә).
- b) әri şumoruş әnbari: imu soxtәнim, işmu soxtәнit,
işu (uho) soxtәнyt.

Zuhun tatirә, zuhunhojgәrә xuno (zuhun urusi vәd.) çirәhoj nәrinәi—dәlinәi nisti; әri dәlinәş, әri nәrinәş (әri „dәliş“, әri „nәriş“) guftirә omorәni ә jә çirә (ә jә form): u (dәlinә) soxtәнi, u (nәrinә) soxtәнi; gov omo; nargov omo (vәd. i çirә).

6) Əz taraf çirәj vәrbho:

- a) çirәj aktivi — nyvystә, vәgyrdә vәd.
- b) Çirәj passivi — nyvystә omorә.
- c) Çirәj mijonәi — raftә, vidovustә („dodovustә“) vәd.

7) Əz taraf çirәj guftirәmun ә dyl dәbirәniho gofә:

- a) Çirəj ¹⁾ fərmundii və diləgi — soxum, sox, soxit.
- b) Çirəj mətləbi — soxom,
- c) Çirəj şərti (iqrori) — soxtymgə.
- d) Çirəj əri-nəhə gui (pozitivi və nəgativi) — soxtənym, nisə soxtənym.
- e) çirəj pyrsyşi — soxt-mi? (soxt?).
- f) Çirəj vərəvurdi — bijo (mijo) soxu (ə dialəkt loj şəvi: „bijov soxu).

I form əri çirəj voçibiş (dərvoistiş) guftirə omorəni: i korə i çirə mijo („mijə“) soxu (jəhni, „i korə i çirə soxtə voistə“) guftirəniho gofi vəd. vəd. (fəhm sox durta, ə tablitsho).

8) Əz taraf vəqtəho:

- a) vəqt imruzinə (həjsəhətinə) — soxtənym.
- b) vəqt girostə — soxtə, soxtym, soxtə byrym vəd. (viniş tablitshorə).
- c) vəqt ojəndə ²⁾ (jəhni, omorəniniho, ə pu-şo dəriho vəqt) — misoxum.

9) Əz taraf bi-şəxsi:

əri soxtə. I korə əri soxtə i çirə xubi.

Ə imruzinə grammatikho i formə guftirənyt form „infinitiv“ (gof latinini, — „bəhəm, dyryst nə birə“, guftirəniho gofi). I form ə məhnəj numiş guftirə omorəni: „Dirərə gu; nə-dirərə mə gu“. „Ə xurdərəvoz şyqəm ju siroi nisə birə“.

I form, həmigə, guftirə omorəni əri çirəj təhəri: „Raftə, raftə, omo rasi ə jə dih“. „Omorə, omorə, xub mubu“. (Cytar? Raftə, raftə. Omorə, omorə).

§ 46. Ə çirəhoj bəxş birəmun vərbho gyərə, dəstəhoj vərbhorə dorə gərəg birəni çirə-bə-çirə numho. Imu qobul soxtənim i çirə numhorə (tərminhorə):

¹⁾ I „çirərə“ əz ə 6-myn punkt guftirə omoriho „çirə“ əri bəşdə soxtə xubta mubu əri guftirə „rəng“.

²⁾ I tərminə imu qobul soxtənim əri kutəhi num. I gof əri zuhun tati jodə gof nisti. I binə vəgyrdəni əz „omorə“ (kyk ju histi: „o“; bi-o (bijo). Əz inço „ojəndə“. Tən sox i formə ə form „danəndə“-rəvoz (danəndə).

I. Kyk, binə, ə latini radix ¹⁾ ə urusi: корень, основа.

1. Kyk (rişəj) vərb:

a) rəsmi — „sox“

b) birəsmi — „bənd“ (bəst).

2. Binəhoj formhoj vərb:

a) soxt —

əz i binə bəhəm omorənyt i çirə formho: soxt-ym, soxtə vəd.

b) soxtə —

əz i binə bəhəm omorənyt i çirə formho: soxtə, soxtən, soxtəni, soxtənym vəd.

c) soxtəni:

əz i binə bəhəm omorəni form: soxtəninym vəd.

II. Çirəhoj vərbho (ə latini: Genus verbi; xun: „genus verbi“; „genus“ çirə, (qumolot) guftirəniho gofi; ə urusi: залог).

a) çirəj aktivi

b) çirəj passivi

c) çirəj mijonəi

III. Çirəj rənghoj vərbho (vin. ə zəvər punkt № 7). [ə latini: modus ²⁾; ə urusi: „наклонение“] (vin. tablitorəş).

IV. Vəqtəho: 1) vəqt imruzinə

2) vəqt giroştə

3) vəqt ojəndə (ə puşo dəriho):

„Vəqt imruzinə“ — ə laiini — Prəsəns (xun: „prəzəns“).

Ə zuhun urusi — „настоящее время“.

„Vəqt giroştə“ — ə latini — Pərfəktum („bəhəm birə“ guftirəniho gofi). Ə zuhun urusi — „прошедшее время“.

Vəqt ojəndə — ə latini — Futúrum („birəniho“, guftirəniho gofi). Ə zuhun urusi — „будущее время“.

Çəjləjə formhorə vin. ə tablitorə.

Dəgiş (bəşqə) birəmun formhoj vərbho ə çirəho və rənghoj vərbho bənd nisti. Həmmə vərbho — ə çirə-bə-çirə vəqtəho və formho dəgiş birənyt ə jə təhər. (Vin. durtə tablitorə).

Bəşqəi dəri əncəq ə hərəj vərbhoj rəsmi və bi-rəsmi.

§ 47. Bəhəm omorəmun çirəho nə vəqtəhoj vərbho. Xuş-

¹⁾ Xun: „radiks“ („rişə“ guftirəniho gofi).

²⁾ „Módus“ ə zuhun latini „pəjmunə“, „qəpəder“, „çirə“, „təhər“ („məjl“) guftirəniho gofi.

təni kyk vərb histi (ə zuhun tati) həmmişə form Fərmundii (ə zuhun latini „Impərativus“, ə kutəhi guftirə omorəni „Im-pərativ“): bər, sox, nyvys, nyş, furux vəd., vəd.

I form histl əri 2-myn şəxs, şumoruş təhnoi. (Vin. form-hojgərə ə tablitsho).

Əz i qonun vərbhoj bi-rəsmiş birun nisə mundənyt: bənd, çəh (və-çəh) vəd.

Əz kyk (rişəj) vərb bəhəm omorənyt i çirə formho:

1) həmmə formhoj şəxsi ə Impərativ (ə çirəj Fərmundii): bər, bərygu vəd.

2) həmmə formhoj çirəj Aorist: bərym vəd.

„Aorist“ gof jynonini, „dozusys“ („bi-tohin“) guftirəniho gofi. I tərmin qobul biriho əz uni, ki ə formhoj Aorist vəqt kor və hol məhlym nisə birə, və həmigə i formhorə birəni çirə-bə-çirə məhənəho (jəhni, cənd çirə varasirə omorə): „mə i korə soxum“, „mə i korə (vojgəş—nə vojgəş) mijo soxum“ („bijom soxum“) vəd.

Ə i formho (ə i imu ovurdimho frazho) vəqt kor və hol məhlym nisti. Tərmin „aorist'ə“ imu (ə zuhun tati) „çirəj nə-vəqti (bi-vəqti)“, „çirəj-nəməhlymi“ guftirimgəş həməl mijov.

3. Həmmə formhoj vəqt ojändəj əvvəli(myn)—Futur I: mi-bər-ym, mi-bər-i vəd.

4. Formhoj optativ: bər-om, bər-oş vəd.

„Optativ“ histi kutəhə form „optativus“ — ə zuhun latini „vojgəi“ („vojəi“) guftirəniho gofi. Çirəj „optativ“-ə (ə zuhun tati) imu num nim: „çirəj vojgəi“ („mirodi“).

5. Formhoj Adjektiv vərbi („Adjektiv vərbali“). Tərmin „adjektiv“-ə vin. ə 145 r.-vəlg—və durta ə zofru. I form „adjektiv vərbi“-rə ə kyhnə dəstdorhoj¹⁾ grammatiki num norən byryt „Partitsip“, [əz gof latini „participium“ — xun: „participium“ — vəgyrdə omorə gofi; məhənə ju: „bəxş vəgyrdəniho“. Ə zuhun urusi num ən i (tərmin): „причастие“]. I tərmin „partitsip“, ə kimi (jəki-jəki) grammatikho tə imruziş domundiho, duz nisti. Əz nazar hilmə guftigə, tərmin

¹⁾ „Dəstdor“ ə zuhun urusi „учебник, руководство“.

adjektiviş unqədə duz nisti. Imu gynçəlytə danystim və qobul soxtim həmin tərmin adjektivə.

Adjektivho birənyt cənd çirə. I əz vərb bəhəm omorəniho adjektivə əz uhonigə əri çyro soxtə, imu num norim jurə „adjektiv vərbi“, — „adjektiv vərbali“ („vərb-al“ bəhəm omori əz „vərb“, məsələn, „sotsial“, bəhəm omorənihorə xuno əz „sotsio“).

Adjektivhoj vərbalirə birəni cənd çirə, və iho həmmə bənd birənyt ə vəqt („birəniho“, „birən buho“, „mubuho“ vəd.).

Əz kyk (əz rişəj) vərb bəhəm omorənytho adjektivhoj vərbali birənyt i çirə:

a) pojú — əz „poistə“ bəhəm omori. I form furmuş biri və xərç birəni (lap?) kəm: „poj-poj“, „poj-pojunu“ (i gof guftirə omorəni ə hərysi-xunəho). Ə „poju“ kyk gof histi „poj“. Suffiks „u“ histi ə suffiks „an“ farsirəvoz ə jə tən omorəniho suffiks, jəhni suf. „u“ bəhəm omori əz həmin suf. „an“. Ə zuhun farsi „poju“ guftirə omorəni „paján“. Ə imruzinə zuhun farsiş form „paján“ ənbar xərç nisə birə.

b) Adjektiv prəsənsi: nyvys-əndə (jəhni nyvystəniho odomi). Ə zuhun tati i formiş lap kəm xərç birə (danəndə, parəndə)¹⁾. Kyk „nyvysəndə“ histi „nyvys“; „əndə“ histi suffiks. I form ə imruzinə zuhun farsiş xərç birəni („nəvisəndə“, — jəhni, „nyvysəndə“; ə zuhun urusi „писатель“, „пишущий“).

c) Adjektiv aoristi: mə nyvysymho, ty nyvysiho, u nyvysyho vəd. „Mə gujumho gof duz mubu“. „Ty guiho gof duz ni bu“. Kyk „nyvysymho“ histi „nyvys“, „ym“, „i“ vəd. histyt „suffikshoj“²⁾ təsrifi³⁾ (dəgiş birəi, bəşqə birəi — ə zuhun urusi əri vərbho guftirə omorəni „спряжение“, əri numho — „склонение“). Suffiks „ho“ histi əri adjektiv vərbali qobul biriho suffiks.

¹⁾ „Danyndə“ histi jə formigə—form kauzativi (Vin. durte, 118 ruj-vəlgə).

²⁾ „Suffiksho“ „ym, i, y, im, it, yt“, həsyl suffiksho nistyt. Iho histyt kutəhə form vərb „hist-ym, hist-i“ vəd. Irəimu ə zəvəriş ocuq soxtə, guftirim.

³⁾ Vin. i tərminə durte: „təsrif“ dəgiş (bəşqə) birəi guftirəniho gofi.

d) Adjektiv çirəj Futur I (çirəj vəqt oçəndəj I). Mə my-nyvysymho koqoz.

Ты mynyvysiho koqoz vəd.

Kyk „mynyvysymho“ histi „nyvys“. „My“ histi prəfiks (jəhni, ə puşoj soxən dəbirəniho bəxş). Uhonigə məhlymi (vin. punkt „c“-rə).

6) Form substantiv vərbali I. (Num-ci):

Nyvýs (jəhni dəsxət, nyvystə omorə ci). I nyvýs ən Lə-nini (jəhni, Lənin nyvystə cini; ə zuhun urusi: „писание“, — „сочинение“).

Əz binəhoj vərbho bəhəm omorənytho (çirəho) formho.

Imu ə zəvər, ə 90 ruj-vəlg, burmundim sə çirə binəhoj vərbirə: 1) soxt, 2) soxtə, 3) soxtəni. Həsyl, „binə“ histi „soxt“, uhonigə bəhəm omorət əz i form.

I sə form („soxt“, „soxtə“, „soxtəni“) hərsə histyt formhoj 3-myn şəxs, şumoruş təhnoi: 1) „u soxt“ (3-myn şəxs, şumoruş təhnoi, vəqt giroştə). 1) „U soxtə“ („mə nisə soxtənym“, „ú soxtə“). I histi, kutəhə çirəj form „soxtəni“ („mə soxtənytn, ty soxtəni, u soxtəni“). Iho histyt form 3-myn şəxs, şumoruş təhnoi, vəqt imruzinə (prəsəns

Əz „soxt“ bəhəm omorənyt:

a) formhoj Pərfəkt (səlt giroştə vəqt): soxt-ym, soxt-i, soxt vəd.

b) Formhoj Impərfəkt (vəqt giroştə, burmundəniho uzoq kəşirəi korə): misoxt-ym, misoxt-i, misoxt vəd.

c) Adjektiv pərfəkti: mə soxtymho, ty soxtiho, u soxtho vəd.

d) Adjektiv impərfəktivi: mə misoxtymho, u misoxtho vəd.

Əz soxtə“ bəhəm omorənytho formho:

a) formhoj Prəsəns ¹⁾ — vəqt imruzinə: mə soxtə-n-ym, ty soxtəni, u soxtəni vəd. Form „soxtəni“ ə kutəhə form „soxtə“-ş guftirə omorəni, jəhni səsdorəi aktsənt əsər „u“ oftorənigə: „ú soxtə“ (kəsigə nisə soxtə“, „ú soxtə“, guftirəniho çirəi).

b) Prəsəns pərfəkti (imruz soxtə omorə korə ə vəqt giroştə burmundəniho). Mə soxtəm, ty soxtəj, u soxti vəd.

¹⁾ Xun „Prəsəns“. Ə gofhoj latini səs „s“ ə hərəj dy səs əvozi (inço—„ə“ nə „ə“) xundə gərəgi „z“-rə xuno.

Ə dialəkt loj-şəvi əri 3-myn şəxs, şumoruş təhnoi, guftirə omorəni „u soxtəj“ (ə çigəj „u soxti“).

c) Aqjektiv prəsənsi: Mə soxtənymho, ty soxtəniho, u soxtəniho vəd.

d) Adjektiv prəsəns pərfəkti: Mə soxtəmho, ty soxtəjho, u soxtiho vəd.

ə) Form substantiv vərbali II: 1) soxtə-í 2) soxtə-mún, omorə-mún.

f) Form substantiv vərbali III.

Soxtə. Soxtəndə.

Soxtə—ki, soxtənki.

Soxtəngə.

Form „soxtə“-rə (ə inço guftirə omorihə məhənə, təhər) Vs. Millər, num nori Infinitiv. Ə grammatikho i tərmin qobul birigəş, əri mu tərmin „substantiv vərbali“ duztə omorə. „Infinitiv“ „nə-bəhəm“ birə guftirə omorəni əz u, ki ə i form bənd (ələqə) nisə birənyt nə vəqtho və nə şəxsho.

Kutəhi gof, form „infinitiv“ histi form bitesrifi (dəgiş nisə birəniho). I əqyl duzi əri zuhun, məsələn, urusi: form „читатъ“ histi form infinitiv. I form təsrif nisə birə.

Zuhun tatirə guftirimgə, form infinitiv inço jə çirəjgəi: form infinitiv sarı birəni, və i form histi form substantivi; „əri soxtə“, „mə soxtəho“; „soxtərə“ gu; nə „soxtərə“ mə gu; „(mə) guftirərə sox“ vəd.

Dy formigə (soxtə-ki, soxtəngə), həm, formhoj subsantivinyt, və əz pəsoj ən iho omorənytho bəxşhoj gof „ki“, „gə“ histyt bəndgoşho: (vin durtə „Konjunksio“). Bəxş „gə“ histi əz „goh“ (fəhm sox „goh-bi-goh“-ə) omorəniho gof. Həsyl, i histi gof tati, çigəj komirəki imruzinə ruz gyrdi gof hərəbi „vəqt“.

Omorəngə“, jəhni „omorən-gəh“, jəhni, ə çirəj imruzinə „omorə vəqt“, guftirəniho gofi, həmçun „soxtən-gə“, „birən-gə“ vəd.

Səs „n“-ə ə omorən“, „soxtən“ vəd. pyrsirimgə, u səs „n“ histi bəxş həmin vərbhoj „omorən“; „soxtən“, komiki ə tozə zuhun tati biri furmus (ə zuhun farsi həmmə vərbho ə əxir işu doştənyt „n“: amədən, saxtən, didən, jəhni „omorə“, „soxtə“, „dirə“, guftirəniho gofhojyt).

Form soxtə sarf (xərç) birəni ə çirə-bə-çirə məhnəho:
1) ə məhnəj substantiv (dəniş ə zəvər). 2) Ə məhnəj adjək-
tiv (vərbali): Lənin soxtə kor kələ kori (Lənin əri fəhləho
soxtə kor histi kələ kor); 3) ə məhnəj advərb (vin. i tərminə
ə zofru: „omorə, omorə — xub mubu (mirav)“.
Əz „soxtəni“ bəhəm omorənyt:

a) form Futur II dyjymyn¹⁾: nyvysstəni-n-ym, nyvystəni-
n-i, nyvystən-i-n-im vəd.

b) Form adjektiv çirəj Futur II: nyvystəni-n-i-ho. I form
sarf birəni kəm. Futur II (dyjymyn) — vəqt ojəndəj dyjymyn
guftirə imu num norənim i vəqtə — iqrorly („şərtly“), — əri
bəşqə soxtə əz form Futur I — vəqt ojəndəj əvvəlymyn.

Futur II sarf birəni əri ə bovorinirəvoz, ə imid və mətə-
bəvoz guftirə omorəniho gof: omorəni, soxtəni (i guftirə
omorəni əri ə puşo dəbirəniho kor).

c) Substantiv çirəj Futur II: birəni.

§ 48. Qəjr əz i imu ə zəvər ovurdə çirəho, vərbhoj tatirə
formho və çirəhojgəş birənyt. Durtə, ə zofru, imu ovurdənim
xumnəhoj təsrifirə (dəgiş birəmun vərbhorə). Kimi çirəho və
formho bəhəm omorənyt ə kuməki vərb „birə“-rəvoz.

Əz u tovunə, — puşo — imu bijorim formhoj vərb „birə“-
rə. „Birə“ histti vərb birəsmi [Birəsmi hisob birəni u çirə
vərb, kyk (rişəj) komiki əz xyştəni, təsrif²⁾ birəniho vərb
nisə birə, əz vərbigə birə].

§ 49. Təsrif vərb „birə“.

I. Kyk vərb: boş³⁾

I histi kyk vərb „boşirə“.

II. Impərativ

2-myn şəxs ş. t.⁴⁾ — boş

3- " " " — bihli boşu, boşugu, bihli bugu, bugu;
gi boşu (dialəkt lohiçi).

¹⁾ Futur II, ə i imu qobul soxtənimho təhər, qəriş soxtə nisə
voistə ə Futurum II (exactum, xun: „əxzəktum“, məsələn, ə zuhun
almani sarf birənihorə xuno, (ich werde gelobt haben).

²⁾ Tərmim „təsrif“-ə imu qobul soxtənim əz zuhun hərəbi; „təsrif“
dəgiş (bəşqə) birəi guftirəniho gofi.

³⁾ Ə (kyhnə) zuhun tati form „boşirə“-ş, həm, oft omorəni.

⁴⁾ Ş. t. — şumoruş təhnoi. Durtə, ə həmmə çigə nyvystə omori
„ş. t.“.

Ə dialəkt „lohiçi i çirəş guftirə omorəni; „bil boşu. Həl-
bət, ki „bil“ histi imu ə zəvər ovurdənimho „bihli“. „Bihli“
histi form Impərativ vərb „hitşə“, kyk komiki histi „h(i)l“.
„Bi“ histi prəfiks (duztə: prəpozitsio, vin. 125 nə 162 r.-v.).
Ə vərovurdəvoz, „gi“ ə „gi boşu“ (dəniş ə zəvər) həmin
„hil“ bijo boşu, ommo irə imu ə bovorinirəvoz guftirə nisə
danystənim. I „gi“ əz vərb „gyrdə“ omorəniho form „gi“
(form Impərativ) histigəş həməl omorəni. Hic duz, joqin jə
gof guftirə nisə birə ə tovun „gu“ ə „boşu gu“ („boş-gu“,
„bugu“). I „gu“ jə əz „gi“ bəhəm omori, və inço kori soxti
qonun singlarmonizm (jəhni, „gi“ carusti ə „gu“), jə nə bugə
u „bəhəm omori əz vərb „guftirə“ (gu): „boş-gu“, „boşu-gu“.
„Boşu“ (boşy) histi form aorist (dəniş ə zofru).

2-myn şəxs ş. ə. ¹⁾ boşit, boşind (ə dialəkt lohiçi).

3- „ „ „ „ boşyt-gu, bihli boşyt, gi boşund (ə
dialəkt lohiçi).

Ə dialəkt loj-şəvi ə çigəj „boşyt-gu“ „bu-gu“ş guftirə
omorəni (əri şumoruş ənbari).

III. Aorist

1-myn şəxs ş. t.: mə boşum

2- „ „ „ „ ty boşi

3- „ „ „ „ u boşu

1-myn şəxs ş. ə: imu boşim

2- „ „ „ „ işmu boşit, boşind (dialəkt lohiçi).

3- „ „ „ „ işu (uho) boşut, boşund (dialəkt lohiçi).

Vs. Millər nyvystəniho: „boş-gu, boşu-gu“ əri şumoruş
təhnoi və „boşut-gu“ əri şumoruş ənbari—duz nist, cynki i
formho histyt formhoj Impərativ ²⁾).

IV. Futur I

1-myn şəxs ş. t. mə mi-boşum

2- „ „ „ „ ty mi-boşi

3- „ „ „ „ u mi-boşu, mu-bu

¹⁾ ş. ə. — şumoruş ənbari. Durtə, ə həmmə çigə — əri kutəhi —
nyvystə omori „ş. ə.“.

²⁾ Вс. Миллер, Очерк морфологии еврейско-татского наречия.
Москва, 1901, стр. 12.

1-myn şəxs	şumoruş	ənbari	—	imu	mi-boşım
2- "	"	"	"	işmu	mi-boşıt
3- "	"	"	"	işu	(uho) mi-boşut.

Ə dialəkt lohiçi — ymboşum (Vs. Millər) vəd. Əri 2-myn şəxs, şumoruş ənbəri — ym-boşınd, əri 3-myn şəxs ş. ə. — ym-boşynd.

V. Optativ

1-myn şəxs	ş. t.	—	mə	bóşom
2- "	"	"	ty	bóşoş
3- "	"	"	u	boşo
1-myn şəxs	ş. ə.	—	imu	bóşojm
2- "	"	"	işmu	bóşojt, (boşoşıt)
3- "	"	"	işu	(bóşoşut), boşot. (uho).

VIII. *) Adjektiv aoristi

1-myn şəxs	ş. t.	—	mə	boşumho
2- "	"	"	ty	boşiho
3- "	"	"	u	boşuho (buho)
1-myn şəxs	ş. ə.	—	imu	boşımho
2- "	"	"	işmu	boşıtho
3- "	"	"	işu, uho	boşutho.

IX. Adjektiv çirəj Futur I

1-myn şəxs	ş. t.	—	mə	mi-boşumho
2- "	"	"	ty	mi-boşiho
3- "	"	"	u	mi-boşuho
1-myn şəxs	ş. ə.	—	imu	mi-boşımho
2- "	"	"	işmu	mi-boşıtho
3- "	"	"	işu, uho	mi-boşytho

*) VI form, ə çirəj adjektiv vərbi "poju" (vin. 92 ruj-vəlgə)
və VII form, ə çirəj adjektiv vərbi "nyvysəndə" vərb "birərə" nisti.

XI. *) Pərfəkt I

a) 1-myn şəxs ş. t.	— mə	byrym, birum (dial. lohiçi) ¹⁾
2- " " " "	— ty	biri
3- " " " "	— u	bu
1-myn şəxs ş. ə.	— imu	birim
2- " " " "	— işmu	birin, birind (dial. lohhiçi) ¹⁾
3- " " " "	— işu uho	byryt, birund („dial. lohiçi“).
b) 1-myn şəxs ş. t.	— mə	bistorum ²⁾
2- " " " "	— ty	bistori
3- " " " "	— u	bisto.
1-myn şəxs ş. ə.	— imu	bistorim
2- " " " "	— işmu	bistorit
3- " " " "	— işu, uho	bistorut.

XII. Impərfəkt

1-myn şəxs ş. t.	— mə	mi-bistorum
2- " " " "	— ty	mi-bistori
3- " " " "	— u	mi-bisto
1-myn şəxs ş. ə.	— imu	mi-bistorim
2- " " " "	— işmu	mi-bistorit
3- " " " "	— işu, uho	mi-bistorut.

XIII. Adjektiv pərfəkti I

a) 1-myn şəxs ş. t.	— mə	byrymho
2- " " " "	— ty	biriho
3- " " " "	— u	buho
1-myn şəxs ş. ə.	— imu	birimho
2- " " " "	— işmu	biritho
3- " " " "	— işu, uho	byrytho

*) X form substantiv vərbi (vin. 94 ruy-vəlgə) nist vərb „birərə“.

¹⁾ Vs. Millər (Всеv. Миллер „Татские этюды“, ч. II). Imu əz xuş-təni'mu dialəkt lohiçirə fəhm nə soxtəjm və həmmə xumnəhorə əz i dialəkt ovurdənim əz çofoj Vs. Millər.

²⁾ Irə, birun əz rəsm, duztə bu əri nyvystə „bisdorum“ (əz „d“) vəd (bisdo = bəşod farsi).

b) 1-myn	şəxs	ş. t.	— mə	bistorumho
2-	"	" "	— ty	bistoriho
3-	"	" "	— u	bistoho
1-myn	şəxs	ş. ə.	— imu	bistorimho
2-	"	" "	— işmu	bistoritho
3-	"	" "	— işu, uho	bistorutho.

XIV. Adjektiv imperfekti

1-myn	şəxs	ş. t.	— mə	mi-bistorumho
2-	"	" "	— ty	mi-bistoriho
3-	"	" "	— u	mi-bistoho
1-myn	şəxs	ş. ə.	— imu	mi-bistorimho
2-	"	" "	— işmu	mi-bistoritho
3-	"	" "	— işu, uho	mi-bistorutho.

XV. Präsens

a) 1-myn	şəxs	ş. t.	— mə	histym ¹⁾
2-	"	" "	— ty	histi
3-	"	" "	— u	hist (hi, histi, dialəkt lohici)
1-myn	şəxs	ş. ə.	— imu	histim
2-	"	" "	— işmu	histit (histind — dial. lohici)
3-	"	" "	— işu, uho	histyt (histund — dial. lohici).
b) 1-myn	şəxs	ş. t.	— mə	birənym
2-	"	" "	— ty	birəni
3-	"	" "	— u	birəni (birə).
1-myn	şəxs	ş. ə.	— imu	birənim
2-	"	" "	— işmu	birənit
3-	"	" "	— işu, uho	birənyt.

XVI. Präsens perfekt

1-myn	şəxs	ş. t.	— mə	birəm
2-	"	" "	— ty	birəj
3-	"	" "	— u	biri (ə dialəkt loj-şəvi „u birəj“).

¹⁾ Kutəhə çirəj ən i form: ym, i, i, im, it, (ind), yt (und). Mə xub-ym, ty xub-i, u xub-i. Imu xub-im, işmu xub-it, işu (uho) xub-yt („ind“, „und“ guftirə omorənyt ə dialəkt lohici).

1-myn	şəxs	ş. ə.	—	imu	birəjm
2-	"	"	"	işmu	birəjt
3-	"	"	"	işu, uho	birət.

XVII. Adjektiv präsensi

1-myn	şəxs	ş. t.	—	mə	birənymho	b) mə his- stymho
2-	"	"	"	ty	birəniho	ty histiho
3-	"	"	"	u	birəniho	u histiho
1-myn	şəxs	ş. ə.	—	imu	birənimho	imu histimho
2-	"	"	"	işmu	birənitho	işmu histitho
3-	"	"	"	işu, uho	birənytho	işu (uho) his- tytho.

XVIII. Adjektiv präsens pərfəkti

1-myn	şəxs	ş. t.	—	mə	birəmho
2-	"	"	"	ty	birəjho
3-	"	"	"	u	birihō, u birəjho (dialəkt loj-şəvi).
1-myn	şəxs	ş. ə.	—	imu	birəjmho
2-	"	"	"	işmu	birəjtho
3-	"	"	"	işu, uho	birətho

XIX. Substantiv vərbali II

- 1) birə
- 2) birəi (birə + i).
- 3) birəmun (birə + mun).

XX. Substantiv vərbali III

- 1) Histí. 2) birəndə (dial. loj-şəvi).
- 2) birəki, birənki (birə + ki, birən + ki)
- 3) birəngə (birən + gə).

XXI. Futur II

1-myn	şəxs	ş. t.	—	mə	birəninym
2-	"	"	"	ty	birənini.
3-	"	"	"	u	birənini

1-myn şəxs	ş. ə.	—	imu	birəninim
2- "	"	"	işmu	birəninit
3- "	"	"	işu, uho	birəninyt.

XXII. Adjektiv çirəj Futur II

1-myn şəxs	ş. t.	—	mə	birəninymho
2- "	"	"	ty	birəniniho
3- "	"	"	u	birəniniho.
1-myn şəxs	ş. ə.	—	imu	birəninimho
2- "	"	"	işmu	birəninito
3- "	"	"	işu, uho	birəninytho

XXIII. Substantiv çirəj Futur II

birəni

XXIV. Aórist—çirəj vərovurdi—voçibi ¹⁾.

a) 1-myn şəxs	ş. t.	—	mə	mijo(m)	boşum
2- "	"	"	ty	mijo(j)	boşi
3- "	"	"	u	mijo	boşu
1-myn şəxs	ş. ə.	—	imu	mijo(jm)	boşim
2- "	"	"	işmu	mijo(jt)	boşit
3- "	"	"	işu, uho	mijo(vt)	boşut.

b)	mə	bijom	boşum,
	ty	bijoj	boşi
	u	bijov	boşu (-gu)
	imu	bijojm	boşim
	işmu	bijojt	boşit
	uho (işu)	bijov(t)	boşu (t-gu).

Qəjir əz i formho, formhojgəş bəhəm omorənyt i cirə:
ə puşoj ən i imu ə zəvər ovurdə formho norə omorəni form
substantiv „birə“:

¹⁾ Gərəgi, dərvoisti.

1. çirəj impəratiivi: birə bihli (bihli birə) vəd.
2. " aorist: birə boşum vəd.
3. " futuri I: birə miboşum vəd.
4. " optativi: birə boşom "
5. " adjəktivi aoristi: birə boşumho vəd.
6. " " futuri I: birə miboşumho vəd.
7. " pərfəkti II: a) birə byrym ¹⁾ vəd.
birən byrym "
- b) birə bistorum "
8. " impərfəkti: birə mi-bistorum "
9. " adjəktivi pərfəkti II: a) birə byrymho vəd.
b) birə bistorumho vəd.
10. " adjəktivi impərfəkti: birə mi-bistorumho vəd.
11. " pəsənsi: birə birənym vəd.
12. " pərfəkti pəsənsi: birə birəm vəd.
birən birəm "
13. çirəj aəjəktivi pəsənsi: birə birənymho vəd.
14. " adjəktivi pərfəkti pəsənsi: birə birəmho vəd.
15. " substantivi vərbali II: birə birə
birə birəi
birə birəmun.
16. çirəj substantivi vərbali III: birə histi
birə birəki
birə birənki
birə birəngə
birə birəndə.
17. çirəj futuri II: birə birəninyəm vəd.
18. " adjəktiv futuri II: birə birəninyəmho vəd.
19. " substantivi futuri II: birə birəni.
20. " aoristi vərovurdi-voçibi: birə mijo (bijom)
boşum vəd.

I çirə formhorə imu çəjləjə numho nisə dorənim, cynki inço, həsyl, tozə (nugə) formho ə puşo nisə omorənyt („pəj-

¹⁾ I form doştəni dy məhnə: 1) „birə byrym“ = danystə byrym.
2) Ty ozod bistori. (Ommo) mə əz ty zutə ozod birə byrym. I formə Vs. Millər num nori: Plusquamperfectum (xun: Pluskvampərfəktum): i vəqt giroştə histi əz vəqt giroştəjgə zutə birəniho.

do“¹⁾ nisə omorənyt). Əz i tovunə imu əri form „birə byrym“ (№ 7) çəjləjə tərmin „Pluskvampərfəktum“, Vs. Millər qobul soxtihorə xuno, qobul nisə soxtənim. Əgər imu i tərminə qobul misoxtingə, əri həmməj 20 form (dəniş ə zəvər) gərəg bu imurə qobul soxtə çəjləjə tərminho. I tərminho gərəg (dərvoist) nisə birənytho ocuqi.

Əz substantiv çirəj Futur II „birəni“ bəhəm omorənyt:

1. Çirəj impərativi: birəni boş vəd.
2. „ aorist: birəni boşum vəd.
3. „ futur I: birəni mi-boşum vəd.
4. „ optativi; birəni boşom vəd.
5. „ adjəktivi aoristi: birəni boşumho vəd.
6. „ adjəktivi futuri I: birəni mi-boşumho vəd.
7. „ pərfəkti: a) birəni byrym vəd.
b) birəni bistorum vəd.
8. „ impərfəkti: birəni mi-bistorum vəd.
9. „ adjəktivi pərfəkti: a) birəni byrymho vəd.
b) birəni bistorumho „
10. „ adjəktivi impərfəkti: birəni mi-bistorumho vəd.
11. „ prəsənsi: birəni birənym vəd.
12. „ pərfəkti prəsənsi: birəni birəm vəd.
13. „ adjəktivi prəsənsi: birəni birənymho vəd.
14. „ adjəktivi pərfəkti prəsənsi: birəni birəmho vəd.
15. „ substantivi vərbi I: birəni birə
birəni birəi
dirəni birəmun.
16. Çirəj substantivi vərbi II: birəni histi
birəni birəki
birəni birənki
birəni birəngə^m
birəni birəndə.
17. Çirəj futuri II: birəni birəninyum vəd.
18. „ adjəktivi futuri II: birəni birəninyumho vəd.
19. „ substantivi: birəni birəni
20. „ aoristi vərovurdi-voçibi: birəni mjo (bijom)
boşum.

¹⁾ „Pəjdə“ — „jəhni ə puşo omorəniho (ci), ə puşo vədi birəniho (ci). Və həm ə puşo omorəi-juş. Ə zuhun urusi „явление“.

§ 50. Çirəj Conditsonali. „Conditio“ (xun: Conditio) ə zuhun latini „hol“, „iqror“ „şərt“ guftirəniho gofi. Çirəj conditsonali, jəhni çirəj iqrori (şərti) guftirəniho gofi. I form bəhəm omorəni əz imu ə zəvər ovurdimho çirəho ə kuməki qəriş birəi bənd „gə“-rəvoz ə əxir gof: histymgə, bistorum-gə, vəd. vəd; i „gə“ ənçəq qəriş birəni ə təsrif birənytho formho ə çirəj vərbi nə ə çirəj substantivi (vin. təsrif birənytho horə — substantivhorə — durta). „Gə“ histi kutəhə form (çirəj) „əgər“.

§ 51. Ədəj (ədəərə). Mətləb hōzuri və sər gyrdəi korə guftirə omorəni ə kuməki ən i gofəvoz. I gof „ədəj“, (ədəərə) ocuq məhlym nisti, əz çə vəgyrdə omorigə. Vs. Millər təh-byr ən i gofə nisə dorə. Ə əqyl imu „ədəj“ və „ədəərə“ — hərədy — bəhəm omorət əz dy prəpozitsio (vin. durta i gofə) ə + dər. Sər-syftə (sər-əvvəl) biri „dər“ fəhm və tən soz „dir-omorə“-rə, „dir-oftorə“-rə vəd.). Pəstə qəriş biri ə əxir gof səs. „ə“: „ə + dər + ə“ əz „ədər(ə)“ bəhəm omori „ədəj“.

„Ədəj“ guftirə omorəni ə dialəkthoj mijonəi və loj-nimruzi. „Ədəərə“ guftirə omorəni ə dialəkt loj-şəvi.

Prəsəns

Ə dialəkthoj mijonəi və loj nimruzi:—

1-myn şəxs ş. t. — (mə)	ədəm	omorə
2- " " " " — (ty)	ədəj	omorə
3- " " " " — (u)	ədəj	omorə.
1-myn şəxs ş. ə. — (imu)	ədəjm	omorə.
2- " " " " — (işmu)	ədəjt	omorə.
3- " " " " — (işu), uho	ədət	omorə.

Kimiho (jəki-jəkiho) i çirəş guftirənyt:

imu	ədəj(m)	omorənim
işmu	ədəj(t)	omorənit
işu (uho)	ədət	omorənyt.

Ə dialəkt loj-şəvi:

1-myn şəxs ş. t. — (mə)	ədəərə	omorənyr.
2- " " " " — (ty)	ədəərə	omorə.

3-	"	"	"	"	— (u)	ədəərə omorə.
1-myn	şəxs	ş.	ə.	— (imu)	ədəərə omorənim.	
2-	"	"	"	— (işmu)	ədəərə omorənit.	
3-	"	"	"	— (uho, işu)	ədəərə omorənyt.	

Pərfəkt II.

Ə dialəkthoj mijonəi və loj nimruzi:—
ədəj omorə byrym vəd. vəd.
Ə dialəkt loj şəvi: ədəərə omorə byrym vəd. vəd.

Təsrif vərbho.

§ 52. Vərb çirəj aktivi. Nyvystə.

I. Kyk vərb: nyvys

II. Impərativ:

2-myn şəxs ş. t.: nyvys

3- " " " " nyvysy-gu, bihli nyvysy, gi nyvysy, bil
nyvysy (dial. lohiçi).

2-myn şəxs ş. ə. nyvysit, nyvysind (dial. lohiçi).

3- " " " " nyvyst-gu, gi nyvysund, bihli nyvyst,
bil nyvysund (dial. lohiçi).

III. Aorist

1-myn şəxs ş. t. — nyvysym

2- " " " " — nyvysi

3- " " " " — nyvysy

1-myn şəxs ş. ə. — nyvysim

2- " " " " — nyvysit

3- " " " " — nyvysyt.

IV. Futur I

1-myn şəxs ş. t. — my-nyvysym.

2- " " " " — my-nyvysi.

3- " " " " — my-nyvysy.

1-myn şəxs ş. t. — my-nyvysim.

- 2- " " " " — my-nyvysit.
3- " " " " — my-nyvysyt.

V. Optativ

- 1-myn şəxs ş. t. — nývysom.
2- " " " " — nývysoş.
3- " " " " — nývyso.
1-myn şəxs ş. ə. — nývysojm.
2- " " " " — nyvysoşit
3- " " " " — nyvyso (şut).

VI. Adjektiv vərbali (prəsənsi): nyvysəndə,
(nyvys + əndə).

VII. Adjektiv aoristi

- 1-myn şəxs ş. t. — mə nyvysymho.
2- " " " " — ty nyvysiho
3- " " " " — u nyvysyho.
1-myn şəxs ş. ə. — imu nyvysimho.
2- " " " " — işmu nyvysitho.
3- " " " " — işu, uho nyvysytho.

VIII. Adjektiv çirəj Futur I.

- 1-myn şəxs ş. t. — mə my-nyvysymho.
2- " " " " — ty my-nyvysiho.
3- " " " " — u my-nyvysyho.
1-myn şəxs ş. ə. — imu my-nyvysimho.
2- " " " " — işmu my-nyvysitho.
3- " " " " — işu, uho my-nyvysytho.

IX. Substantiv vərbali I. nyvýs.¹⁾

X Pərfəkt I

- 1-myn şəxs ş. t. — nyvystym.
2- " " " " — nyvysti.
3- " " " " — nyvyst.

¹⁾ Nyvyshoj Lənin, ə zuhun urusi „сочинения Ленина“

1-myn	şəxs	ş.	ə.	—	nyvystim
2-	"	"	"	—	nyvystit
3-	"	"	"	—	nyvystyt.

X. Impərfəkt.

1-myn	şəxs	ş.	t.	—	my-nyvystym.
2-	"	"	"	—	my-nyvysti.
3-	"	"	"	—	my-nyvyst.
1-myn	şəxs	ş.	ə.	—	my-nyvystim.
2-	"	"	"	—	my-nyvystit.
3-	"	"	"	—	my-nyvystyt.

XII, Adjəktiv pərfəkti I.

1-myn	şəxs	ş.	t.	—	mə	nyvystymho.
2-	"	"	"	—	ty	nyvystiho.
3-	"	"	"	—	u	nyvystho.
1-myn	şəxs	ş.	ə.	—	imu	nyvystimho,
2-	"	"	"	—	işmu	nyvystitho.
3-	"	"	"	—	işu, uho	nyvystyho.

XIII Adjəktiv impərfəkti.

1-myn	şəxs	ş.	t.	—	mə	my-nyvystymho.
2-	"	"	"	—	ty	my-nyvystiho.
3-	"	"	"	—	u	my-nyvystho.
1-myn	şəxs	ş.	ə.	—	imu	my-nyvystimho.
2-	"	"	"	—	işmu	my-nyvystitho.
3-	"	"	"	—	işu, uho	my-nyvystyho.

XIV. Prəsəns.

1-myn	şəxs	ş.	t.	—	nyvystənym.
2-	"	"	"	—	nyvystəni.
3-	"	"	"	—	nyvystəni, nyvystə.
1-myn	şəys	ş.	ə.	—	nyvystənim.
2-	"	"	"	—	nyvystənit.
3-	"	"	"	—	nyvystənyt (nyvystə).

XV. Præsəns pərfəkti.

1-myn	şəxs	ş. t.	—	nyvystəm.
2-	"	"	"	— nyvystəj.
3-	"	"	"	— nyvysti, nyvystəj (dial. l.-şəvi).
1-myn	şəxs	ş. ə.	—	nyvystəjm.
2-	"	"	"	— nyvystəjt.
3-	"	"	"	— nyvystət.

XVI. Adjəktiv præsənsi.

1-myn	şəxs	ş. t.	—	mə	nyvystənymho.
2-	"	"	"	— ty	nyvystəniho.
3-	"	"	"	— u	nyvystəniho.
1-myn	şəxs	ş. ə.	—	imu	nyvystənimho.
2-	"	"	"	— işmu	nyvystənitho.
3-	"	"	"	— işu, uho	nyvystənytho.

XVII. Adəktiv præsəns pərfəkti.

1-myn	şəxs	ş. t.	—	mə	nyvystəmho.
2-	"	"	"	— ty	nyvystəjho.
3-	"	"	"	— u	nyvystiho, nyvystəjho (dial. l.-şəvi)
1-myn	şəxs	ş. ə.	—	imu	nyvystəjmho,
2-	"	"	"	— işmu	nyvystəjtho.
3-	"	"	"	— işu, uho	nyvystətho.

XVIII. Substantiv vərbali II.

- 1) nyvystə
- 2) nyvystəi,
- 3) nyvystəmun.

XIX. Substantiv vərbali III.

- 1) nyvystəndə (dial. loj-şəvi).
- 2) Nyvystəki, nyvystənki.
- 3) Nyvystəngə.

XX. Futur II.

1-myn	şəxs	ş. t.	—	nyvystəninyəm.
2-	"	"	"	— nyvystənini.
3-	"	"	"	— nyvystənini.

1-myn şəxs ş. ə.	—	nyvystəninim.
2- " " " "	—	nyvystəninit.
3- " " " "	—	nyvystəninyt.

XXI. Adjektiv çirəj Futur II.

1-myn şəxs ş. t.	—	mə	nyvystəninymho.
2- " " " "	—	ty	nyvystəniniho.
3- " " " "	—	u	nyvystəniniho.
1-myn şəxs ş. ə.	—	imu	nyvystəninimho.
2- " " " "	—	işmu	nyvystəniniho.
3- " " " "	—	işu, uho	nyvystəninytho.

XXII. Substantiv çirəj Futur II.

nyvystəni,

XXIII. Aorist çirəj vərovurdi-voçibi.

1-myn şəxs ş. t.	—	mə	bijo, mijo(m)	nyvysym.
2- " " " "	—	ty	mijo(j)	nyvysi.
3- " " " "	—	u	mijo	nyvysy.
1-myn şəxs ş. ə.	—	imu	mijo(jm)	nyvysim.
2- " " " "	—	işmu	mijo(jt)	nyvysit.
3- " " " "	—	işu, uho	mijo(vt)	nyvysyt.

Ə dialəkt loj-şəvi i form guftirə omorəni i çirə:

mə	bijom	nyvysym.
ty	bijoj	nyvysi.
u	bijov	nyvysy.
imu	bijojm	nyvysim.
işmu	bijojt	nyvysit.
işu, uho	bijov(t)	nyvysyt.

Oləjr əz i formho, formhojgəş birənyt i çirə:

1. Çirəj impərativi: nyvystə bihli (bihli nyvystə)
2. " aoristi: nyvystə boşum vəd.
3. " futuri I. nyvystə mi-boşum vəd.
4. " optativi: nyvystə boşom "
5. " adjektivi aoristi: nyvystə boşumho vəd.
6. " futuri I: nyvystə miboşumho vəd.

7. Çirəj pərfəkti II. a) nyvystə byrym vəd.
b) nyvystən byrym, nyvystə bistorum vəd.
8. " impərfəkti: nyvystə mi-bistorum vəd.
9. " adjəktivi pərfəkti II: a) nyvystə byrymho vəd.
nyvystən byrymho
b) " bistorumho "
10. Çirəj adjəktivi impərfəkti: nyvystə mi-bistorumho vəd.
11. " prəsənsi: nyvystə birənym vəd.
12. " pərfəkti prəsənsi: nyvystə birəm vəd.
13. " adjəktivi prəsənsi: nyvystə birənymho vəd.
14. " adjəktiv pərfəkti prəsənsi: nyvystə birəmho vəd.
15. " substantivi vərbali II: nyvystə birə.
nyvystə birəi.
nyvystə birəmun.
16. " substantivi vərbali III. nyvystə histi.
nyvystə birəki.
nyvystə birənki.
nyvystə birəngə.
nyvystə birəndə.
17. Çirəj futuri II: nyvystə birəninym vəd.
18. " adjəktivi futuri II: nyvystə birəninymho vəd.
19. " substan:tivi futuri II: nyvystə birəni.
20. " aoristi vərovurdi-voçibi: nyvystə bijo (mijo) boşum,
nyvystə bijom boşum (dial. loj-şəvi) vəd.
(Vin. 102 ruj-vəlgə).

§ 53 Vərbhoj çirəj mijonəi ¹⁾.

Təsrif birəmun vərbhoj çirəj mijonəi həmin təsrif vərbhoj aktivirə xunoi. Əz u tovunə imu tablits vərbhoj mijonəirə nisə ovurdənim. Dəniş ə zəvər dorə omoriho tablitsə və təsrif di i çirə vərbhorə: tərsirə, suxtə vəd. (ə çirəj həmin vərbho).

§ 54. Vərbhoj çirəj passivi. Vərbhoj çirəj passivi bəhəm omorənyt əz vərbhoj çirəj aktivi ə kuməki vərb "omərə-voz". Vərb aktivi mundəni ə u gil xyştə, vərb "omərə" birəni təsrif. Təsrif birəmun vərb "omərə" əz təsrif birəmun vərbhojgə bəşəqə nisti. Vərb "omərə" histi vərb birəsmi,

¹⁾ Nə aktivi, nə passivi. (Vin. durtə vərbhoj passivirə).

kyk (rişəj) ən i „nə-duz“ hisob birə: kyk „omorə“
nisti „o“, ə komiki qəriş birəni (əz puşo) prəpozitsio „bi“.
Form imperativ: „bi-o“ („bijo“).

Təsrif vərb „omorə“.

I. Kyk vərb: „o“

II. Imperativ

- 2-myn şəxs ş. t. — bi-j-o.
3- " " " " — bijov-gu, bihli bijov(gu).
2-myn şəxs ş. ə. — bijojt.
3- " " " " — bijovt-gu, bihlj bijov(t-gu).

III. Aorist

- 1-myn şəxs ş. t. — bijom.
2- " " " " — bijoj
3- " " " " — bijo(v).
1-myn şəxs ş. ə. — bijojm.
2- " " " " — bijojt.
3- " " " " — bijovt.

Ə dialəkthoj mijonəi və loj-nimruzi i form sarf birəni i çirə: mijo(m), mijo(j), mijo, mijojm, mijojt, mijovt¹⁾, jə nə bugə—bijo vəd.

IV. Futur I.

- 1-myn şəxs ş. t. — mi-jóm.
2- " " " " — mi-jój.
3- " " " " — mi-jóv.
1-myn şəxs ş. ə. — mi-jójm.
2- " " " " — mi-jójt.
3- " " " " — mi-jóvt.

¹⁾ Həlbət, ki i çirəj Futur I nisti, cynki ə çirəj Futur I şəsdorə (aktsənt) ə (sər) „mi“ nisə omorə, ə (sər) „jom“ omorə: „mijóm mijój, mijóv“ vəd.

V. Optativ.

1-myn şəxs ş. t.	—	bí-jovom.
2- " " " "	—	bí-jovoş.
3- " " " "	—	bijovo.
1-myn şəxs ş. ə.	—	bí-jovojm.
2- " " " "	—	bí-jovoşit (bijovojt).
3- " " " "	—	bíovo (şut)-, (bijovot).

VI. Adjektiv vərbali (prəsənsi).

Ojəndə. (O-jəndə)

VII. Adjektiv aoristi.

1-myn şəxs ş. t.	—	mə	bijomho.
2- " " " "	—	ty	bijojho.
3- " " " "	—	u	bjjovho.
1-myn şəxs ş. ə.	—	imu	bijojmho.
2- " " " "	—	işmu	bijojtho,
3- " " " "	—	işu, uho	bijovtho.

VIII. Adjektiv çirəj Futur I.

1-myn şəxs ş. t.	—	mə	mi-jomho.
2- " " " "	—	ty	mi-jojho.
3- " " " "	—	u	mi-jovho.
1-myn şəxs ş. ə:	—	imu	mi-jojmhho.
2- " " " "	—	işmu	mi-jojtho.
3- " " " "	—	isu, uho	mi-jovtho.

IX. Pərfəkt I.

1-myn şəxs ş. t.	—	omorum.
2- " " " "	—	omóri ¹⁾ .
3- " " " "	—	omo.
1-myn şəxs ş. ə.	—	omorum.
2- " " " "	—	omorit.
3- " " " "	—	omorut.

¹⁾ Ə „omori“-rəvoz qəriş mə sox (vin. durta).

X. Impərfəkt.

1-myn şəxs	ş. t.	—	mi-omórum (mijomorum).
2- "	" "	—	mi-omori.
3- "	" "	—	mi-omo.
1-myn şəxs	ş. ə.	—	mi-omorim.
2- "	" "	—	mi-omorit.
3- "	" "	—	mi-omorut.

XI. Adjəktiv pərfəkti I.

1-myn şəxs	ş. t.	—	mə	omorumho.
2- "	" "	—	ty	omoriho.
3- "	" "	—	u	omoho.
1-myn şəxs	ş. ə.	—	imu	omorimho.
2- "	" "	—	işmu	omoritho.
3- "	" "	—	işu, uho	omorutho.

XII. Adjəktiv impərfəkti.

1-myn şəxs	ş. t.	—	mə	mi-omorumho.
2- "	" "	—	ty	mi-omoriho.
3- "	" "	—	u	mi-omoho.
1-myn şəxs	ş. ə.	—	imu	mi-omorimho.
2- "	" "	—	işmu	mi-omoritho.
3- "	" "	—	işu, uho	mi-omorutho.

XIII. Prəsəns.

1-myn şəxs	ş. t.	—	omorənym.
2- "	" "	—	omorəni.
3- "	" "	—	omorəni, omorə.
1-myn şəxs	ş. ə.	—	omorənim.
2- "	" "	—	omorənit.
3- "	" "	—	omorənyt (omorə).

XIV. Prəsəns pərfəkti.

1-myn şəxs	ş. t.	—	omorəm.
2- "	" "	—	omorəj.
3- "	" "	—	omorí (omorəj — dial. loj-şəvi).
1-myn şəxs	ş. ə.	—	omorəjm.

- 2- myn şəxs ş. ə. — omorəjt.
3- " " " " — omorət.

XV. Adjektiv präsənsi.

- 1-myn şəxs ş. t. — mə omorənymho.
2- " " " " — ty omorəniho.
3- " " " " — u omorəniho.
1-myn şəxs ş. ə. — imu omorənimho.
2- " " " " — işmu omorənitho.
3- " " " " — işu, uho omorənytho.

XVI. Adjektiv präsəns pərfəkti.

- 1-myn şəxs ş. t. — mə omorəmho.
2- " " " " — ty omorəjho.
3- " " " " — u omoriho, u omorəjho.
1-myn şəxs ş. ə. — imu omorəjmho.
2- " " " " — işmu omorəjtho.
3- " " " " — işu, uho omorətho.

XVII. Substantiv vərbali.

- 1) Omorə.
- 2) Omorəi.
- 3) Omorəmun.

XVII. Substantiv vərbali III.

- 1) Omorəndə (dial. 1.-şəvi).
- 2) Omorəki, omorənki.
- 3) Omorəngə.

XIX. Futur II.

- 1-myn şəxs ş. t. — omorəninym.
2- " " " " — omorənini.
3- " " " " — omorənini.
1-myn şəxs ş. ə. — omorəninim.
2- " " " " — omorəninit.
3- " " " " — omorəninyt.

XX. Adjektiv çirəj Futur II.

1-myn şəxs ş. t.	— mə	omorəninyho.
2- " " " "	— ty	omorəniniho.
3- " " " "	— u	omorəniniho.
1-myn şəxs ş. ə.	— imu	omorəninimho.
2- " " " "	— işmu	omorəninitho.
3- " " " "	— işu, uho	omorəninytho.

XXI. Substantiv çirəj Futur II.
Omorəni.

XXII. Aorist—çirəj vərovurdi-voçibi.

1-myn şəxs ş. t.	— mə-bijo	mijo(m)	bijom.
2- " " " "	— ty	"	mijo(j) bijoj.
3- " " " "	— u	"	mijo bijov.
1-myn şəxs ş. ə.	— imu	"	mijo(jm) bijojm.
2- " " " "	— işmu	"	mijo(jt) bijojt.
3- " " " "	— işu	"	uho mijo(vt) bijovt.

Ə dialəkt loj-şəvi i form guftirə omorəni i çirə:

mə	bijom	bijom ¹⁾ .
ty	bijoj	bijoj.
u	bijov	bijov.
imu	bijojm	bijojm.
işmu	bijojt	bijojt.
işu, uho	bijovt	bijovt.

Qəjr əz i formho, çirəhojgəş birənyt (vin. ə zofru):

1. Çirəj impərativi: omorə bihli (bihli omorə).
2. " aoristi: omorə boşum vəd.
3. " futuri I: omorə mi-boşum vəd.
4. " optativi: omorə boşom vəd.
5. " adjektiv aoristi: omorə boşumho vəd.
6. " adjektiv futuri I: omorə mi-boşumho vəd.

¹⁾ I form kəm sarf birə və ə çigə ju guftirə omorənyt də çirəhojgə, məsələn,— „u omori-gə (omorəj-gə) həməl omorə“ vəd.

7. Çirəj pərfəkti II: a) omorə byrym vəd.
omorən byrym ”
b) omorə bistorum vəd.
8. ” impərfəkti: omorə mi-bistorum vəd.
9. ” adjəktivi pərfəkti II: a) omorə byrymho vəd.
omorən byrymho ”
b) omorə bistorumho ”
10. ” adjəktivi impərfəkti: omorə mi-bistorumho ”
11. ” prəsənsi: omorə birənym vəd.
12. ” pərfəkti prəsənsi: omorə birəm vəd.
13. ” adjəktivi prəsənsi: omorə birəninymho vəd.
14. ” adjəktivi pərfəkti prəsənsi: omorə birəm vəd.
15. ” substantivi vərbali II: omorə birə
omorə birəi
omorə birəmun.
16. ” substantivi vərbali III: omorə histi
omorə birəki.
omorə birənki.
omorə birəngə.
omorə birəndə.
17. ” futuri II: omorə birəninym vəd.
18. ” adjəktivi futuri II: omorə birəninymho vəd.
19. ” substantivi futuri II: omorə birəni.
20. ” aoristi vərovurdi-voçibi:
omorə bijo (mijo) boşum vəd.
omorə bijom boşum (dial. loj-şəvi) vəd.

§ 55. Çirəhoj (formhoj) passivi, bəhəm omorənytho ə kuməki vərb „omorəəvoz“: nyvystə omorə; soxtə omorə; vəgyrdə omorə; dorə omorə vəd. vəd. Qləjr əz vərb „omorə“ əri form passiv vərb „birəş“ xərç birəni; xos birə, ovorə birə vəd. vəd. Ommo, irə danystə voistə (gərəgi): ə form passiv ə puşoj vərb „birə“ həmişə num (substantiv, adjektiv) dəbirə: odomi birə; xub birə vəd. Əgər ə puşoj vərb „birə“ jə vərbigə dəbirəniyə, u vəqt „birə“ guftirə omorəni ə məlnəj „danystə“: „nyvystə birənym“, jəhni „nyvystə“ danystənym“ guftirəniho çirə-i.

§ 56. Imohoj fəhm soxim i çirə vərbhorə ə formhoj aktiv nə passivi:

Çirəj aktivi.

1. Xos soxtə
2. Piş soxtə
3. Qləvr soxtə
4. Vohnə soxtə
5. Qlərşu soxtə
6. Ovorə soxtə
7. Səxt soxtə
8. Xyrd soxtə
9. Furmuş soxtə
10. Nist soxtə
11. Puc toxtə
12. Vir soxtə

Çirəj passivi.

1. Xos birə.
2. Piş birə.
3. Qləvr birə.
4. Vohnə birə.
5. Qlərşu birə.
6. Ovorə birə.
7. Səxt birə.
8. Xyrd birə.
9. Furmuş birə.
10. Nist birə.
11. Puc birə.
12. Vir birə, vəd. vəd.

Əri çirəj aktivi vərb „soxtə“ xərç birə, əri çirəj passivi vərb „birə“.

Ə hərəj çirəj aktivi nə ən passivi dəbirəniho bəşqəirə ocuq (məhlym) soxtə mu-bu əz i xumnəho: 1) çofə-kəşə rənçbərho nist soxtənyt „kulakhorə“. „Kulakho“ birənyt nist.

§ 57. Vərbhoj kuməki. Ənbarə numho (substantiv, adjektiv vəd.) sarf (xərç) birənyt ə zuhun tati ə çirə-bə-çirə vərbhorəvoz. Vərbho, kuməki soxtənytho ə numho, birənyt cənd çirə. Imu burmunim əz u vərbho, məsələn, i çirəhorə:

1) birə, 2) soxtə, 3) omorə, 4) gyrdə, 5) vonorə, 6) xurdə, 7) vokurdə, 8) dorə.

Iho ə bənd omorənyt ə i çirə numhorəvoz:

1) şor birə, 2) kor soxtə, 3) jozuq omorə, 4) lərz gyrdə, 5) çəng vonorə (çəng gyrdə, çəng soxtə), 6) cərx xurdə („ajlamiş“ birə — dial. loj-şəvi), 7) domo vokurdə (girstə), 8) dord dorə.

§ 58. Kimi (jəki-jəki) vərbho sarf birənyt ə də vərbhoj-gərəvoz: omorə mundə, nyştə poistə, vəgyrdə virixtə vəd. Əz iho təsrif birəni əvvəli vərb, dyjymyn vərb mundəni, təsrif nə birə:

Omorum mund (ə çigəj—„mundum“);
nyştym poist (ə çigəj—„poistym“);
vəgyrdym virixt (ə çigəj—„virixtym“).

Form „mund“, „poist“, „virixt“ histi form binəj vərb (mundə—mund).

Vərbhoj kauzativi („causa“—xun „káuza“—ə zuhun latini „səbəb“, „vohnə“ guftirəniho gofi). „Kauzativ“—„səbəbi; səbəb soxtəi“¹⁾. Vərbhoj kauzativi bəhəm omorənyt i çirə: ə hərəj kyk (rişəj) vərb və əxir ju qobul birəni infiks „un“ (yn): sux-tə—sux-un-də (inço bi-əvoza „t“ ə əxir vərb ə „tə“ dəriho carustəni—əz pəsoj „n“—ə „d“—ə əvozdorə səs); xur-də—xor-un-də („u“ ə „o“ carustəi məhlymi: ə dialəkthoj imruzinə farsi guftirə omorəni „xurdən“ və həm, „xordən“); dyširə—dyš-yn-də.

Kimi (jəki-jəki) vərbho, ə çirəj zihistə, çymystə (əz affiks „stə“), ə form kauzativi səlt (lap) vədəşəndənyt əz hərə səs „s“—ə:

zih-istə—zyh-yn-də.

Çym-ystə—çym-yn-də, çym-un-də.

§ 59. Klassifikatsioj vərbhoj tati. Vərbhoj tati bəxş birənyt ə dy dəstə:

Ə 1) dəstəj vərbhoj rəsmi və 2) dəstəj vərbhoj bi-rəsmi. Rəsmi (duz, dyrust) hisob birənyt u çirə vərbho, komihoki doštənytho kykhoj (rişəhoj) vərbirə ə u jə çirə'su, jəhni, dəgiş nə birə. Ə dəstəj vərbhoj bi-rəsmi qəriş birənyt vərbho, kykhoj komihoki dəgiş birənytho.

Vərbhoj rəsmi:

xun—xun-d, xun-də, xun-dəni;

xun-um, mu-xun-um, xun-də-n-ym vəd.

nyvys—nyvys-t, nyvys-tə, nyvys-təni;

nývys-om, my-nyvys-ym, nyvys-tə-n-ym vəd.

Vərbhoj bi-rəsmi:

xoh—xos-t, xos-tə, xos-təni;

xoh-um, mi-xoh-um²⁾, xos-tə-n-ym vəd.

bənd—bəs-t, bəs-tə, bəs-təni;

bənd-ym, mi-bənd-ym, bəs-tə-n-ym vəd.

¹⁾ birə hiştəi, ə kor ovurdəi vəd.

²⁾ mi-xohum.

Vərbhoj bi-rəsmiş birənyt dəstə-dəstə:

a) Səs „i“, „o“, „s“, „f“, „ys“ (us, is), „mo“,
vəgyrdənytho (qobul soxtənytho) vərbho:

	<u>Kyk vərb.</u>	<u>Bəhəm omorənytho çirəho.</u>
1. i	— pyrs tərs	pyrs-i-rə. tərs-i-rə.
2. o	— furs	furs-o-rə.
3. s(is)	— zih	zih-is-tə.
4. f	— gu ra (bu-ra)	gu-f-rə, gu-f-ti-rə. ra-f-tə.
5. ys (is)	— dan poj	dan-ys-tə. po-is-tə.
6. mo	— o	o-mo-rə.

b) Ə çigəj „h“, „nd“, „r“ vəgyrdə omorəni „s“:

1. h	— xoh	xos-tə.
2. nd	— bənd	bə-s-tə.
3. r	— çur	çu-s-tə.

c) ə çigəj „r“ vəgyrdə omorəni „ş“:

r	— şu(r) ¹⁾	şu-ş-tə.
---	-----------------------	----------

d) ə çigəj „ç“, „ş“, „z“ vəgyrdə omorəni „x“:

1. ç	— viç ²⁾	vi-x-tə (vi-çirə).
2. ş	— fyryş ³⁾	furu-x-tə.
3. z	— suz ⁴⁾	su-x-tə.

e) ə çigəj „l“, „r“, „rd“ vəgyrdə omorəni „ş“:

1. l	— hil	hi-ş-tə
2. r	— kor	ko-ş-tə.
	dor	do-ş-tə.
3. rd	— gərd	gə-ş-tə.

f) ə çigəj „v“ vəgyrdə omorəni „f“:

v	— ra (bú-rav-om)	raftə.
---	------------------	--------

¹⁾ şurum, mu-şurum vəd.

²⁾ Orđoviç. ³⁾ Ə dialəkt „tathoj — myslimu“. ⁴⁾ Ə dialəkt tathoj myslimu. Ə dialəkt loj-şəvi „suzav“ — „suzov“, jəhni, kələ gərmi, guftirəniho gof guftirə omorəniğəş, kyk gof mundəni „sux“.

Ə zəvər, ə punkt a) nyvystə omoriho „ra“ (— „bú-ra“ — ra-f-tə) histi həmin „rav“.

g) ə çigəj „ir“ vəgyrdə omorəni „yr“.

„ir“—mir m-yr-də.

[Carustəmun „i“—ə „y“ ə zuhun tati ə gofhojgəş ənbar qərşu omorə].

h) Ə çigəj „or“ vəgyrdə omorəni „ovur“:

or — bi-(j)or — o-vur-də.

h) Səs „n“ qəriş soxtətho vərbho:

və-ci-rə — mə-cin-ym, (mivəciny, mi-jəcin-ym).

zə-rə — mi-zən-ym.

h) Kyk xyştərə tərg soxtə, kyk vərbigərə qobul soxtətho vərbho:

di-rə — vin — (vinirə, vinişirə),

bi-rə — boş — (boşirə).

Ini i dəh (a, b, c, d, ə, f, g, h, h, h) grupp vərbhoj bi-rəsmi. Təşrif birəmun vərbhoj bi-rəsmi həmin təşrif birəmun vərbhoj rəsmirə xunoi.

§ 60. Təşrif birəmun vərbho ə çirəj numho (substantiv, adjektiv). Çirəhoj substantivi nə adjektivi vərbho təşrif birənyt numhorə xuno (vin durtə): gəştə; ə gəştəho raftə; „dirərə gu, nə dirərə mə gu“. „Ə dirərəvoz cum ¹⁾ siroi ²⁾ nisə birə“.

Izafə.

§ 61. Izafə guftirəniho gof vəgyrdə omori əz zuhun hərəbi; i histi gof (tərmin) grammatiki və sarf birəni ə grammatikhoj zuhunhoj və dialəkthoj hərəbi, ironi və tyrki. Izafə ə zuhun hərəbi guftirə omorəni i çirə: „idáfat^{un}“, „qəriş soxtəi“, „pur“ soxtəi“ guftirəniho gofi) jəhni. əz „z“ nəhə,—əz „d“. Ə zuhunhoj farsi və tyrki səs „dad“ (ض) hərəbi xundə omorəni „z“. Əz i tovunə-i „id áfat^{un}“ hərəbi ə i zuhunho „izafə“ xundə omorəniho (əxir gof „t^{un}“ xundə omorəni „ə“). Imuş gynçəly (boqojly) danystənim i tərminə və qobul soxtənim jurə ə u ə zuhun farsi guftirə omorəniho çirə „izafə“.

„Izafə“ — bənd birəi jə num ə jə numigə guftirəniho gofi. Həmigə i num varəftəni ə sər ələmənt formali, komiki ə

¹⁾ Cym (dial. loj-şəvi). ²⁾ syroi.

bænd ovurdæniho u numhoræ. Məsələn, imuræ ə bænd ovurdə
gərəg birə dy gofə: „xunə-j mə“; həmçun „bəbə-j mə“, „dədə-j mə“ vəd. I gofho
(„xunə“ nə „mə“ və uhonigə) ə bænd omorət ə qıvot ələ-
kori soxtəni ə həmme numho, ə əxir komihoki dəbirəni səs
əvozi (a, o, u, ə vəd.).

Ə zuhun farsı səs „j“ vokəşirə omorəni uzoqtə, jəhni,
guftirə omorəni „jə“: xānə-jə mən (=xunə-j mə).

Əz i ocuq birəni, ki „j“ tati nə „jə“-j farsı hərdy histyt jəki.
„Jə“ ə zuhun farsı qobul birəni əz pəsoj səs əvozi:
xānə + jə mən. Əgər ə əxir gof (num) səs həməvozi dəbirə-
nigə, u gof qobul soxtəni „ə“: bəradər-ə mən (biror mə).
Əz i ocuq birəni: „jə“ histi həmin səs „ə“, qobul soxtiho
ə hərəj dy səshoj əvozi (xānə-j-ə mən) səs „j“-rə..

Səs „ə“, ə izafə, qobul birəniho, histi u çirə səs, komiki
kyndi ə „ə“ urusi, („e“—„jə“ nəhə), ə „e“ almani.

Zuhun və dialəkhøj tati izafərə qobul soxtənyt ənçəq əz
pəsoj səs əvozi (xunə-j mə); əz pəsoj səs həm-əvozi zuhun
və dialəkhøj tati izafərə qobul nisə soxtənyt: „biror mə“,
„dəs mə“ vəd. u çirə.

Ə dialəkt loj-şəvi guftirə omorənytho „dondu-j mə“, „dər-
mu-j mə“¹⁾ unqədə duz nist; guftirə gərəgi: „dondu-n mə“,
„dərmu-n mə“. (Ə dialəkt loj-şəvi, əz ləhəj dəlinəho ə jos-
xunəho i çirəş şinovustə omorəni: „həməlym, dərmu-n-ym“).
Ə i gofho dəbirəniho „n“ izafə nisti. U „n“ histi fürmuş
(tərg) birə, əz hərə vadarəftə səs (fəhm sox ə zuhun farsı guftirə
omorənytho formhorə: „dəndan“ [dondu(n)], „dərman“, [dər-
mu(n)].

Ommo hic ə jə dialəkt tati guftirə nisə omorə „zuhu-j-mə“.
Ə həmme dialəkhøj guftirə omorəni: „zuhu-n mə“. I səs
„n“-iş izafə nisti. U histi „n“ organi, ə xyştəni gof zuhu(n)
dəriho. (Fəhm sox ə zuhun farsı kyk ən i gofə, komiki histi
„zəban“. Əz „zəban puşo bəhəm omori „zuvun“; əz „zu-

¹⁾ Sər gofho histyt: „dondu(n)“; „dərmu(n)“, „dərmu(n)“.

vun“—„zuhu“(n). Ə kimi çigəho, ə dialəkt loj-şəvi „zuvunəş“, „zuhunəş“ guftirə və şinovustə omorəni.

Ə „zuhun“, əz pəsoj səs „z“ dəriho səs „u“ bəhəm omori ə qıvot qonun singlarmonizm rəgrəssivirəvoz, jəhni, „an“ ə „zəban“ (farsi) ə zuhun tati carusti ə „un“; „un“, ə səsdəstəj „vun“ (hun) dəriho, kori soxti ə səs „ə“ ə „zə“, jəhni „ə“ carusti ə „u“. Ə i çirərəvoz biri: „zuhun“ (əz zəban→zuvun→zuhun). Kutəhi gof, imu nisə guftirənim: „zuhu-j tati“. Imu (ə həmmə dialəktəhoş) guftirənim (və mijo guim və nyvysim) i çirə: „zuhun tati“.

§ 62. Imu ə zəvər ovurdimho „ə“-j izafə (ə zuhun tarsi) histi u çirə səs, komiki kynd histiho ə səs „ə“-j urusi ə gof „əти“ sinovustə omorəhiho və goh-bi-goh u səs („ə“-j izafə) şinovustə omorəni „i“-rə xuno.

Imu ə zəvər guftirim, ki izafə ə zuhun tati əz pəsoj səs-hoj həməvozi norə nisə omorə, guftirə („dəs mə“, „biror mə“). Ommo kimi vəqtho norə omorəni: „sal-i vədərəmorəi 3-myn“ (vin. ə gazət „Zəhmətkəş“, əvvəli ruj-vəlgə, ə zəvər—sər num gazətə). I inço ə „sal-i“ dəriho səs „i“ histi „i“-j izafə, komiki norə omoriho əz pəsoj səs həməvozi—„1“.

Ə zəvər guftirə omorə gofhorə çəhm soxim, guim; izafə histi ələmənt (bəxş) formali, ə bənd ovurdəniho cənd numə əri burmundə təhər ə bənd omorəi əloqəj ən i numhorə. Ə puşo dəbirəniho num vəbirəni ə ħol Nominativ, əz pəso ju omorəniho num—vəbirəni ə ħol Genitiv¹⁾:

xunə-j
ħol Nominativ

bəbə
ħol Genitiv

§ 63. I fraz „xunəj bəbəre“ jə çirəjgəş guftirə birəni: „xunəj ən bəbə“. „Ən bəbə“ vəri ə ħol Genitiv. „Ən“ histi ələmənt formali (və həm prəpozitsio, vin. 162 ruj-vəlgə), qobul biriho əri burmundə momənt (çirəj) səhibi soxtəirə. Həlbət, ki „ən“ təhno əri momənt səhibi sarf nisə birə. Ələ-

¹⁾ Vin. 132 ruj-vəlgə.

mənt „ən“ guftirə omorəni ə i çirəhoş: sirkəj ¹⁾ şorobi—jədə sirkəj ən şorobi (jəhni, əz şorob soxtə omorə, əz şorob bəxş vəgyrdə ci); sib vişəi—sib ən vişəi (jəhni ə vişə vəromorə-niho sib). Əz inço məhlym birəni: ələmənt „ən“ burmundəni moment səhibirə və moment jə ci əz jə cijgə bəhəm omorəirə (bəxş vəgyrdəirə); moment jə ci əz jə cijgə pəjdo (bəhəm, həsyl) omorəirə vəd., jəhni, u burmundəni jə ci ə jə cijgə bənd birəirə.

„Ən“ histi kyhnə ələmənt formalij ironi və ə zuhun tati ənbar sarf birə: ən mə, ən ty, ən u („onu“ duz nisti), ən imu, ən işmu, ən uho; ən dədə, ən bəbə; ən fabrik vəd. vəd. (Ə imruzinə zuhun farsij „ən“ guftirə omorəni „ən“ və sarf birəni lap kəm; „əz an-ə mən“—„ən mə“ guftirəniho gofi).

Ə vərovurd imu—„ə“-j izafə (ə zuhun tati „j“—izafə) bəhəm omori əz həmin ələmənt formali „ən“.

§ 64. Dəstəj ə izafə ə bənd omorənytho gofho (numho) əz dydy kəmtə nisə birə, zijodtə birəni: xunəj bəbəj mə; boq Zovluj (Zəvolun) Oşir. (Əz „boq Zovlu“, „Zovluj Oşir“); çirəj numhoj dəlinəi və çirəj numhoj nərinəi. Dəstəj (Bənd) Rəspublikhoj Sovəti və Sotsialisti—SSSR.

§ 65. Dəstəj izafə birəni dy cirə: 1) dəstəj səs „j“ dəbirəniho izafə — „xunə-j mə“, və 2) dəstəj səs „j“ nisə dəbirəniho izafə — dəs biror (jəhni „dəs ən biror“). Əvvəli dəstərə imu num nim (əri asanti): „izafəj əvozdori“, dyjymyn dəstərə — „izafəj bi-əvozi“, jədə „izafəj formali“ və „izafəj bi-formali“.

Pronomho ²⁾ (çigəgir-numho) mə, ty, u vəd. izafərə qobul nisə soxtənyf: mə biror ty.

Numhoj pəjmunəhoş izafərə qobul nisə soxtənyf: jə suqrə şir; ommo: „suqrəj şir əçi?“, „Dy şişə şorob“ — ommo: „şişəj şorobə unço norum“. Izafə qobul nisə soxtənytho numho (ə dialəkf loj-şəvi): Ruqo-həmə. Bicə-həmə. Ommo, ə dialəkt

¹⁾ Syrkə.

²⁾ Vin. 151 ruj-vəlgə.

mijonəi izafə qobul birəni: lələj Myşi, xoləj Bicə, xoləj hybo... vəd.

Num.

§ 66. Ə dəstəj numho qəriş birənyt:

- 1) Num ci — Substantiv.
- 2) Num sifət, høl və xosijət — Adjektiv.
- 3) Çigəgir-num — Pronom.
- 4) Num şumoruş — Numəral.

Substantiv.

§ 67. Substantiv hisfi num çirə-bə-çirə ciho, vəbirənyfho ə ruj xori (zimi) və osmu ¹⁾. I ciho birənyf organi və bi-organi. İhorə dorə omorənytho numho birənyt şəxsi və kylli:

Num Şəxsi (məxsusi, Vin. 136 ruj-vəlgə.) histi u çirə num, komiki dorə omorəniho ənçəq jə cirə: Ləningrad, Məskov, Boku, Kavkaz; Jyno, Gyl-bohor vəd.

Num kylli histi num, dorə omorəniho jə soqə dəstəj (grupp) cihorə: inson, xunə, qələm vəd.

§ 68. Əri bəşqə soxtə çirəhoj dəli-nərirə (dəlinəi-nərinəirə) dorə omorəni çəjləjə numho: mərd, zən, şyvər, kuk, duxtər, bəbə, dədə; gov, nərgov, xuruz, kərg vəd.

Ə çirəj formali, ə çirəj „grammatiki“ numho ə zuhun tati dəstə-dəstə nisə birənyt, — məsələn, ə zuhun urusi birənyt-horə xuno (стол, стена, окно vəd.). Ə puşoj kyllijə numho, komihoki dorə omorənytho çirə-bə-çirə həjvunətə, norə omorənyt: dəl, nər („nar“); dələ səg, dələ nazu; nərgov, nərrə şir vəd. vəd.

§ 69. Numhorəş (vərbhorə xuno) birənyt kyk (binəj) gof nə affiksho (prəfiks, suffiks).

Kyk gof histi, həsəl, məhnə doştəniho bəxş ju:xunə; xunə-rə, ə xunə-rəvoz. „Xunə“ histi num və məhnəj ci; „rə“, „rəvoz“ histyt affiksho.

¹⁾ asmu(n).

Ə hərəj kyk gof nə ən affiksho dəbirəniho bəşqəi uni, ki kyk gof doştəni məhnəj gofə, affiksho birənyt bi-məhnə. Affiksho histyt ələmənthoj formali, burmundənytho bənd birəmun gofhorə dy ə-jəki.

§ 70. Ə məhnəj gof gyrə, kykhoj gofho bəxş birənyt ə dy dəstə: 1) dəstəj vərbho, 2), dəstəj numho.

Ə hərəj vərbho nə ən numho dəbirəniho bəşqəi histi i çirə: vərbhorə həmmərə formhoj pozitivış, formhoj nəgativış birənyt; „nyvystənym“ histi form pozitiv; „nisə nyvystənym“ — histi form nəgativi (nəhə-gui); „omorənym“ — form pozitivini; „nisə omorənym“ — form nəgativini; „sox“, „mə sox“ vəd.

Numhorə çirəhoj nəgativi unqədə ənbar nisə birənyt: „nomord“ (əz „nə-mərd“¹) bəhəm omorə gofi), „nomordi“ (nə-mərdi, əz inço „nomordi“), jəhni nomus-syzi (bi-nomusi).

Çirəj nəgativi bəhəm omorəni ə kuməki i çirə bəxşhorəvoz: nə, bi, syz. I pəsini bəxş „syz“ qobul biri əz zuhun tyrki. „Syz“ ənçəq sarf birəni ə numho (ə zuhun tati, həm-cun ə zuhun tyrkiş). Əri çirəj nəgativi ə vərbho ə zuhun tyrki sarf birəni bəxş „mə“, „ma“, komiki çigə gyrdəniho ə hərəj kyk gof (kyk vərb) nə ən suffiks: „jazmadəm“, „gəlmədim“ vəd.

Ə zuhun tati bəxş nəgativi hic jə vəqt ə mijon (ə ming-ləj) gof dəşəndə nisə omorə; u norə omorəni ə puşoj gof: „mə sox“, „nijə soxu“ vəd.

Ə zuhun urusiş—hə u ə zuhun tati norə omorənihorə xuno — ə puşoj gof dəşəndə omorə bəxş nəgativi: „не читаю“, „не был“ vəd.

§ 71. Imu ə zəvər guftirim: ələmənthoj formali burmundənyt bənd birəmun gofhorə dy ə-jəki. I ələmənthoj formali nisti, zuhun ə rəh nisə raftə. Iho gərəg birənyt əri çirəhoj sintaksisi. Ələmənthoj formalirə — ə zuhun tati — imu bijo (bijojm) bəxş soxim ə dy dəstə:

1) dəstəj bəxşhoj zuhun dədəi

¹ Inço dəriho „nə“ bəhəm omori əz „na“ (ə zuhun farsi: „na-mərd“). Səs „o“, ə „nə-mord“ dəriho, bəhəm omori əz „ə“ (Singarmonizm progressivi): „na-mərd“ → „no-mərd“ → „nomord“.

və 2) dəstəy bəxşoj zuhun digəri (zuhun bigonəi, joda zuhun).

I çirə bəxşo: ly, syz, miş vəgyrdə omorət əz zuhun tyrki. Iho təhno sarf nisə birənyt; iho sarf birənyt ə num-horəvoz ə-jəki.

Ələmənthoj formali ¹⁾ xərç birənyt ənçəq ə məfləb sintaksisi, əri danyndə və ocuq soxtə guftirə omorənytho dəstəhoj gofhorə.

Imu guftirənim, məsələn: „mə dirənym bəbərə; „mə rə-tənym ə bəbərəvoz“; „rə“, „rəvoz“ histyt bəxşoj formali komihoki xərç birənytho — ə mətləb sintaksisi — əri ocuqi ə bənd omorənytho gofho. Əgər imu muguftirimgə „mə dirənym bəbə“ (jəhni, ə əxir gof „bəbə“ bəxş formali „rə“ norə nə omorə), gof imu duz guftirə ni omo, gof imu mumund, vərasirə nə omorə.

§ 72. Bəxşoj formali sarf birənyt ə hər çirə numho:

Ə Substantiv: xunə, xunə-rə, ə xunə-rəvoz,

Ə Adjektiv: xub, xub-ə, ə xub-əvoz.

Ə „ zobu, zobu-rə, ə zobu-rəvoz.

Ə Pronom: mə, mə-rə, ə mə-rəvoz.

„ u, u-rə, ə u-rəvoz.

„ Numəral: jəki, jəki-rə, ə jəki-rəvoz.

§ 73. Bəxşoj formali ə şumoruş ənbariş ə u çirə (ə u jə gil işu) mundənyt:

Substantiv: xunə-ho, xunə-ho-rə, ə xunə-ho-rəvoz.

Adjektiv: zobu-ho, zobu-ho-rə, ə zobu-ho-rəvoz.

Pronom: imu, imu-rə, ə imu-rəvoz.

Numəral: hozor-ho, hozor-horə, ə hozor-ho-rəvoz.

§ 74. Inço imu ə jor bijorim i rəsməş: əgər əxir num əz səs əvozi bəhəm birənigə — məsələn, „bəbə“, „dədə“, „xunə“ vəd. u (num) vəgyrdəni bəxş formali „rə“: „bəbə+rə“, „dədə+rə“, „xunə+rə“.

¹⁾ Ə puşoj gof norə omorənytho nəhə, ənçəq — ə əxir gof norə omorənytho ələmənthoj formali: ə, rə, əvoz, rəvoz, i, ly vəd.

Ommo əxir num əz səs həm-əvozi bəhəm birənigə, u
vəqt num qobul soxteni ənçəq səs „ə“ (səs „r“ vadaraf-
təni əz hərə): guşt, guşt-ə, ə gust-ə-voz

Hə u çirə əri bəxş formali „rəvoz“-iş:

ə bəbə-rəvoz, ə dədə-rəvoz, ə biror-əvoz.

Goh-bi-goh ə dialəkthoj mijonəi və loj-nimruzi səs „r“
(əz hərə nə vadarəftə) mundəni ə çige ju.

Bəxş „rəvoz“, „əvoz“ ə dialəkthoi mijonəi və loj-nimruzi
ə kutəhi şinovustə omorənyt;

ə bəbə-rəvo,

ə biror-əvo, jəhni, səs „z“ vadarəftəni əz hərə.

§ 75. Əz vərbho bəhəm omorənytho adjəktivho nə sub-
stantivhoş qobul soxtənyt imu ə zəvər burmundimho bəxşhoj
formalirə:

Adjəktiv: poj-poju, poj-pojurə, ə poj-pojurəvoz.

Əri Şumoruş ənbari: poj-pojunu, poj-pojunurə, ə poj-po-
junurəvoz.

Adjəktiv: omorəniho, omorənihorə, ə omorənihorəvoz.

Substantiv: şinovustə, şinovustərə, ə şinovustərəvoz.

„Şinovustərə gu, nə şinovustərə mə gu“.

„Dirərə gu, nə dirərə mə gu“.

„Ə dirərəvoz cum syroi nisə birə“,

§ 76. Imu fəhm soxtim bəxşhoj (ələmənfhoj) formalirə,
komihoki vəgyrdə omorənytho ə əxir numho. Ə i ələməntho
gyrə, numhoş birənyt dəstə-dəstə.

Sər-syftə (sər-əvvəl), imu numhorə bəxş soxtənim ə dy dəstə:

1) dəstəj numho, mundənytho („vəbirənytho“) ə hol syftəi
(ə hol sər-gofi, sər-numi): bəbə, biror vəd. I numho hələ
mundət, dəgiş (bəşqə) nə birə;

2) dəstəj dəgiş birə numho: bəbə-rə, ə bəbə-rəvoz; biror,
biror-ə, ə biror-əvoz.

I pəsini dəstəş bəxş birəni ə dy grupp:

a) ə grupp əz bəxş „rə“ (ə) guftirə omorənytho numho

və b) grupp əz bəxş „rəvoz“ (əvoz) guftirə omorənytho
numho.

§ 77. Kimi danyşmändho qobul soxtänyt äri numho i çirä tärminhorä: 1) subjäkt, 2) objäkt, 3) prädikät. (Vin. bəxs „Sintaksisä“).

§ 78. Dəgiş birəmun numho. Puşo — ə zəvər — imu guftirä birim, ki hämmə gofho bəxs birənyt ə dy (kyllyjä) dəstəho:

1) dəstəj dəgiş birənytho gofho (bəbə, bəbərə; sox, soxit, soxtənym; dydy, dydyrə; xub, xubtə, xubho; mə, mərə vəd. vəd.);

2) dəstəj dəgiş nisə birənytho gofho (ə, əz, ən, vəd.).

Numho (substantiv, adjektiv, pronom, numəral) qəriş birənyt ə dəstəj dəgiş birənytho gofho.

§ 79. Ə hərəj dəgiş birəmun vərbho nə ən numho dəriho bəşqəi. Dəgiş birəmun vərbho bəndi ə çirä-bə-çirä holho, şəxsşo (şəxs əvvəli—mə, imu; şəxs dyjymyn—ty, işmu; şəxs səjymyn—u, işu, uho), vəqtho və şumoruşo (şumoruş təhnoi — „soxtənym“; şumoruş ənbari — „soxtənim“).

Dəgiş birəmun numho ə şəxsşo nə vəqtho bənd nisti. Dəgiş birəmun numho bəndi ənçəq ə şumoruşo (bəbə, bəbəho, bəbəvu) nə ələmənthoj formali, komiki qobul birənytho ə numho äri burmundə çirä-bə-çirä holhoj cihorə və hərəluqi ən ihorə (ən cihorə), dədə, dədəpərə, ə dədəpərəvoz; dədəho, dədəpərə, ə dədəpərəvoz (dədəvu, dədəvurə, ə dədəvurəvoz).

Ə holho və hərəluqi cihə gyərə, numhoj ən i cihorəş birənyt çirä-bə-çirä formho. Imu, məsələn, guftirənim: 1) (ə xunə) dirəmo odomi; 2) Mə dirənym odomirə; 3) dorum pul odomirə (jədə: dorum pul ə odomi), 4) gof soxtənym ə odomirəvoz. I cənd çirə holho burmundə omorət ə kuməki ələmənthoj formalirəvoz. Əri asanti vomuxtəi (və fəhm soxtəiş) i çirä-bə-çirə holhoj numhorə dorə omorət numho (tərminho).

§ 80. Tərminhoj dəgiş birəmun numho.

Kyllyjä num (tərmin), äri holhoj numho norə omoriho — ə zuhun latini — histi „casus“ (xun: kázus), ə zuhun urusi: „падеж“ (təmisä hämin gof „casus“ latinini). Tərmin „kazusə“ guftirimgə, iş təmisä əz zuhun jynoni vəgyrdə omorə gofi.

I tərminho: „kazuş“, „падеж“ (əz nazar hilmı) jəkiş unqədə duz hisob nisə birənyt, cynki nisə dorənyt duzə məhnəj hōlə və nisə burmundənyt (ə təhər duzi) histiho və birəniho hōlhoj ciho və numhorə.

Vəgirim, fəhm soxim i tərminhorə: „падеж“ histi təmisi „kazuş“. „Kazuş“ — „oftorəi“, „kor“, „vəqifə“ guftirəniho gofi. „Kazuş“ əri hōlhoj numho (bəbə, bəbərə, ə bəbərəvoz vəd.) guftirə omori ə u əqyl, ki ə puşo omorəniho hōl num histi hōl „dəgiş birəi num“ (vəqifəj dəgiş birəi“, bəşqə birəi“). I tərminho ə həmmə grammatikhoş hədot biri mundi (hədot birəj mundə).

Əri çirə-bə-çirə hōlhoj numhoş norə omorət çəjləjə tərminho¹⁾. I çirə tərminho zuhun tatirəş gərəg birənyt.

Dəgiş (bəşqə) birəmun numhorə imu guftirənim „təsrif num“ (ə zuhun urusi: „склонение“)²⁾. Əri tərmin „падеж“ („kazuş“) imu əz gof „hōl“ gynçəlytə (boqojlytə) gof nisə oftənim, jəhni i histi tərmin, komiki guftirə omorəniho əri fórmul: „hōl dəgiş birəi num“, „hōl dəgişi num“.

§ 81. Çirəhoj hōlhoj numho. Bəxşhoj (ələmənthoj) formali, imu ə zəvər guftirə birimhorə xuno, birənyt (ə numho) dy çirə: „rə“(ə) nə „rəvoz“ (əvoz). Ə i bəxşho gyərə, çirəhoj hōlhoj numhoş birənyt.

Syftəi (əvvəli) hōl num histi u çirə hōl, ə komiki num birəni sər syftə (əz sər), jəhni tə dəgiş (bəşqə) birə: bəbə, dədə, biror vəd. I hōlə imu num nim „syffəi (əvvəli) hōl“. (Ə zuhun urusi: „именительный падеж“, jəhni „hōl numı“, „hōl num-norəi“).

Ələmənt (bəxş) „rə“, jədə „ə“-rə qobul soxtənytho hōlho birənyt dy çirə:

1) „bəbərə“: („dorənym pul bəbərə“),

2) „bəbərə“: („dirənym bəbərə“). Ə hərəj ən i dy çirə hōlho dəriho bəşqəi oşuqi. „Dorənym..... bəbərə“ guftirimgə, gof imu oşuq nisə birə. Joqin (vojgəş-nəvojgəş) inço, ə hə-

¹⁾ Ə zuhun urusi: 1) именительный падеж, 2) родительный п., 3) дательный п., 4) винительный п., 5) творительный п., 6) предложный п.

²⁾ „Təsrif vərb“ ə zuhun urusi: „спряжение глагола“.

rəj „dorənym“ nən „bəbərə“ gofigəş dəbirə voistə, komiki çəvob ¹⁾ dorəniho əri pyrsyş „cy“. Cy dorənym bəbərə? guftirə, pyrsirimgə, guftirə gərəg birəni: „dorənym pul bəbərə“, jədə „pul dorənym bəbərə“, jədə „bəbərə dorənym pul“. Kutəhi gof, fraz „dorənym bəbərə“... gof „pul“ nə dəbirə (jədə jə gofigə nə dəbirə), ocuq nisə birə.

Ommo, imu guftirimgə: „dirənym bəbərə“, i birəni lap ocuq, və gofigə inço gərəg nisə birə.

Ə zuhun urusi ə i bəxş „rə“(ə)-rəvoz bəhəm omorənytho formhorə guftirənyt: „дательный падеж“ nə „винительный падеж“. I tərminhoj urusi durazut və iho əri zuhun tati gynçəly nisty. Əz u tovunə imu qobul soxtənim tərminhoj latini, komihoki sarf birənyt ə həmmə zuhunhoj əvrupai.

Əri „Именительный падеж“, jəhni, əri syftəi hol num, guftirə omorəni „Nominativ“ (əz „Nominativus“ omorəniho və „numi“, guftirəniho gofi). Əri „дательный падеж“ — „Dativ“ (əz „Dativus“ omorəniho və „dorəniho“ guftirəniho gofi). Əri „винительный падеж“ — „Akkuzativ“ (əz „Accusativus“, xun: „Akkuzativus“, omorəniho və „təqsirly, səbəbly soxtəniho“ guftirəniho gofi).

Imohoj, əz bəxş (ələmənt) „rəvoz“ (əvoz) omorəniho hol numho: „ə bəbərəvoz“, „ə biror-əvoz“, „ə kordəvoz“. I hol doştəni jə (donə) ələmənt formali (rəvoz“, „əvoz“), ommo məhnəhoj gofho ə i hol birəni çirə-bə-çirə: 1) „raftym ə bəbərəvoz“, 2) „burrurum (dəsə) ə kordərəvoz“. I çirə hol numho ə zuhun urusi guftirə omorəni „Творительный падеж“, ə zuhun latini: „Ablativus“. Ə kutəhi — imu i pəsini tərminə qobul soxtənim i çirə: „Ablativ“ ²⁾.

Əri „родительный падеж“ nə „предложный падеж“ zuhun tatirə çəjləjə formho (ə çirəj Dativ, Akkuzativ, Ablativ) nisti. I formho (holhoj Родительный nə Предложный падеж) ə zuhun tati bəhəm birənyt ə kuməki çirə-bə-çirə prəpozitsiohorəvoz (Vin. durtə i gofə).

¹⁾ Çuhob.

²⁾ Tərminhoj latini ə zuhunhoj əvrupaiş, məsələn, ə zuhun almani, guftirə omorənyt: Nominativ, Dativ vəd.

Ә „Родительный п.“ urusi (ә zuhun latini i ħol num guftirә omorәni „Gәnitivus“, ә kutәhi — imu muguim: „Gәnitiv“) ә zuhun tati uxşәş zәрәniho ħol numho bәhәm birәni jә ә kumәki „izafә-rәvoz“ (vin. ә 120 ruj-vәlg „Izafә“), jәdә ә kumәki i çirә prәpozitsiohorәvoz: әz, әn, bi, tә, qәjr, әz, әri vәd. Tәрmin „родительный“ histi tәмisi tәрmin „gәnitiv“. („Zijod birәniho“, „zәndә omorәniho“, duztә— „zәndәniho“ guftirәniho gofi).

Tәрmin „предложный п.“ guftirimgә, i tәрmin histi, hәsyl, tәрmin urusi. I tәрmin binә vәgyrdәni әz tәрmin „предлог“ (prәpozitsio).

I ħol („предложный п.“) ә kyhnә dәvrho xundә omorә bu: „ħol çigәi“, mәsәlән, imu ә zuhun tati guftirәnimho ħolhorә xuno: „ә xunә“, „ә kucә“ („ә urom“, ә „uram“) vәd. Әri i çirә ħol norә omori tәрmin latini „Locativus“ (xun: „Lokativus“, ә kutәhi — „Lokativ“, jәhni „çigәi“ guftirәniho gofi). ħol „lokativ“ ә zuhun tati bәhәm birәni ә kumәki i çirә gofhorәvoş: ә, әz, ә doru(n), ә birun („byry“), ә zәvәр, ә zir, ә zofru¹⁾, ә puşo, ә pәso, ә mijon (ә minglә), ә hәрә, ә jon, ә sәр vәd.

§ 82. ħol „Dativ“-ә ә zuhun tati form ruj birәiş birәni: 1) rujә mә (bәhәm omori әz „ruj + ә mә“). I gof ә dialәkt loj-şәvi guftirә omorәni i çirә: „sijә mә“ [әz „sij + ә mә“. „Sij“—histi kyhnә gof tati (vә hәm farsiş). Ә zuhun farsi i gof guftirә omorәni „su, suj“—„jon, lo, qiroq“ guftirәniho gofi]; „rujә mә dәniş“ = „sijә mә dәniş“, jәhni, „ruj boş ә (loj) mә“.

2) „Dorum qәlәmә ә u“, jәdә, „dorum pulә ә bәbә“. Ә jor bijorim ә zәvәр guftirә omorә buho çirәjgәj ħol Dativ'ә: „dorum pul bәbәрә“. Ә hәрәj „dorum pul bәbәрә“ vә „dorum pulә ә bәbә“ dәri kәlә bәşqәi. „Dorum pul bәbәрә“, jәhni, dorum jurә (bәbәрә) pul ә ixtijori ju. „Dorum pulә ә bәbә“, guftirәniho gof unqәdә (ә „dorum pul bәbәрә“ guftirә omorihorә xuno) ocuq nisti; „dorum pulә ә bәbә—jә ә

¹⁾ Kimiho guftirәnytho „zәhry“ (ә dialәkt loj-şәvi) duz nisti. Duztә gil әn i gof histi: „zәfru“.

ixtijori ju, jədə əri došta, jədə əri dorə ə kəşigə guftirəniho gofi. I holhoj Dativ, komihorəki imu ovurdim ə zəvər, hər dy histyt holhoj ruj birəi.

§ 83. Bəxş „rə“ (ə)-rə nə vəgyrdə mundəniho hol Akkuzativ. Əgər gof vəromorənigə (birənigə) əz nug (syftə) qərşu omorə ci, komiki hələ(m) məhlym nistiho, u məhəl, ə əxir num ələmənt „rə“ (ə) qobul nisə birə:

1) vəgyrdym (jə) sənq (Akkuzativ).

2) Şəndym u sənqə ə hovo (ə zəvər), jədə „vəşəndym u sənqə ə hovo“.

3) Imu vokurdim xunə; gyncyndim i xunərə xub (rac).

Syftəi (əvvəli) karat¹⁾ (bo) məhlym nə bu əz komi „sənq“, əz komi „xunə“ gof vəromorən bugə. Dyjymyn bo i ciho byryt (bistorut) məhlym və guftirə omorut „ə puri“, jəhni qəriş bistorut ə u gofho suffikshoj akkuzativi „rə“, „ə“.

Syftəi form akkuzativ (ə nominativ uxşəş zərəniho) histi əri məhlym nistiho ci („nə-məhlymə ci“) guftirə omorəniho form.

Dyjymyn form — guftirə omorəni əri məhlym biriho (birəjho) ci. Syftəi formə imu guim „çirəj nə-məhlymə akkuzativ“, dyjymynə — „çirəj məhlymə akkuzativ“, jədə „çirəj akkuzativ tohini“ və „çirəj akkuzativ bi-tohini“.

§ 84. Imohoj, imu guim, komi tərminhorə imu qobul soxtənimgə əri zuhun tati. Imu qobul soxtənim i çirə tərminhorə əri holhoj təsrif numho:

1. Nominativ (ə)
2. Gənitiv ”
3. Dativ ”
4. Akkuzativ ”
5. Ablativ ”
6. Lokativ ”

I pəsini hol „lokativ“-ə i çirəş num norə həmələ omorəni „prəpozitiv“, („prəpozitsio“-rə vin. ə 162 ruj-vəlg):

§ 85. Mundəni ozod, ə i imu ə zəvər ovurdə holho nə giroştə, jə hol numho. I hol histi ə kuməki „bobot“, „səro-

¹⁾ Kimiho guftirənytho „karaz“ duz nisti. „Karat“ vəgyrdə omori əz zuhun hərəbi.

bot¹⁾“, „tovunə“ və „xotur“-əvoz guftirə omorəniho hōl: „u gufti əz bobot mə“ vəd. Əri ən i hōl imu çəjləjə tərmin qəbul nisə soxtənim və girovundənim jurə ə pəsini tərmin „Lokativ“.

§ 86. Əri asanti (suki) vomuxtəi—imu ə qərşuj tərminhoj təsrifi (hōlhoj dəgiş birəi numho) nim gərəg birənytho pyr-syşhorə.

Əri zyndəjə ciho (əri odomi) imu minim pyrsys „ki“? Əri həjvunət, əri ə xori vəromorənytho ciho və nə-zyndəjə ciho (cihoj bi-organi)—pyrsys „cy“? Tərminhoj təsrifirə əz in bəqdə (əz in ə u lo), ə kutəhi, mynyvysim ənçəq əz jə hərəf (jəhni əz syftəi hərəf):

1. Nominativ — N. Ki? Cy?
2. Gənitiv — G. Əz²⁾ ki? Əz cy?
3. Dativ — D. Kirə? Cyrə?
Ə ki? Ə cy?
4. Akkuzativ — Ak. Kirə? Cyrə?
5. Ablativ — Abl. Ə kirəvo(z)?
Ə cyrəvo(z)?
6. Lokativ — L. Ə ki (ni)? Ə cy(ni)? Ə çəj?
Əz bobot ki? Əz bobot cy?

§ 87. Həmin tərminhoj təsrifi sarf birənyt əri şumoruş ənbariş.

§ 88. Təsrif substantiv (num ci).

Singular³⁾

N.	Ki?	Bəbə.
G.	Əz ki?	Əz bəbə.
D.	Kirə?	Bəbərə.
	Ə ki?	Ə bəbə.
Ak.	Kirə?	Bəbərə.
Abl.	ə kirəvoz?	Ə bəbərəvoz.
L.	Əz bobot ki?	Əz bobot Bəbə.

¹⁾ „Sərobot“ bəhəm omori əz „sər-bobot“, əz inço „sər-vobot“, əz inço „sərobot“.

²⁾ Qəjr (viz) əz i prəpozitsio, uhonigəş (uhøjgəş) sarf birənyt ə hōl Gənitiv (Vin. 131 ruj-velgə), həmcun (hocu) „izafə“-ş.

³⁾ Singular əri „şumoruş təhnoi“ guftirə omorəniho gofi, və— Plural əri „şumoruş ənbari“. I tərminho qəbul birət ə ən-barə zuhunho.

Plural¹⁾

N.	Ki? ¹⁾	Bəbəho.
G.	Əz ki?	Əz Bəbəho.
D.	Kirə?	Bəbəhorə.
	Ə ki?	Ə Bəbəho.
Ak.	kirə?	Bəbəhorə.
Abl.	ə kirəvoz?	Ə Bəbəhorəvoz.
L.	Əz bobot ki?	Əz bobot Bəbəho.

Singular

N.	Cy?	Xunə.
G.	Əz cy?	Əz xunə.
D.	Cyrə?	Xunərə.
	Ə cy?	Ə xunə.
Ak.	Cyrə?	Xunərə.
Abl.	Ə cyrəvoz?	Ə xunərəvoz.
L.	Əz bobot cy?	Əz bobot xunə.

Plural

N.	Cy?	Xunəho.
G.	Əz cy?	Əz xunəho.
D.	Cyrə?	Xunəhorə.
	Ə cy?	Ə xunəho.
Ak.	Cyrə?	Xunəhorə.
Abl.	Ə cyrəvoz?	Ə xunəhorəvoz.
L.	Əz bobot cy?	Əz bobot xunəho.

Hə i çirə təsrif birənyt numhojgəş.

§ 89. Plural. Numho sarf birənyt ə şumoruş təhnoi (Singular) və şumoruş ənbari (Plural).

Ə şumoruş ənbari (ə Plural) numho qobul soxtənyt i çirə suffikshorə („bəxşhoj formalirə“) ho, u, y.

Sing.:²⁾ xunə. Plur.:³⁾ xunə-ho.

¹⁾ „Kiho“ (Plural əz „ki“) inço, ə pyrşyşhoj holho nijə gynçystə.

²⁾ „Singular“. ³⁾ Plural.

Sing.: kuk. Plur.: kuk-ho (ə dialəkt mijonəi və loj-nimruzi).

" " " kuk-ú (ə dialəkt loj-şəvi).
Sing.: duxtər. Plur.: duxtər-ho (ə dial. mijonəi və loj-nim-ruzi).

" duxtəry¹⁾ } ə dial. loj-şəvi.
" duxtoru²⁾ }

" Mərd " Mərdymy (mərdumu).

Əgər ə əxir num səs əvozi dəbirənigə, ə puşoj „u“ (jəhni, ə hərəj səs əvozi — əxir num — nə ən səs „u“) qobul birəni səs „v“: bəbə, bəbə-v-u.

dədə, dədə-v-u,

həmlə, həmlə-v-u vəd.

Ə dial. mijonəi və loj-nimruzi: bəbəho, dədəho, həmləho vəd.

Suffiks „u“ nə „y“ hərdyş jəkinyt. Suffiks „u“ duztə (dyrysttə) hisob birə, cynki suff. „u“ histi əz suff „a“ - j farsı bəhəm omoriho suffiks; „an“ farsı ə zuhun tati carustəni ə „u“ (n): bəradər (biror guftirəniho gofi). Sing.: bəradər. Plur.: bəradər-an. Ə zuhun tati: Sing.: biror. Plur.: biror-u. („biror-ho“ — ə dial. mijonəi). Vəgirim gofigəş: nan = nu(n); ə çigəj „un“ guftirə omərəni (ə zuhun tati) „u“; ommo „n“ dyborə vogəştəni ə i çirə frazho: „nun mə“, „xoluvun mə“ (ə dial. mijonəi „xoluhøj mə). Ə i frazho lap ocuq guftirə və şinovustə omərəni səs „n“.

§ 90. Plural numho (substantivho vəd.) sarf nisə birə (ə dialəkt loj-şəvi) əz pəsoj numhoj şumoruşi (Numəral), məsələn, „dy byzho“ nisə guftirənyt; guftirənyt „dy byz“ vəd. Kimiho „dy byzho“ guftirənytgəş“, (məsələn, ə dialəkt mijonəi guftirə omorəuihorə xuno) u duz nisti.

§ 91. Kimi numho sarf birənyt (ənçəq) ə Plural (ə şumoruş ənbari): 1) imu raftim ə gəştəho (ə „gəşti-guzər“), 2) sovhoj nun; sovhoj şəkər. (Kimi vəqt — goh-bi-goh — „sov nun“, „sov şəkəriş“ guftirə omərəni).

1) Singarmonizm progressivi („ə“ kori soxti ə „u“).

2) Singarmonizm rəgressivi („u“ kori soxti ə „ə“).

§ 92. Numhoj mæxsusi¹⁾. Numhoj mæxsusi birənyt numhoj cihoy organi və cihoy biograni. Əz cihoy organi, komihorəki numhoj mæxsusi dorə omorənytho, ə puşo omorənyt numhoj odomi (mərđho, zənhə və həilho). Numhoj odomi (ə zuhun tati) vəgygdə omorənyt jə əz hivrit („numhoj çuhurun-tat“), jə əz numhoj myslimi — hərəbi (numhoj „myslimuhoy — tat“), jədə əz numhoj xristiani numhoj („ərməni-tat“), həmçun kyhnə numhoj ironiş sarf birənyt.

Numhoj cihoy bi-organi birənyt numhoj çigəho, viləjətho, şəhərho və diho, nykərəho, dərjohho, numhoj astronomi (numhoj astaraho) vəd. vəd.

§ 93. Qəjr əz num mæxsusi, odomiho dy ə sər jəki numhojgəş vonorənyt. I çirə numhorə guftirənyt „ləqəb“ [gof hərəbini: ə zuhun tati guftirə omorəniho „ləqəm“²⁾]-ə, əz „m„—nyvystə voistəni „ləqəb“—əz „b“]. Əgər ə jə çigə (ə jə şəhər, ə jə di) jə num ənbar qərşu omorəniyə, məsələn, „Jysif“ (Jysyf, Ysyf), ə sər ən u num jə numigəş (ləqəb) varfəni: „Ləngə Ysyf³⁾“, „Ysyf³⁾ Caşli“, Nisim Oçdoho(ho), „Səpoi Zovlu“. Jədə ə u num qəriş birəni num familəi: „Jysyf Taşaho“. Jədə num ən bəbə, num ən dədə: „Şomil Bənəhu“. „Şomil Zulfo“. Goh-bi-goh ə num mæxsusi qəriş birəni num di: „Şomil Dərgəlyi“, jə num sənəhət: „Hinoto məhnicə“ vəd. vəd. Kimi vəqt i çirəş guftirə omorəni: „Oşir Kuk Zovlu“.

Jə odomirə jə həjb vərijə çigə ju birəniyə, num mæxsusi omorəni ə bənd ə u (həjb vəriho) çigərəvoz: „Imoy (hymoij?) cudujə lovho“, „Culoxə Junun“, „xunəj Kəcəlho“ vəd.

Ləqəbho ənbar sarf birənyt ə zuhun tati. Ə Məhəc-Qələ dəlinəhoj çuhurun-tat Trifəl guftirəniho əşkənəzirə „Şəftə gərdə“ num norən byryt (Gərdən Trifəl, əz rastiş, bu şəft).

¹⁾ „Mæxsusi“ (əz zuhun hərəbi binə vəgyrdə),—ə məhnəj „səhibi“ kynd omorə məhnəj ən i gof. Num kylli: „odomi“. Num mæxsusi „Odom“, „Jysif“ vəd. Ə zuhun urusi „num mæxsusi“ — „имя собственное“. Ə çigəj tərmin „mæxsusi“ tərmin „şəxsi“—rə qobul soxtimgəş həmələ omorəni.

²⁾ „ləqəm“ duz nisti

³⁾ Ə çigəj „Jysif“ guftirə omorəni „Ysyf“ (ə dial. loj.-şəvi), „Jysyf“ (ə dial. mijonəi və loj-nimruzi)—əz „i“, jənni „i“ (əz pəsoj „s“) carustəni ə „y“ ə quvvot qonun singlarmonizm progressivərəvoz.

Kimi læqəbho (həjsəhətiş) mundənyt, ocuq nə birə: „xunəj Məhmədilovho“, „Jynoş Bəhərçi“ vəd. Ommo i pəsini læqəbə („bəhərçi“)əri ocuq soxtə cətin nisti. „Bəhərçi“ ə imruzinə zuhun tyrki („osmanlyho“ və tyrkhoş azəri) sarf nisə birə; iho guftirənyt „məllah“ (gof hərəbini; ə zuhun urusi „морях“). Vəgirim, fəhm soxim „bəhərçi“ cy gofigə. I gof çərgə norə omori əz gof „bəhər“ (gof hərəbi: „bəhr“—„dərjoh“ guftirəniho gofi). Ələmənt „ci“ məhlymi, jəhni, u histi suffiks tyrki, xərç birəniho əri bəhəm ovurdə numə, ə sənəhət gyərə. Həci birə bəqdo, „bəhərçi“ histi num ə sər (ə ruj) dərjoh kor soxtəniho odomi („dərjohci“, guim). Ə zuhun tyrki i gof „bəhərçi“ furmuş biri(?), jə nə bugə i gofə çərgə norət ənçəq tatho, ə hərəj komihoki puşotəho dəbirət korsoxhoş dərjohiş („matrosho“). Əz inço məhlym birəni, ki „Jynoş Bəhərçi“ vədiromori əz xunəj „Bəhərçiho“ (əz xunəj korsoxhoş dərjohi).

Ləqəb „Məhmədilov“ ocuq nisti. Imu vərəvurd soxtə danystənim, i gof, bəndi, guftirə, ə num pəjoqəmbər Muḥəmməd, jəhni, ə „muḥəmmədi“ (əz inço-i(?) „muḥəmmədilov“, jəhni „din Muḥəmmədə lov soxtənytho „odomih“?). I læqəb munugu inço.

Ə sər çəjləjə xunəhoş varəftəni læqəb: „Xunəj Qubonho“ („quban“ ə zuhun qumuqi; dəvşəni, „xərəguş“. Ə dialəkt loş-şəvi, əz Xasav-jurt tə xori Qubon, guftirə omorəni „quban“, „xərəguş“ guftirə nisə omorə); „xunəj Pustiniho“, „Nymyxurho“, „Şubuçxurho“ (?) vəd. u çirə.

Imohoj fəhm soxim dəlinəhorə dorə omorənytho numhorə. Numhoş dəlinə mundət təmiz. Ənbarə dəlinəhoş çuhurun-tatə birəni dy num: „num tyroi“ və (hər ruz gyrdə omorəniho) hədot birə mundə num. „Numhoş tyroi“ lap kəm gyrdə omorənyt (ə numaz—num dorəniho məhəl, ə məhr („hypo“) soxtəki; myrdəki, ə ruj təvorix vəd.). Həmmişəinə numhoş dəlinəho vişərəki („ombortəki“) histyt numhoş çirə-bə-çirə (racə) gylho və qimətlyjə sənqho, mətallho, „racə nəşomoh“ (həjvonətho) vəd. u çirə: Gyl-bikə, Gyl-bohor, Bənəvşə (Gyl-bənəvşə), Gyl-pijoz, Almaz, Burli (əz „Briliant“), Çəjron, Morçon, Maral vəd. Kimiho məhnəj (ən) ənbarə numhorə soxtət furmuş: „Bohor“, „Bənəvşə“, vəd, vəd. „Bohor“ histi kyhnə gof tati, jəhni „vəsal“ guftirəniho gofi („vəsal“

gof hərəbini, -ə jəki birəi, ə jəki qərşu omorəi, „ə jəki kynd birəi“ guftirəniho gofi). „Bənəvşə“ histi num gyl (ə zuhun urusi „фиалка“). „Vərd“ (gof hərəbini); — i histi num gyl (ə zuhun urusi „роза“). „Gyl“ histi həmin num məxsusi („роза“). Əz i çirə numho: „Gyl-vərd“, „Gyl-bənəvşə“ imu danystənim, ki num məxsusi („gyl“—„роза“) ə num kylli (jəhni, əri həmmə gylho) carustihorə. Əz u tovunə guftirə omorəni (Gyl-vərd) („vərdis“ həmin „gyl“—num məxsusini).

§ 94. Qəjr əz i numho, əz zuhunhojgə vəgyrdə omorə numhoş birənyt tathorə („çuhurun-tatə“).

Ənbar məhtəli, cy təhər num „Dəduşkə“ ¹⁾ (i num bu ə Grozni) dorə omorigə dəlinərə. Ə i numəvoz num „Babuşkəş“ ²⁾ qərşu omorəni. Əz zuhun tyrkho (və myslimuho) qobul birə numho: Səid-xonum, Bol-bikə, Qəztaman, Qaracoc, ³⁾ Ərkə-qəz, Sapijat, Aruv-qəz, Batyr (num nərinə), Qara-gişi (num nərinə).

Əz zuhun urusi vəgyrdə omorə numho: Sonə, Nataşə Zinə, Jaşkə, Mişkə (Mišká). Numhoj çuhuiş carundə omorənyt ə təhər numhoj urusi: „Binkə“ (əz „Binjomin“), „Hybockə“ vəd. vəd.

§ 95. Numhoj xyrdi, həzizi və şirin-gui: 1) Jəhudoləj, Oşir, 2) Iqoj (Iqono), 3) Ivot, Botoj (Ivijotor), 4) Ovrum, Abuş (Əvrohom) vəd. (Ə dial. loj-şəvi).

§ 96. Çirə-bə-çirə affikshoj numho (kimi aftiksho histyt substantivho: „sox“, „bər“).

1) „cə“ (əri cyclə guftirə omorənytho ciho) — boqca, sonduqca.

2) „lə“ (əri həziz, cyclə və şirin guftirə omorənytho numho): dədə-lə, xunə-lə.

3) i—(əri əz numho bəhəm omorənytho numho): gərm—gərmī, xīnik—xīniki, dust—dusti, dyzd—dyzdi, bəd—bədi, xər—xəri, xub-xubi, nīk—niki, zobu—zobuni, sābur—saburi vəd. vəd.

4) i—(əri əz substantivho bəhəm omorənytho adjektivho): —xunə, xunəi, gov—govi (guşt govī), xug—xugi (guşt

¹⁾ „Дедушка“ ə zuhun urusi guftirə omorəni əri „kələ bəbə“.

²⁾ „Бабушка“ — əri „kələ dədə“.

³⁾ Qara - cac

xugi), həs̄b—həs̄bi (guşt həs̄bi¹), ohun—ohuni²), ruqə(n)—ruqəni, nyqrə—nyqrəi, təxtə—təxtəi vəd.

5) Suffiks „gor“: dirə—dirəgor, dust—dustgor, soxtə—soxtəgor, vomuxtə—vomuxtəgor.

6. Suff. „sox“ (kyk vərb „soxtə“): korsox, nyqrəsox, ki-ləhsox vəd.

7. Suff. „bər“, „bəri“ (kyk vərb „bərdə“): rənçbər, rəhbər („rəhbərçi“). Jozuq—jozuqbəri.

8. Suff. „ci“: həmom (həmom—ə dial. loj-şəvi)—həmomci; pəhlivon—pəhlivonci.

9. Suff. „gər“: səvdəgər.

10) Suff. „mənd“: hinor (ə dial. loj-şəvi: hynər)—hinor-mənd; əqyl—əqylmənd. Suff. „məndi“ (əz „mənd+i“)—əqylmənd—əqylməndi.

11) Suff. „ək“—xurək („xur“-histi kyk vərb xurdə(n); cəşm—cəşmək (cəşm=cumi). „Byzqoləş“ bəndi ə i suffiks „ək“. Əz gof „byzqolə“ suff. „lə“ vədəşəndə omogə, mündəni „byzqolə“. Ə „byzqolə“ suff. „qolə“ əz çə omo? Suff. „qolə“ histi carustə, dəgiş birə—suff. „ək“. Suff. „ək“ ə imruzinə zuhun farsî xərç birəni əri bəhəm ovurdə numhoj dustdori, həzizi və şiringuirə, məsələn, „doxtər“ → doxtərək, jəhni cyklə duxtə(r)lə.

Imohoj, fəhm soxim cy təhər bəhəm omorigə „byzqolə“. Ə zuhun tati guftirə omorəniho „byz“ ə zuhun farsî guftirə omorəni „boz“ („buz“); əz suff. „ək“ omorəniho form ən i gof histi: „boz-ək“ (jəhni, „byzlə“). Ə form „bozək“ qəriş biri suff. „lə“ (ə imruzinə zuhun farsî suff. „lə“ furmuş biri və lap kəm qərşu omorə; omo zuhun tati guftirimgə, i doşti suff. „lə“-rə və furmuş soxti suff. „ək“-ə). Ə form „bozək“ suff. „lə“ qəriş birəngə, „bozək“ carusti ə „bozəklə“ („buzəklə“). „Buzəklə“—carusti ə „buzkələ, „buzkalə“, „buzqalə“

¹) „Əz guşt həs̄birə xuno vizər (vizer) omorəm“ (ə mətələho guftirə omorəniho gofi).

²) „Hovun“ duz nisti. „Ohun“ binə vəgyrdəni əz ə zuhun farsî guftirə omorəniho „ahən“.

(„bozqalə“). I gof „buzqalə“ („bozqalə“) ə imruzinə zuhun farsiş oft omorəni. Əz „buzqalə“ bəhəm omori ə zuhun tati form „byzqolə“.

12) Suff. „dar“, „dor“, „tar“: murdar (əz „myr + dar“, jədə „myrd + dar“); „mylkdor“, (mylkədor), „mojədor“ (kapitalist); tastar (əz dəstar, əz dəstdar) — suff. „dar“ histi kyk vərb „daştə“ (ə imruzinə zuhun tati: doştə — dor). „Tar“ həmin suff. „dar“-i. Inço əvozdorə səs „d“ carusti ə biəvozə — „karə“ — səs „t“.

13) Suff. „gun“: rastgun, cəpgun. Iho histyt tozə tərminho, guftirə omorənytho əri „правый“ nə „левый“ (əri opportunistho). I suffiks əri zuhun tati jod nisti. U qərşu omorəni ə zuhun farsiş).

14) Suff. „yş“, pyrsyş, pər-vəryş: nu-xor-yş (əz gof „nu, vərb „xurdə“ vəgyrdə omorə gofi).

15) Suff. „vor“: „sərvor“ (sər-vər.)

16) Suff. „bon“: dihbon, boqbon (əz inço: „boq-monci“ ə rajon Məhəc-Qələ və çigəhojgə guftirə omorəniho; „boq-monci“ əz „m“ duz nisti; guftirə və nyvystə gərəgi: boqbon, boqbonci).

17) Suff. „von“ histi həmin suft. „bon“ (inço „b“ carusti ə „v“; ə zuhun farsi guftirə omorəniho „ləb“ ə zuhun tati guftirə omorəni „ləv“ — ləvdər“, lov, jəhni, səs „b“ goh-bi-goh carustəni ə „v“):

Şjrvon, jəhni şirhorə doştəniho odomi, jədə uhorə ə saburi ovurdəniho odomi. Şjrvon (xori Şjrvon) — num viləjətjş histi; əz inço: „Şjrvoniho“.

18) „dəki“: şəkərdəki, nymykdəki (ə dial. loj-şəvi).

19) „dəni“: cojdəni.

20) „dan“: kordan, həməldan, ombordan¹⁾ (dial loj-şəvi).

21) „daş“: qələmdaş. I suffiks qobul biri əz zuhun tyrki; tən sox i çirə gofhorə: „jol + daş“, „qar + daş“.

22) „sty“(-stu): Gylysty (num dəlinə).

Qlavrystu.

Daqystu. Daqistu, ommo „Dəqistu“ əz

¹⁾ ənbar.

„düz ništi, cunki „daq“ gultira omorani az „a“: i gof
gof tyrki: mahna ju hısti: kulı; az inço: „doq“.

23) „gö“ voġa.

24) „lyq“ (daq) qamışlyq. I „lyq“ ja az „lax“ farsı
(„anglax“, jahni, sanq anbar biranıho çığa). Jada az „lyq“
(daq) tyrki baham omori. [„lyq“ tyrki az „lax“ farsı, jada
„la“ farsı az „lyq“ tyrki baham omoriga] hamal omorani.

25) „gür“ (kyk varb „gyrda“) bañgır, pupogır.

26) „zar“: pusı(n), „pusıniho“, zarın „a zarın ty munda
tıpıj boı ty“ (dialekt rajon Mahac-Qala); zarın (zarın): Za-
rıngı (num dalına). Əz inço „Zarġı“ (a dial. loj-şavi lap kam
şırı omoranıho numi). „Zarın“ (i gofa düz i çıra — az dy
„r“ şyvıtaq hamal mijov a zıhın ları şyvıta omoranıho
num „Zarın“) omorani az gof „zar“ — „şyrı“ (a dialekt
mijonı), „tula“ (a dial. loj-şavi) gultiranıho gof „Zarın“ —
„şyrı“, „tulal“ gultiranıho gof „Zar“, „zarın“ furmoş
lır (a zıhın ları). Omno, rastı, inchoş gultira omorani:
„zarı maxmur“ („maxmur“). Hic ja incho gultira nıso da-
şyta, cy gı (cytahar) num „tula“ a zıhın mijonı a „şyrı“
carıngı. Düz hısti „tula“ (a zıhın ları gultira omoranı
„tula“) „şyrı“ a gultirıngı, i gof hısti, hıryl, gof ları
„zarı“ (va tarı), va mahnaş an i gof hısti „qırnızi“ (i pıvıni
gof hısti gof tyrki). Ə dial. loj-şavi gultira omoranıho „şyrı“:
az inço-i: „ohura şyrı soata“ gultiranıho gof „Şyrıça“ a az
inço omoranıho gof. (Ə zıhın ları: „şorkak“, „şorkaço“).
Əz inçı a zıhın ları gultira omoranıho: „şırysta“, „şyrı“
(„şyrı“, „şırysta“).

„Tula“ a dialekt mijonı hıstı num „vaca“: „tulaj sag“,
jıstı „vacaj sag“. Ə dialekt loj-şavi i gof furmoş ları: rastı,
a zıhın dalınaş kam-bış şınovıta omorani: „tulalaj ma“,
„tulaj ma“ — az hıstı inçı gyrda gultira omoranıho gof.
Omno, i zahat ni ho gultira, ki inço gultira omoranıho „tula“
a kını mahna gultira omoraga — a mahnaş „şyrı — tula“, ja
az boğa, a mahnaş „tula vacı“.

Ə dialekt mijonı gultira omoranıho „tula“ (a mahnaş
„vaca“), hıryl, „tula“ — az sar „a“ ništi; u hıstı „tula“
(„şyrı“ az a i qarış ma sar, u ja gultirıngı) — a zıhın ları

„ulə“ guftirə omorə. Ə dialəkt mijonəi ə gof „tulə“ səs „ə“ carusti ə səs „a“, cynki inço kori soxti singarmo-nizm progressivi (əz pəsoj „u“, dəriho ə „tu“, gərəg biri səs „a“ ə „lə“). Ki danystə, — „tula“-rə („syrxə“) əz „tula“ (vəcə) əri çəjlə soxtə — „syrx“ qobul birigəş, həməl omorəni (ə dial. mijonəi və dial. loj nim-ruzi).

27) Suff, „ly“: rəhmly, imidly. I „ly“ qobul biri əz zuhun tyrki.

28) „syz“: rəhmsyz, imidsyz, əqylsyz, ədəbsyz; „syz“ qobul biri əz zuhun tyrki.

29) „bi“: bi-rəhm; bi-ədəb (əz inço: bi-ədəbi).

30) „ər“, „əri“: guşər; əngyştəri.

31) „sər“: sənqəsər.

32) „stər“: xok-ə-stər („xokustər“. Inço „u“ əz pəsoj „k“ bəndi ə qonun singarmonizm progressivi).

33) „u“: homun-ú, nison-ú, şov-ú.

34) „mə“: sərmə (əz sərd + mə; sərd — „xinik“ guftirəniho gofi

35) „ləmə“: gyrdləmə, horojləmə.

36) „ə“: pənçə, həftə (orinə guftirəniho gofi ə dialəkt mijonəi və loj-nimruzi), zuhunə, ruzə („ruza“), xəndə, cylə, dəstə, dəhənə (dəhənəj həsb; dəhan“ ə zuhun farsi „ləhə“-i).

37) „çə“: syfrəçə.

38) „onə“, „inə“: divonə, nərinə, dəlinə; şəvinə, ruzinə, məhinə; sərinə („sərnə“).

39) „ət“, „əti“: əxirət („əxirət hylom“) — i gof və form ju histi-hərəbi. Suff. „ət“ qobul biri əz znhun hərəbi. „Mərdəti“, „zənəti“. („Mərdi“, „zəniş“ guftirə omorəni).

40) „on“: Şohon („Şohom“ duz nisti) — num dəlinə (Şoh + on). Suff. „on“ histi əz suff. „onə“ bəhəm omorə suffiks. „Şohonə“ „şohə xuno“ guftirəniho gofi („ə şoh uxşəş zərəniho“); „divonə“ (vin. № 38) divə xuno, jəhni ə div uxşəş zərəniho. I gof „div“ jə çirəjgə guftirə omorəni ə zuhun tati „dəv“.

41) Əz kyk vərb, — ələmənthoj formali qəriş nə birə, — bəhəm omorənytho substantivho: „dyş“: „Dəniş ə dig, əz dyş nə burru“; „dyş“ histi kyk vərb „dyşirə“.

42) Əz dy substantiv çərgə norə omorə gofho: kor-xunə, hərusi-xunə, həq-ħisob, xundogu („xundə¹⁾-gu“), parduş, sib-dor, ongur-boq, poj-poj, şuqəmbə („bə“ histi „bəh“ farsı, jəhni, ə zuhun tati gufitirə omorəniho „pih“); Dəstə-Gyl (num dəlinə); gullə-barut; şorob-ərəqi.

43) Ə bənd omorəmun dy substantiv ə kuməki səs „o“-revoz: „tir-o-cu“; „xund-o-gu“, „goftogu“ (ixtilot).

44) Ə şumoruş təhnoi (ənçəq) xərç birənytho numho: rəhm. I çirə gofho kəm oft omorənyt ə zuhun tati.

§ 97. Çins numho — „род имен“. Numho ə çirəj dəlinə-nərinəi. Ə zuhunhojgə — ə zuhun urusi, almani vəd. — çirəj „dəlinə-nərinə“ məhlym birəni həm əz məhənəj num (substantiv), həmigə əz ələmənthoj formali, ə əxir gofho norə omorənytho; i çirə birəni ə vərbhoş.

Vəgirim, məsələn, zuhun urusirə. Əz taraf formali (jəhni, ə ələmənthoj formali gyrə) numho (substantivho) — ə zuhun urusi — dy əz jəki çəjlə soxtə omorənyt i çirə: əgər ə əxir substantiv „səxtə“ səs („səxt“ səs dorəniho səs həməvozi), jədə „nərmə“ səs („nərm“ səs dorəniho səs həməvozi, jəhni əz „ь“ omorəniho səs), jədə səs „й“ dəbistogə, u substantiv qəriş birəni ə dəstəj çirəj nərinəi: раб, конь, чай²⁾.

Əgər ə əxir substantiv dəbirəniğə səs „а“, „я“, jədə „ь“, u substantiv qəriş birəni ə dəstəj çirəj dəlinəi: стена, баня, кость³⁾.

Səjymyn — əgər ə əxir substantiv dəbjrəniğə səs „о“, „е“, u substantiv qəriş birəni ə dəstəj çirəj mijonəi: окно, море⁴⁾.

Qəjr əz iho, ə dəstəj çirəj mijonəi qəriş birənyt „дитя“ və u çirə substantivho, ə əxir komihoki dəbirəni səs dəstə „мя“: знамя, время, племя vəd. I gofho əz „я“ omorənyt-gəş, numhoj çirəj dəlinəi hisob nisə birənyt, numhoj çirəj mijonəi hisob birənyt, jəhni iho mundənyt birun əz „qonun ələmənthoj formali“.

1) Jəki əz kyhnə məhənəhoj ən gof „xundə“ histi: „ogol zərə“.

2) Твой раб, твой конь, твой чай.

3) Твоя стена, твоя баня, твоя кость.

4) Моё окно, моё море.

Qəjir əz iho, əz qonun ələmənthoj formali birun mundə-nytho numho dijəş oft omorənyt, məsələn, „судья“, „сирота“. Ə qonun ələmənthoj formali gyrə, i numhorə qəriş soxtə voistən bu ə dəstəj çirəj dəlinəi, cunki ə əxir ən i gofho dəryt i çirə səsho: „а“, „я“. Ommo, puşotəinə danəndəho „судья“-rə ə dəstəj çirəj nərinəi qəriş soxtən byryt, „сирота“-rə ə dəstəj çirəj ənçomi — kylli („общий род“).

Tə 1917 sal, tə rəvolutsioj oktiabr dəlinəhorə ixtijor nə bu əri kor gərdundə ə divun-xunəho. Əz u tovunə, „судья“ — əz taraf qonun ələmənthoj formali — qəriş birən bu ə dəstəj çirəj dəlinəi və i gof təsrif birən bu ə çirəj gofho „няня“, „баня“ vəd., ommo məhnə ju nərinəi hisob birən bu.

Zuhun urusi histi jəki əz lap (səlt) cətinə zuhunhoj hylom və nijə poistə ju (jəhni zuhun urusi) ə sər jə qonun: numho çəjlə soxtə omorənyt jə əz taraf məhnəj gofho, jədə — əz taraf ələmənthoj formali.

Həlbət, ki zuhunho — jəkiş — sər jə qonunə səxt gyrdə nisə poistənyt və poistə nise danystənyt.

Zuhun bəndi ə protsəss istori; zuhun bəndi ə çəng (ə kyştəngiri), birəniho ə hərəj klassho, sər-syftə (sər-əvvəl) — ə hərəj klass kapitalistho nə ən prolətariat.

Ə 1917 sal bisto rəvolutsioj oktiabr; dəlinəhorə dorə omo ixtijori. Ihorəş dorə omo ixtijor əri nyştə və kor gərdundə ə idorəhoj dəvləti, həmçun — ə divun-xunəhoş.

Imohoj, „судья“ qəriş birəni ə dəstəj çirəj numhoj ənçomi (kylli); təsrif birəni ə çirəj numho, komihoki bənd histytho ə qonun ələmənthoj formali. Imohoj „сирота“, „судья“ qəriş birənyt ə dəstəj numhoj çirəj ənçomi. Əz taraf formali (əz taraf grammatiki) guftirimgə, i numho („судья“, „сирота“ vəd. u çirə numho) təsrif birənyt numhoj çirəj dəlinəirə xuno.

Zuhun tatirə guim. Ə zuhun tati numho — əz taraf ələmənthoj formali — dəstə-dəstə nisə birənyt (ə zuhun urusi birənythorə xuno). Çirəj dəlinəi və çirəj nərinəi məhlym birəni əz məhnəj gof: xuruz, kərg, mərd, zən, xəhər, biror, bəbə, dədə. Ə formhoj vərb, adjektiv və uhonigə — əri çirəj dəlinəi bisto, əri çirəj nərinəi bisto — bəşqəi nisə dəbirə:

xuruz vidovust („dodovust“); kərg vidovust. Xubə mərd. Xubə zə(n). Bəbə omo ə xunə. Dədə(j) omo ə xunə. „Vidovust“, „xubə“, „omo“ əri çirəj dəlinəiş və əri çirəj nərinəiş mundənyt ə u təhər (ə u jə gil işu), dəgiş nə birə.

Ommo, ə ənbarə zuhunhojgə, məsələn, ə zuhun urusi i, çirə nisə birə: vərbho, adjəktivho, pronomho vəd. birənyt dəgiş ə çirəhoj numho gyrə:

Xuruz vidovust — „петух побежал“.

Kərg vidovust — „курица побежала“.

Xubə mərd — „хороший муж“ (человек).

Xubə zə(n) — „хорошая женщина“ (жена).

Bəbə omo — „отец пришел“.

Dədə(j) omo — „мать пришла“.

Əz i məhlym birəni: ə zuhun tati numhoj çirəj dəlinəi və çirəj nərinəi ə ələmənthoj formali bənd nistyt (nisə birənyt).

Ad'jəktiv.

§ 98. Ad'jəktiv vərbi və ad'jəktiv numi.

Ad'jəktiv vərbi həmişə bəndi ə vəqt: omorəniho, omorən buho vəd. Ad'jəktiv vərbi təsrif birəni ə çirəj vərb nən num.

Ad'jəktiv numi ə vəqt bənd nisə birə və, həsyl, bəndi ə num (substantiv): xub, zobu, ohuni, vişəi, imruzinə, qirmizi vəd. vəd..

§ 99. Ad'jəktivhoj tati: 1) həsyl, ad'jəktivhoj tati və 2) əz zuhunhojgə qobul birə ad'jəktivho:

həsyl tati: xub.

Əz zuhun hərəbi qobul birə: zalum.

” ” tyрки ” ” qirmizi.

Kimi ad'jəktivho qobul soxtənyt formativ¹⁾ „ly“-j tyrkirə: mojə + ly.

¹⁾ Ələmənt formali (bəxş formali).

§ 100. Ad'jektivho sarf birənyt əri burmundə xosijjət (qimət, sifət), rəng, dəhəm və qədər cihorə; əri burmunnda materialə, əz komiki ci soxtə omori; əri burmundə cij nisbətirə (jəhni bənd birəi jə cirə ə jə cijgə),—hərəluq cihorə.

§ 101. Ad'jektivhoj sifəti (jəhni xosijjət və qimət cihorə burmundənytho): xub, zobu vəd. u çirə.

Ə i dəstə (əz taraf formali) qəriş birənyt rəng, dəhəm və qədər cihorə burmundənytho ad'jektivho: qirmizi, kutəh, du-raz, məzə, şirin vəd..

§ 102. Ad'jektivhoj nisbəti:

a) ə num inson bənd birənytho ad'jektivho: Marks-ı, Lənin-ı.

b) Ə numhoj cihoj organi bənd birənytho ad'jektivho: insonı, həjvunı, (həjvonı)¹⁾, həsbı, govı, gəndymı, guştı, şiri, jəmişi vəd..

c) Ə numhoj cihoj biorgani bənd birənytho ad'jektivho: sənqi, ohunı²⁾ vəd..

d) Ə çigəhoj və numhoj çigəho bənd birənytho ad'jektivho: şəhəri, dihi, vişəi, dərjohi, doqi (kuhi), dərbəndi, qy-bəi, xəjtoqi vəd..

e) Ə numhoj vəqtho bənd birənytho ad'jektivho: imruzi (imruzinə), dii (diinə, „dijnə“), fərdoi (fərdoinə) vəd.

f) Ə numhoj əqyli bənd birənytho ad'jektivho: mətləbi, hilmı vəd..

§ 103. Bəhəm omorəmun ad'jektivho.

Ad'jektivho bəhəm omorənyt əz substantivho ə kuməki i çirə ələmənthoij formalirəvoz: i (in), gir, mənd, ə, voz, sər, onə, inə, dor, ly.

Suffiks „i“ bəhəm omori əz „in“: mysi, ohuni, zərrin (Zərrin-Gyl). Suffiks „i“ əz „in“ həsyıl omoriho məhlym birəni əz i formho: „ohunini“, jəhni, ohunin-i, mysin-i vəd. (i qəç-quj mysin-i vəd.).

¹⁾ Ə dialəkt loj-şəvi guftirə omorəniho „həjvui“ duz nisti.

²⁾ Ə dialəkt mijonəi guftirə omorəniho „hovun, hovuni“ duz nisti.

„Suff“. „gir“: həjbgir, şərmgir, qəmgir („qəhrgir“).

Suff. „mənd“: əqylmənd, hynərmənd, dəvlətmənd.

Suff. „ə“: zyndə (əz „zyhyndə“):

Suff. „vor“: imidvor (əz inçoi ə dialəkt loj-şəvi guftirə

omorəniho „midəvori“, jəhnj „imidvori“). Ə vərəvurd imu: i suff. „vor“ bəhəm omori əz „dor“ („imiddor“. Rasti, ə zuhun farsı i suffiks ənbar qərşu omorə. Imu xəjəl soxtənim, ki həmin suffiks „var“ əz „dar“, komiki histiho kyk vərb „daştən“, bəhəm omori, guftirə, (var“, „dar“ ə zuhun tati guftirə omorənyt „vor“, „dor“).¹⁾

Suff. „sər“. Həsyl, i suffiks histi əz substantiv „sər“ vəgyrdə omorə suffiks.

Əz i suffiks omorənytho gofho: sənqəsər.

Suff. „ly“ vəgyrdə omori əz zuhun tyrki: xunə-ly.

Suff. „onə“: divonə. (Vin. ə zəvər).

Suff. „inə“: şəvinə.

§ 104. Sarf birəmun ad'jektiv ə məhnəj substantiv.

Ənbarə ad'jektivho sarf birənyt ə məhnəj substantiv: xub, zobu, xəjrəsər, divonə vəd.

§ 105. Ə bənd omorəmun ad'jektivho ə substantivhorəvoz.

Ad'jektiv ə substantivəvoz ə bənd omorəniho məhəl (jəhni ə çərgə norə omorəniho məhəl), ad'jektiv qobul soxtəni səs „ə“, jədə „jə“. Səs „ə“ qobul birəni, ə əxir ad'jektiv səs həməvozi dəbirəniho məhəl: xub-ə odomi; „jə“ qobul birəni, ə əxir ad'jektiv səs əvozi dəbirəniho məhəl: rəhmly-jə dədə.

Ommo səs „ə“-rə qobul nə soxtə mundənytho formohş qərşu birənyt: sijəh kiləh (ə çigəj „sijəhə kiləh“).

Kimi ad'jektivho ə puşoj „ə“ qobul soxtənyt səs „r“: sibirə (ə dialəkt loj-şəvi) koqoz, kovrə rəng. I „r“ inçə xəbərsyze səs nisti. I histi səs organi: „sibi“ (sipi) ə zuhun farsı guftirə omorəni „səfid“, həmcun, „kovu“ ə zuhun tarsi guftirə omorəni „kəbud“. Səs „d“ ə əxir gof, jədə ə hərəj (ə mijon) dy səşoj əvozi, jədə ə hərəj „j“ nən səs əvozi carustəni ə „r“: çuhur (əz „çəhud“), „dirə“ (əz „didən“) vəd..

¹⁾ „Dor“ histi kyk vərb „doştə“ (tən sox ə „daştən“ farsirəvoz).

§ 106. Çigəj ad'jektiv nə ən substantiv.

Ad'jektiv ə substantivəvoz ə bənd omorəniho məhəl, ad'jektiv norə omorəni (hənişə) ə puşo: xubə odomi; rastə gof; rəhmlyjə dədə; qirmizinə¹⁾ hələm (bəjdoq, „bojroq“), zobunə²⁾ kor; əqylməndə kuk; həjbğirə həil; divonəjə səg.

Əz i qonun birun mundənyt ad'jektivhoj nisbəti, jəhni, iho ad'jektivhoj nisbəti) norə omorənyt ə pəsoj substantivho: təçəquj mysı, nun şəkəri vəd.. Substantiv nə ad'tektiv, i çirə bənd omorənytho məhəl, sarf birəni izafə (vin. ə zəvər: „təçəquj mysı“ vəd.).

§ 107. Səs „ə“-rə qobul soxtənytho substantivho.

Kimi substantivho, ə məhnəj ad'jektiv sarf birənytho, qobul soxtənyt səs „ə“-rə: dyzd; dyzdə Jyno.

§ 108. Ad'jektivhoj nəgativi („nəhə-gui“).

Kimi ad'jektivhoj pozitivı bəhəm omorənyt ə kuməki affiks „dor“-əvoz, jədə: „ly“-j tyrkirəvoz: əvozpor (jəhni əvoz doştəniho), rəhm-ly.

Ə çirəj nəgativi i çirə gofho, ə çigəj „dor“, „ly“, qobul soxtənyt „bi“ jədə „syz“ (tyrkirə): bi-əvoz, birəhm (rəhmsyz).

§ 109. Dərəçəhoj ad'jektivhoj sifəti.

Ciho — əz taraf qimət, xosijjət, rəng və qədər işu—norə omorənyt ə borobor (ə tən); məsələn, imu guftirənim i çirə: gəndym xubi; ommo u gəndym əz i gəndym xubtə-i; omno əz iho (əz həmməj ən iho) ənbar (zijod) xub bu porinə gəndym. İnço imu dirənim sə çirə sifət (qimət) gəndymə. I ə sifət (qimət) burmundə omorənyt ə çirəj sə dərəçəj („dərəçəj“) ad'jektivho.

I sə dərəçərə imu num norənim i çirə:

1) dərəçəj pozitivı³⁾ (jəhni, syftəi form gof)—xub.

2) dərəçəj komparativi⁴⁾—xub-tə

¹⁾ Səs „n“ norə omori inço — ə hərəj dy səs əvozi „i“ nə „ə“ omori asanti (suki) guftirəmun.

²⁾ Səs „n“ ə i gof dobu (ə zuhun farsi „zəbun“); inço dyborə rogoşti omori (ə hərəj u“ nə „ə“).

³⁾ „Pozitiv“—ə puşo norə omorə (ci), ə puşoj cum norə omorə ci („positiv“—xun „pozitiv“).

⁴⁾ Komparativ (ə zuhun latini: comparativ; xun: „komparativ“) — tən soxtə, tən soxtə dirə (fəhm soxtə), tən soxtə omorəniho.

3) dərəcəj supərlativi ¹⁾ — əz həmmə xub(tə), ən²⁾ xub
 Suffiks „tə“, qobul birəniho ə dərəcəj komparativi, bəhəm
 omori əz „tər“, və i form i səhət domundi ə kimi dialəkt-
 hoj loj-nimruzi (dialəkt lohiçi).

Dərəcəj supərlativirə ələmənt formali nə mundi (ə imru-
 zinə zuhun tati).

Ə zuhun farsı dərəcəj supərlativi bəhəm omorəni əz dərəcəj komparativi və i pəsini form qobul soxtəni affiks „in“:

- şirin — dərəcəj pozitivi
 şirin-tər — „ komparativi.
 şirintər-in — „ supərlativi.

Ə kyhnə zuhun tatiş i çirə form supərlativi sarf birən bü.
 Ə jor bijorim hə imohoış guftirə omorəniho çirərə: „kələntəri bəbəhoj-mu“. „Kələntəri“ (jəhni, kələntərin) histi formi supərlativi. (kələ, kələntər, kələntəri).

(Rasti, ə imruzinə zuhun farsı ə „əz“-əvoz, ə zuhun tatirə xuno, guftirə omorəniho çirəhoş sarf birənyt).

Kimiho (pirə dəlinəho) i səhətiş — ə çigəj „xubtə“ — „bətətər“ guftirənyt: „i bətətəri mərə əz u“. I form komparativi əz kyhnə gof „bəh“ (jəhni) „xub“ guftirəniho gof və gyrdə omorə formi.

§ 110. Təsrif birəmun ad'jəktivho.

(Singular)		(Plural)	
ş. t.	N. xub	ş. ə.	xub-ho.
	G. əz xub		əz xubho.
	D. xub ə; ə xub		xubhorə; ə xubhə.
	Akk. xubə		xubhorə.
	Abl. ə xubəvoz.		ə xubhorəvoz.
	L. əz bobot xub.		əz bobot xubho.

Ad'jəktiv sifəti ə numəvoz (ə substantivəvoz) bənd birəniho məñəl, ad'jəktiv təsrif (dəgiş) nisə birə:

¹⁾ supərlativ — „əz həmmə zijod birəmun“. Pozitiv, komparativ, supərlativ — lho histyt gofhoj latini.
²⁾ „ən“ qobul biri əz „zuhun tyrki, ə komiki i gof guftirə omorəni: „ən“; „in“ ə zuhun qumuqi. Əz həmin gof vəgyrdə omorəni: „cin“ (cin xub), komiki xərç birəni ə dialəkt loj-şəvi.

ş. t. N.	xubə odomi	ş. ə.	xubə odomiho ¹⁾
G.	əz xubə odomi		əz xubə odomiho.
D.	xubə odomirə		xubə odomihorə.
	ə xubə odomi		ə xubə odomiho.
Akk.	xubə odomirə		xubə odomihorə.
Abl.	ə xubə odomirəvoz		ə xubə odomihorəvoz.
L.	əz bobot xubə odomi		əz bobot xubə odomiho.

Ad'jektiv nisbəti ə numəvoz (ə substantivəvoz) ə bənd omorəniho məhəl, təsrif birəmun num, nə ad'jektiv birəni i çirə:

ş. t. N.	boq kolxozi	ş. ə.	boqhoj kolxozi.
G.	əz boq kolxozi		əz boqhoj kolxozi.
D.	boq kolxozirə		boqhoj kolxozirə.
	ə boq kolxozi		ə boqhoj kolxozi.
Akk.	boq kolxozirə		boqhoj kolxozirə.
Abl.	ə boq kylkozirəvoz		ə boqhoj kolxozirəvoz.
L.	əz bobot boq kolxozi		əz bobot boqhoj kolxozi.

Əz inço məhlym birəni: ə şumoruş təhnoi (ə singular) num mundəni, təsrif ne birə; təsrif birəni ənçəq ad'jektiv nisbəti; həmçun ə şumoruş ənbariş, ommo num (substantiv „boq“) norə omorəni ə şumoruş ənbari, ad'jektiv mundəni ə şumoruş təhnoi, jəhni inço „boqhoj kolxozihə“ guftirə nisə, omorə, cynki ə „boqhoj kolxozihə“ dəri jə əqyligə.

§ 111. Ad'jektiv nisbətirə dərəçəhoj borobori (jəhni, dərəçəj pozitiv, komparativ və supərlativ) nisə birə.

§ 112. Dərəçəj supərlativ ə zuhun tati ə çirəj (form) tyrki, ə çirəhojgəş guftirə omorəni:

zalum-zulumə zimystu (ə dialəkt loj-şəvi).

sip-sibi, qip (qim)-qirmizi, zəp-zərd vəd. vəd.²⁾.

Dərəçəj supərlativ i çirəş guftirə omorəni:

¹⁾ Ə dialəkt loj-şəvi „odomunu“-ş guftirə omorəni.

²⁾ İçirə formho qəbul birət əz zuhun tyrki.

- 1) lap xub
 əz həmmə xub
 cin(g) xub-ju } (dialəkt loj-şəvi).

I pəsini ələmənt formali cin(g), bəndi ə „ən“ tyrki.

2) Ə həmmə xub (dial. lohiçi — Vs. M.)

3) „ən“¹⁾ tyrki-ş qobul birəni (ə dial. mijonəi)—„ən gyn-çaly“, „ən gərəgly“.

Vs. Millər nyvystəniho „zuri-zuri“ — kəm guftirə omorə əri ad'jəktiv („xub-xub“ jurə vix vəgi); i form ənbartə guftirə omorəni əri advərb; zurizuri vogord.

Dərəçəj komparativirə əz suff. „lə“ omorəniho formiş birəni: kələtələ(ho), cyklətələ.

§ 113. Vərbho ə məhnəj ad'jəktivho qobul soxtənyt affiks „ə“-rə; nisti-j-ə ci; birənijə gil vəd..

§ 114. Ə hərəj səs „i“ „y“ və səshojgəj əvozi, ə əxir ad'jəktiv dəbirənytho, nə ən „ə“, komirəki ad'jəktiv qobul soxtəniho, darəftəni səs „j“;

pəhniki; ginohly —
pəhniki-j-ə ci; ginohly-j-ə odomi;
nisti-j-ə ci.

qirmizi-j-ə-(dial. lohiçi — Vs. M.), ə çigəj „qirmizinə“, ə dialəktəhojgə guftirə omorəniho.

Pronom.

§ 115. Pronom histi çigəgir num: mə, ty, u, imu vəd.

Pronomho bəxş birənyt ə çirə-bə-çirə dəstəho.

§ 116. Dəstəj pronomhoj şəxsi. Ə dəstəj pronomhoj şəxsi qəriş birənyt i çirə pronomho:

Singular	— əvvəlimyn şəxs	— mə
”	— dyjymyn	” — ty
”	— səjymyn	” — u.
Plural	— əvvəlimyn	” — imu.
”	— dyjymyn	” — işmu.
”	— səjymyn	” — işu, uho.

¹⁾ Ə zuhun qumuqi „in“ (ing).

§ 117. Təsrif birəmun pronomhoj şəxsi:

<u>ş. t.</u> N.	mə	<u>ş. ə.</u> imu,
G.	əz mə	əz imu.
D.	mərə	imurə.
	ə mə	ə imu.
Akk.	mərə	imurə.
Abl.	ə mərəvoz	ə imurəvoz.
L.	əz bobot (əz sərəbot) mə	əz bobot (əz sərəbot) imu.

<u>ş. t.</u> N.	ty	<u>ş. ə.</u> işmu.
G.	əz ty	əz işmu.
D.	tyrə	işmurə.
	ə ty	ə işmu.
Akk.	tyrə	işmurə.
Abl.	ə tyrəvoz	ə işmurəvoz.
L.	əz bobot ty	əz bobot işmu.

<u>ş. t.</u> N.	u	ju	<u>ş. ə.</u> işu, uho.
G.	əz u	əz ju	əz işu, əz uho.
D.	urə	jurə	işurə, uhorə.
	ə u	ə ju	ə işu, ə uho.
Akk.	urə	jurə	işurə, uhorə.
Abl.	ə urəvoz	ə jurəvoz	ə işurəvoz, ə uhorəvoz.
L.	əz bobot ən u, əz bobot ju (əz boboti u).		əz bobot işu, əz bobot (ən) uho.

§ 118. Sarf birəmun pronomhoj şəxsi ə izafərəvoz.

Singular — 1. Bəbəj mə. 2. Bəbəj ty. 3. Bəbəj¹⁾ ju (bəbəj ən u).

Plural — 1. Bəbəj'mu. 2. Bəbə'smu. 3. Bəbə'su (bəbəj ən uho).

Təsrif birənyt pronomho (mə, ty vəd.), substantiv „bəbə“ mundəni ə u jə gil xyştə:

N. Bəbəj mə.

G. əz bəbəj mə.

¹⁾ I əz taraf grammatiki duz histigəş, əri guş xoştə (şirintə) birəni: „bəbə ju“; guftirə omorəmun juş i çirəi.

D. bəbəj mərə.
ə bəbəj mə.

Akk. bəbəj mərə.

Abl. ə bəbəj mərəvoz.

L. əz bobot bəbəj mə.

Hə i çirə təsrif birənyt: „bəbəj ty“, „bəbə'ju“, „bəbəj mu“ vəd.

§ 119. Qəjr əz form „u“, əri 3-myn-şəxs şumoruş təhnoi, jə formigəş sarf birəni. I form histi. „ju“. I formə form plural (şumoruş ənbari) nisə birə, jəhni „juho“ guftirəniho form sarf nisə birə.

Təsrif „ju“.

N. ju.

G. əz ju.

D. jurə.

ə ju.

Akk. jürə.

Abl. ə jurəvoz.

L. əz bobot ju.

§ 120. Əz pəsoj „mə“, „ty“, „u“ vəd. „i“ qərşu omorəniho məhəl, ə hərəj ən iho qobul birəni səs „n“: ən mə-n-i, ən t̄y-ni, ən ú-n-i, ən imú-n-i, ən işmú-n-i, ən işu-n-i, ən uho-i; ə i pəsini form səs „n“ qəriş nisə birə.

Ə dialəkt loj-şəvi: ə çigej „ən mən-i“ guftirə omorəni: ən mə-i („ən məj“), ən mənini.

Ə hərəj „mə“, „u“, „işu“ nə ən „i“ qobul birəniho „n“ histi səs organi, cynki „mə“ bəhəm omori əz „mən“, „u“ — əz „an“, „işu“ — əz „işan“. (Ə imruzinə zuhun farsı guftirə omorəni: mən, an, işan). Ə „ty“, „imu“, „işmu“, iho ə „i“-rəvoz ə bend omorənytho məhəl, səs „n“ ə hərəj ən iho qobul birəni ə çirəj analogi (jəhni, ə „miə“, „u“, „işu“ qobul birənihorə xuno. „Analogi“ — „uxşəşi“ guftirəniho gofi).

§ 121. Çirəj izafə „dədəj-mə“ goh-bi-goh ə kutəhi guftirə omorəni: „dədəm“ (əz „dədə + m“, jəhni, „dədəj + mə“). I form ə çirəj num məxsusiş sarf birəni: ə dialəkt loj-şəvi qərşu birəniho num (duxtər, zən) „Dədəm“ əz inçə-i.

§ 122. Pronom (çigəgir num) „xyştə“. I histi kutəhə form ən pronom „xyştəni“ („xiştən“). I pronom ə bənd omorəni ə pronomhoj şəxsirəvoz (mə, ty vəd.) əri burmundə rujə (sijə) subjəkt (xyştəni inson) vogoştə omorəniho korə, hələ: xyştən mə, xyştən ju vəd.

Pronomhoj şəxsi dy bo sarf birənytho çirəho:

Mə xyştən mə, ty xyştən ty; u xyştən ju.

Imu xyştən imu; işmu xyştən işmu; işu, uho xyştən işu.

„Xiştən“ bəhəm omori əz dy gof: xiş + tən. [Ə zuhun farsi: xiş, xiştən. „Xiş“ (ə zuhun urusi „родственник“) — jəki əz „qovum-qərdəş“, guftirəniho gofi, əz „biror-xəhər“, — əz „xyştəniho]. Gof „xyzun“ (ə dial. loj-şəvi: xyzy, xyzu), həm, bəndi ə i gof (xiş, xiştən → xyştən).

„Xystə“ təsrif birəni ənçəq ə singular (ş. t.); form plural (ş. ə) urə nisə birə¹). „Xyştə təsrif birəni ə çirəj numho və urə birəni həmmə həlhoj təsrifi: N., G. vəd.

Təsrif.

N. xyştə.

G. əz xyştə.

D. xyştərə, ə xyştə vəd.

§ 123. Əri səhibirə („səhib'jəti“-rə)) burmundə sarf birənyt i çirə formho:

ən mə, ən ty, ən u, (ən ju).

ən imu, ən işmu, ən işu, ən uho,

jədə: ən mənī, ən tynī vəd.

I dəftər mən-i

I dəftər ən mə-i (dial. loj-şəvi).

I dəftər ən mən-i.

I dəftər ən mənīn-i, — ən tynīni vəd.

Ə form „dəftər mə“, „dəftər ty“ vəd. təsrif birəni ənçəq „mə, ty“, ommo ə plural „dəftər“ qəbul soxtəni suffiks „ho“-rə (jəhni, suffiks pluralirə) ə izafərəvoz: dəfteho-j mə.

¹) Goh-bi-goh guftirə omorəni „xiştəniho“ („u əz xiştəniho-i“).

Təsrrif.

<u>Singular</u>	N. dəftər mə	<u>Plural</u>	dəftərhoj mə.
	G. əz dəftər mə		əz dəftərhoj mə.
	D. dəftər mərə		dəftərhoj mərə.
	ə dəftər mə		ə dəftərhoj mə.
	Akk. dəftər mərə.		dəftərhoj mərə.
	Abl. ə dəftər mərəvoz		ə dəftərhoj mərəvoz.
	L. əz bobot dəftər mə		əz bobot dəftərhoj mə.

§ 124. Pronomhoj işorəi, burmundəi (nyşu dorəi). „İşorə“ — ə zuhun hərəbi „işaratun“ — „nyşu dorəi“ guftirəniho gofi.

Əri ə kyndi birənytho ciho guftirə omorəni:
i, iho.

Əri ə duri birənytho ciho —: u, uho.

Təsrrif.

Singular

N.	i	— u
G.	əz i	— əz u
D.	irə	— urə
	ə i	— ə u
Akk.	irə	— urə
Abl.	ə irəvoz	— ə urəvoz
L.	əz bobot ən i	əz bobot ən u

Plural:

iho	uho.
əz iho	əz uho.
ihorə	uhorə.
ə iho	ə uho.
ihorə	uhorə.
ə ihorəvoz	ə uhorəvoz.
əz bobot ən iho	əz bobot ən uho.

Ə numhojgərəvoz ə bənd omorəni ənçəq form singular, komiki mundəni təsrrif nə birə:

i dəftər, əz i dəftər, i dəftərə, ə i dəftərəvoz, i dəftərho vəd. vəd.; „i“ bəhəm omori əz „in“, „u“ — əz „an“. I ocuq birəni əz i çirə gofho: inço (in + çə), unço (un + çə). Ə imruz“, „imşəv“ („imişəv“) dəriho „im“ histi həmin „in“ — i; imruz („imuruz“) = i ruz, jəhni in ruz, imşəv = i şəv, jəhni in şəv. Ə hərəj „m“ nə „r“ və „m“ nə „ş“ qobul birənytho səshoj „u“ nə „i“ əz uni, ki zuhun tati nisə votovustə (tob dorə) ənçom (kura, gyrd) birəmun səshoj həməvozirə ə jə çigə; „m“, „r“, „m“, „ş“ histyt səshoj həməvozi. Gof „həmin“ (ə dial. loj-şəvi „hə i“) cy çirə bəhəm omorigə — ocuqi; u bəhəm omori əz „həm“ nə „in“ (i histi pronom işorəi). Qəjr əz „həmin“ — „hə i, „hə u“ — ş guftirə omorəni; „hə u“ bəhəm omori əz „həm u“ (fəhm sox ə zuhun farsi guftirə omorəniho „həman“ — ə — əz „həm + an“).

Formhoj „hə i“, „hə u“ ə pluraliş guftirə, omorənyt: „hə iho“, „hə uho“. Əz həlhoj təsrifi ihorə birənyt ənçəq i formho: hə irə, hə ihorə, hə urə, hə uhorə.

§ 125. Pronomhoj tohini (tohin dorəi, tohin soxtəi, „qəror norəi“):

Əri ə kyndi birənytho ciho: əzini („həzini“, vin. 163 r.-v.). Əri ə duri birənytho ciho: əzuni („həzuni, hozuni“). Ocuqi, ki „əzini“ nə „əz uní“ əz cy çə vəgyrdə omorətgə. Ə iho qəriş birənyt: „əz“ nə „i“ (in), „əz“ nə „u“ (un). „Əz“ histi prəpozitsio, „i“ nə „u“ histyt pronomhoj işorəi. „Əz i“, „əz u“ histyt formhoj Genitiv singulari. Ə əxir ən iho dəriho („zərə omorəniho“) „i“ histi səs tohin dorəi (qəror norəi). I səs „i“ ə imu qərşu birən bu ə adjəktivho: mys — mysi (adjəktiv), xu nə — xunəi (adjəktiv).

Imohoj, pyrsigə əz imu — i formhoj „əz iní“, „əz uni“ ə „həzini“, „hozuni“ cytar carystyt, guftirə, imu mijo (bijojm) guim: səs „ə“ carusti ə çirəj səshoj spiranti, jəhni, guftirə omorəni ə nəfəsəvoz. Ə „hozuni“ dəriho „o“ (ə çigəj „ə“) bəndi ə qonun singlarmonizm rəgrəssivi, ə „zu“ — (ho + zu + ni) dəriho „u“ kori soxti ə „hə“ dobuho səs „ə“. Əzini, əzuni qobul

soxtənyt formhoj pluralirəş (əziniho“; „əzuniho“) və giroş-
tənyt əz həmmə həlhoj təsrifi numho:

Sing. N. əzini.

G. Əz əzini.

D. əziniyə,
ə əzini.

vəd.

Plur. əziniho.

əz əziniho.

əzinihorə.

əz əziniho.

vəd.

Hə i çirə təsrif birəni form „əzuni.

Ə çigəj „əzini, „əzuni“ i formhoş guftirə omorənyt: „içirə“,
„uçirə“, komihoki qobul soxtənyt formhoj pluralirəş və gi-
roştənyt əz həlhoj təsrifi:

Sing. N. içirə, uçirə Plur. içirəho, uçirəho vəd.

Hərki; hər kəs; hər jəki, hər jə ci. I pəsini pronomhoş
təsrif birənyt („склоняются“), ommo, „hər“ çəjlə təsrif nisə
birə.

§ 126. Pronomhoj bi-tohəni („qərər norə nə omorə“):

kəs, jəki, jə, filən (filon“), filən-kəs (dial. lój-şəvi), jəci,
cənd, icí, inó.

Oləjr əz iho, ə vərb „birə“ bənd birənytho formho: kini-
gə omori (omorəj). Ki bugə omorən bu. Cynigə biri (birəj).
Cy bistogəş boşgu. Komi bugə vəgyrd. Hər cy bisto, boşgu
vəd. Iho, həsyl, çirəhoj sintaksisinyt.

Ə dialəkthoj mijonəi ve loj-nimruzi sarf birəni əz zuhun
tyrki vəgyrdə omorə „kimi“ — „kimiho“ və „bəhzi“ [gof hərə-
bini), həsyl ə məhnəj-jəkiho(ə dial. loj şəvi) guftirə omorəniho].

§ 127. Formhoj nəgativi: hic jəki, hic jə (inson), hic jə ci.

§ 128. Formhoj pırsyşi və nisbəti: Ki? Cy? Komi(n)?
Komi (ki). Ən ki? Ən cy? Cəndci? (cənd).

I pronomho-həmmə-təsrif birənyt və qobul soxtənyt form-
hoj pluralirə:

Hərki, əz hərki, hərkirə, ə hərkirəvoz.

Hərçy, əz hərçy, hərçyrə, ə hərçyrəvoz.

Hər kəs, əz hər kəs, hər kəsə, ə hər kəsəvoz.

Hər jəki, əz hər jəki, hər jəkirə. ə hər jəkirəvoz.

Kəs, əz kəs, kəsə, ə kəsəvoz; kəsho vəd., vəd.

Numəral (Num şumoruşi).

§ 129. Şumoruşoj (numəralhoj) qədəri: jəki (ə puşoj num guftirə omorəni „jə„: jə odomi), dydy (dy), səsə (sə), cor, pənç, şəş, hoft (ə dial loj-şəvi: „həft“), həşt, nyh, dəh vəd., vəd.

„hoft“, „həşt“ əz „h“ guftirə omorənyt, ommo „həvdəh“, „həçdəh“ guftirə və nyvystə omorənyt əz „h“.

§ 130. Şumoruşoj bi-tohini („qəror norə nə omorə“):

dy - sə; sə - cor; cor - pənç vəd.

Dəh - bist, bist - si, si - cyl vəd.

Sad - divist, dy - sə sad; sə - cor sad vəd.

Jə - dy hozor vəd.

§ 131. Ə kyhnə dəvrho qədər şumoruş — ə zuhun tati — əz dəhiho nə biri, bəlki ənçəq əz bistiho biri. I səhətiş dəlinəho bisti - bisti şumordənyt: jə bist, dy bist, sə bist, cor bist; jə bistiş jəki vəd. „Cənd sal birə əri ty“, guftirə, pyrsirənigə, pirə zən çəvob („çuhob“) dorəni i çirə: „sə bistiş pənç“ vəd. u çirə.

§ 132. Ə dialəkthoj mijonəi və loj - nimruzi ə şumoruş sarf birənyt i çirə gofho: „donə“, „to“: jə donə, dy donə, sə donə vəd. (dial. rajon Dərbənd); jə to, dy to, sə to, cor to, pənç to, şəş to vəd. (dial. lohiçi). Ə dialəkt loj-şəvi əri sər - şumoruş ciho sarf birəni gof „sər“: „Cənd sər cini unço?“ I gofho — hər sə — gofhoj tatinyt: „donə“ histi (jə təfno) „tum“ (gəndym, dunə vəd.).

Gof „sər“ cy təhər qəriş biri ə şumoruş? Ə kyhnə dəvrho (və i səhətiş) molhorə (həjvunət xunəirə) şumordəngə, guftirən byryt (və i səhətiş guftirənyt): jə sər, dy sər, sə sər vəd.

Gof „sər“ sarf birəniho əz uni, ki sər (ju) nə vobuho mol soq (və zyndə) hisob nisə birə (molə, həjvurə zərənyt əz gərdən, əz sər). Sər (imohoj) əri cihoj bi-organiş guftirə omorəni: „cənd sər cini tyrə?“. „Dy sər“.

Əri şumoruş, ə vəqt bənd birəniho, sarf birənyt: bo, karat, çər (çərgə): jə karat, dy karat;¹⁾ jə bo, dy bo; jə çər, dy çər vəd.: 1) „jə bo gufturum, dy bo... nijə şinovustə? Ə ty-rəvozym...“ 2) „karat“ histi gof hərəbi. 3) „Çər“ sarf birə-

¹⁾ „Kazaz“, ə kimi çigəho guftirə omorəniho, duz nisti.

ni (goh - bi goh) ə zuhun dəlinəho; „jə çər vokurdəm, jə çə-
rigəş ədərə vokurdənym“ (guftirə omorəni ə dialəkt loj-şəvi)-
I gofə guftirənyət dəlinəho, ə ci (xurək) vokurdəki (ci vokur-
dəngə).

§ 133. Şumoruşhoj tərтіbi (çərgəi): əvvəli (in əvvəli), əv-
vəlymyn (əvvəlimyn) — (gof hərəbini); jəkimyn, dyjymyn, sə-
jymyn vəd. Şumoruşhoj tərтіbi bəhəm omorənyət əz şumoruş-
hoj qədəri, ə əxir komihoki qəriş birənyət dy suff.: „ym“ (um)
nə „i“ (in). Syftə — qobul birən bu ənçəq jə suff. „ym“ (um).

Fəhm sox ə zuhun farsi guftirə omorəniho çirəhorə: jəkom,
dovvom (doj-jom), səvvom (səjjom) vəd. (goh - bi - goh ə
zuhun tatiş guftirə omorəni: jək - ym, dy - jym, sə - jym,
corum vəd.).

Ə zuhun tati əz „dyjym“, „səjym“ vəd. bəhəm omori
„dyjymyn“ (dyjymyn), „səjymyn“ (səjjymyn) vəd.; ə dialəkt
loj-şəvi guftirə omorənytho „dyjymi“, „səjymi“ („səjimi“) vəd.
histyt həmin formhoj „dyjymyn“ „səjjymyn“ (tərg biri, əz
hərə vadarəfti inçə səs „n“). Ə „dyjymyn“ vəd. „i“ (ə səs
dəstəj „min“ — ə „dyjymyn“ vəd.) carusti ə səs „y“, cynki
inçə kori soxti qonun singlarmonizm progressivi, jəhni ə
„jym“ dəriho „y“ kori soxti ə səs „i“.

Ə dialəkt lohiçi guftirə omorəniho „dyvym“ histi jə tən ə
„dovvom“ farsirəvoz. Ə dialəkt loj-nimruzi (dial. lohiçi) əz zuhun
tyrki qobul birə form şumoruşhoj tərтіbiş qərşu omorənyət:
əvvəlimgi, dyvvimgi vəd. (Vs. M.).

§ 134. Şumoruşhoj bəxş-ə-bəxşi (çəjlə-soxi): jəki-jəki; dyi-
dyi; səi-səi; cori-cori; pənçi-pənçi; dəhi-dəhi vəd. I şumoruş-
horə guftirə mubu i çirəş: „şumoruşhoj dəstəi“ („dəstə-şumori“).
Ə əqyl imu — i pəsini tərmin duztəi əz ə zəvər guftirə omoriho
(„şumoruşhoj bəxş-ə-bəxşi“).

§ 135. Şumoruşhoj vəhrəi (bəxşi). Imu guftirənim „jə corək“,
„dy corək“, „sə corək“. I gof corək əz-çə vəgyrdə omori?
„Corək“ vəgyrdə omori əz „cor+jək“; corək histi əz cor bəxş
jə bəxş („əz cor çigə jə çigə“).

Əz inçə imu əqyl vəgyrdə danystənim əri burmundə rəsm
(təhər) bəhəm omorəmun şumoruşhoj vəhrəirə.

Şumoruşhoj vähræi çærgæ noræ omorænyt i çiræ: çæhm şumoruş vähræho noræ omoræni æ puşo, pæstæ guftiræ omoræni cænd bæxş (cænd vähræ) vægyrdæ omorigæ æz hæmmæj bæxşho:

cor jæk — $\frac{1}{4}$ (æz cor bæxş jæ bæxş).

sæ jæk — $\frac{1}{3}$ (æz sæ bæxş jæ bæxş).

pænç jæk — $\frac{1}{5}$.

şæş jæk — $\frac{1}{6}$.

hæft jæk — $\frac{1}{7}$.

dæh jæk — $\frac{1}{10}$. väd. väd.

sad jæk ¹⁾ — $\frac{1}{100}$.

$\frac{1}{100}$ jæ çiræjgæ (æ hisob) nyvystæ omoræni $\frac{0}{100}$ væ æ hæmmæ zuhunho guftiræ omoræni „protsænt“ (i gof vægyrdæ omori æz dy gof latini: „pro“ — „æ puşo“, „æri“, „æz“ guftiræniho gofi; „centum“ — xun „tsæntum“ — „sad“ guftiræniho gofi); „protsænt“ „æz sad“ guftiræniho gofi.

Əri $\frac{1}{2}$ guftiræ omoræni „nim“, „nimæ“. „Nim“ histi æ kutæhi guftiræ omoræniho form „nimæ“. I gof „nimæ“ æz çæ vægyrdæ omorigæ, imu æ bovorinirævoz (ocuq) guftiræ nisæ danystænim. Vs. Miller guftiræni „nimæ“ bəhəm omori æz nim+jæk. Ommo məhnəj xyştəni gof „nim“ syftə cy birigə, æ imu məhlym nisti; bəlki gof „nim“ bəndi æ gof „dy“. Ə rəsm bəhəm omorəmun şumoruşhoj vähræi gyra, $\frac{1}{2}$ -ræ guftiræ voistən bu „dy jæk“, jəhni æ çirəj cor jæk (coræk) väd.; ommo i çiræ guftiræ nisæ omorə. Ə zuhun farsiş „do jæk“ („du jæk“) nisæ guftirənyt, — guftirənyt: „nim“, jədə (jə nə bugə) „nəsf“; i pəsini gof histi gof hərəbi.

Ə imruzinə dialəkthoj tati „sæ jæk“, „pænç jæk“ väd. guftiræ nisæ omorə, ənçəq guftiræ omoræni „coræk“ (cor+jæk). Ə çigəj „səjæk“, „pænç jæk“ (komihoki furmuş birət?), guftiræ omoræni: „æz sæ bæxş jæ bæxş“ („æz sæ çigə jæ çigə ju“), „æz pænç jæ bæxş“ („æz pænç çigə jæ çigə ju). Ə dialəkt lohiçi: $\frac{1}{2}$ nimæ; $\frac{1}{3}$ æ sæ to jəki, jədə æ sæ jəki, $\frac{2}{5}$ æ pənc dy to (Vs. M.).

Imu gynçəly danystənim i çirəhorə (hə xub bu qobul soxtə i formhorə):

$\frac{1}{2}$ nim, nimæ.

$\frac{1}{3}$ sæ jæk, $\frac{2}{3}$ sæ dy.

¹⁾ „Sadi jæk“ guftiræi xubtəi æz „sad jæk“.

$\frac{1}{4}$ cor jæk, $\frac{3}{4}$ cor sə.

$\frac{1}{5}$ pənç jæk; $\frac{2}{5}$ pənç dy; $\frac{3}{5}$ pənç sə,

$\frac{4}{5}$ pənç cor. $\frac{5}{5}$ pənç pənç (jəhni—1).

$\frac{1}{6}$ şəş jæk, $\frac{1}{7}$ həft jæk vəd. vəd. u çirə.

„Əz pənç bəxş jə bəxş“ vəd. i çirəho ənbar durazi. 1%—sadi jæk, 2%—sadi dy, 3%—sadi sə, 10%—sadi dəh vəd.

$\frac{1}{1000}$ hozóri jæk, $\frac{2}{1000}$ —hozori dy vəd.

Ə „sádi“, „hozóri“ qobul biriho səs „i“ histi suffiks, komiki sarf birəni əri burmundə kəmməhlymirə (nə-məhlymirə); məsələn, imu guftirənim „ə ruz ju jə bo“; komi ruziho inço məhlym nisti, həmcun — „ə məh ju jə bo“).

Inço „ju“, çəjlə guftirə omorəniho, histi suffiks „i“; guftirə voistən bu; „ə ruzi jə bo“, „ə məhi jə bo“, „ə sali jə bo“ (ə dialəkt loj-şəvi i çirə guftirə omorə: „ə ruzy jə bo“, „ə sali jə bo“). Şək nisti, ki inço qonun singlarmonizm progressivi kori soxtiho.

§ 136. Şumoruşoj karati: dy u həmmə; sə u həmmə; cor u həmmə; pənç u həmmə vəd.; „dy u həmmə ənbartə (zijodtə); dy u həmmə kəmtə“ vəd.

„Urə histi pənç monot (pul)“. „Mərə dy u həmməi“. „Mərə dy u həmmə zijodtəi“. „Mərə dy u həmmə kəmtəi“.

Əri karat-şumori i çirə formiş sarf birəni: cənd dydy; „cənd pənç tyş danystəni“ (dial. loj-şəvi).

Əri „kvadrat“ nə „kub“ zuhun tatirə num nisti: 2^2 —dy ə kvadrat, jəhni 2 vəgyrdə omorəni dy bo— 2×2 ; 3^2 —sə ə kvadrat= 3×3 ; 4^2 —cor ə kvadrat= 4×4 .

2^3 —dy e kub, jəhni 2 vəgyrdə omorəni sə bo— $2 \times 2 \times 2=8$; 3^3 —sə ə kub— $3 \times 3 \times 3=27$, 4^3 —cor ə kub— $4 \times 4 \times 4=64$ vəd. u çirə.

§ 137. Əz numhoj şumoruşi bəhəm omorə substantivho. Ə dialəkt mijonəi „orinərə“ kimiho guftirənyt „həftə“. I gof binə vəgyrdəni əz „hoft“ (həft). Ə zuhun farsiş „həftə“ guftirə omorə; „orinə“ (ə zuhun farsî „adinə“) histi kyhnə gof ironi və i gofə tə imruz (səxt) doşti zuhun tati. Ə zuhun (imruzinə) farsî „adinə“ sarf nisə birə; həmməş „həftə“ guftirənyt.

„Cylə“. I gof binə vegyrdəni əz „cyl“; cylə histi num cylruzə vəhdə (vəqt, vəhdə), komiki, məsələn, hisob birəniho əz zəndə omorə ruz həil sər gyrdə. [Ə dialəkt loj şəvi guftirə omorəni i çirə: 1) „cylə həil nə vadaraxtəj“ (vadaraxtə); 2) „həilə cylə birəj“ (biri)].

§ 138. Dy jəki. Dy-ə-jəki. Ə dialəkt mijonəi və loj-nim-ruzi guftirə omorəni: „dy ə jəki. Ə dialəkt loj şəvi: „ə dy jəki“. „Imu dəs dorim dy ə jəki“. „Imu ə dy-jəki dəs dorim“.

§ 139. Ə hisob — gof „sər“ əri odomiş guftirə omorəni: „Dəh sər nəşumorə doştənym mə“.

„Govho cənd səri?“ „Bist sər“.

„Cənd sər cini tyrə?“ „Pənç sər“.

Gof „dəstə“ sarf birəni i çirə: „jə dəstə pijoz“. „Dəstə“ — ə vərovurd imu — binə vəgyrdəni əz dy gof: „dəs“ nə „tə“¹⁾ („dəstə“ — „dəstə(n)“, „jəhni ə jə dəs vəgyrdə omorəniho qədər).

Ə dialəkt loj-şəvi guftirə omorəniho „jə dəs uproq“ („iproq“, „paltar“²⁾), — məsələn, əri hərus bərdə omorəniho, — burmundəni, ki „dəs“ sarf birəni əri guftirə qədərə. Omorə, omorə, ə „dəs“ qəriş biri gof „tə“ (ə jor bijor çirəj şumoruş-hisob lohiçihorə: jəto, dyto vəd.).

Kimiho ə çigəj dəstə „bajlam“ tyrkirəş sarf soxtənyt: „jə bajlam pijoz“ (dial. loj-şəvi).

Çyft. I gof guftirə omorəni əri dy to: çyft çurub; toj çurub vəd.; „to“ (ə zuhun farsı „ta“³⁾) — ə vərovurd imu — bəndi ə „tən“: tən → ta → to.

Təsrif⁴⁾ nisə birənytho bexşhoj gof.

Prepozitsio (puşonumi).

§ 140. Prəpozitsio (ə zuhun latini: „praepositio“) histi num ə puşo norə omorəniho ci. I tərmin — ə grammatik — burmundəni ə puşoj num norə omorəniho gofə. I tərmin qobul biri ə zuhunhojgəş (ə zuhun almani: „Praeposition“ —

¹⁾ tən(to?).

²⁾ partal.

³⁾ ə əqyl imu — „ta“(to) həmin gof „tən“-i.

⁴⁾ Dəgiş nə birə, bəşqə nə birə, ə u jə gil işu mundənytho gofho.

xun „Prəpozitsion“). Prəpozitsio histi ə u jə gil xyştə, jəhni, dəgiş nə birə, mundəniho gof. Vəgirim, məsələn, i çirə frazə: „mə vədiromorum əz xunə“. Fəhm soxim i cor gofə: „mə“ histi pronom (çigəgir num), guftirə omorəniho əri 1-myn şəxs singular (ş. t.); „vədiromorum“ histi vərb; „xunə“ — substantivi; „əz“ histi prəpozitsio. U dəri ə puşoj gof „xunə“ və bəndi ə vərb „vədiromorum“, cynki əqyl histi i çirə: „vədiromorum“ əz çə? (çəvob: əz xunə“). Həmmə i çirə gofho, dəgiş nə birə mundənytho, norə omorənytho ə puşoj numho və bənd birənytho e vərbho, qəriş birənyt ə dəstəj prəpozitsioho.

§ 141, Imohoj fəhm soxim ə zuhun tati oft omorənytho prəpozitsiohorə.

1. Əz. I prəpozitsio binə vəgyrdəni əz ə kyhnə zuhun ironi guftirə omorən buho „haca“, ə zuhun sanskrit „sacá“ (vs. Millər). Ə imruzinə dialəkthoj tatiş sarf birənytho formho: „həzini“, „hozuni“ bəndyt ə i form. Prəpozitsio „əz“ norə omorəni ə puşoj numho, vəbirənytho ə hol gənitivi, jədə — ə hol dativi. Ə dialəkt loj-şəvi ənçəq guftirə omorəni i prəpozitsio („əz“) əri hol Gənitiv və hol Lokativ: 1) vəgyrd aqcərə (pulə) əz dəs mə. 2) gof soxtim əz i, əz u... (jəhni, əz sərəbot¹⁾ ən i, ən u...).

Ə dialəkt mijonəi, məsələn, prəpozitsio „əz“ ə puşoj Dativ-iş norə omorəni: „gufti əz mə“ (ə dialəkt loj-şəvi ənçəq: „gufti ə mə“ guftirə omorə). I ə dialəkt mijonəi, ə puşoj hol Dativ norə omorəniho „əz“ binə vəgyrdəni əz kyhnə gof „əzmər“, komiki furmuş biriho və domundiho ənçəq ə ləhəj rabiho. Ə „əzmər“ qəriş birənyt dy gof: „əz“ nə „mər“.

Ə kyhnə zuhun farsi (ə zuhun litəraturi) „mər“ norə omorən bu ə puşoj hol Dativ nən Akkuzativ. Ə kyhnə zuhun tati „əzmər“ norə omorən bu ə puşoj hol Dativ (bəlkə ə puşoj Akkuzativiş); „əz“ ə puşoj hol Lokativiş norə omorəniho ocuq birəni, məsələn, əz i çirə fraz: „imu giroştim əz kucə (urom, uram), jədə,— „ixtilot vərómo əz i, əz u“.

¹⁾ Bobot.

2. Ən. I histi — ə vərəvurdəvoz — kyhnə prəpozitsio. Ə əqyl Vs. Millər i prəpozitsio bəndi ə prəpozitsioj avəsti (zuhun Avəsta) „ana“. Imuş əri ən i əqyl razinim. Prəpozitsio „ən“ norə omorəni ə puşoj hol Gənitiv: „dydyj ən iho“; „dydyj ən ihorə bər, dydyjgərə bihli.“: „dydyj ən iho“ (Gənitiv). Şumoruşoş təsrif birənyt ə çirəj həmmə numho.

3. Ə. Prəpozitsio „ə“ norə omorəni e hol Dativ, Ablativ nə Lokativ.

Dativ: Dorum pulə (aḳcərə) ə bəbə.

Ablativ: Vədiromorum əz xunə ə bəbərəvoz.

Lokativ: Raftym ə boḳ.

Nyştym ə xori.

4. Tə (ə zuhun farsi „tā“). Əz sər tə əxir.

Əz sər tə poj. Əz inço tə unço.

Tə kiştibənd („kyştibənd“). hol təsrifij Gənitiv.

5. Əri. Əri mə. „Əri ty buram“ — ə¹⁾ ə „həj səhət əri ty buram, sir-tyrşi bijorum“ Vs. Millər i çirə varasiri: „к тебе приду“. Həlbət, ki i duz nisti. Inço „əri ty buram“ guftirə nə omori. Inço guftirə omori: „əri ty — buram, — sir-tyrşi bijorum“. İrə nyvystə voistən bu i çirə; „əri ty, — buram, — sir-tyrşi bijorum“ (jəhni „buram, əri ty sir-tyrşi bijorum“).

§ 142. Rujə, sijə. „Rujə“ sarf birəni ə dialəktəhoj mijonəi və loj-nimruzi. I gof çərgə norə omori əz dy gof: 1) ruj, 2) ə; „ruj“ histi num (substantiv); „ə“ — histi prəpozitsio, komiki sarf birəni ə hol Dativ. Ə inço imu mijo (bijojm) guim, ki həmin „rujə“-ş ə puşoj hol Dativ norə omorə: „dəniş rujə mə“ (jəhni, „ruj ə mə“).

Prəpozitsio „sijə“ sarf birəni ə dialəkt loj-şəvi. I gofiş əz dy gof çərgə norə omori: əz 1) si(j) nə 2) „ə“ „Si(j) binə vəgyrdəni əz „su(j)“. I histi kyhne gof və məhnəj, ən u histi „lo“; „sijə mə — „ə loj mə guftirəniho gofi; „sijə mə

¹⁾ Всев. Миллер, «Очерк морфологии еврейско-татского наречия», М. 1901, стр. 39, п. 3. Он же, «Материалы», стр. 2, строка 9 сверху.

dəniş“ (sij ə mə) „ə loj mə dəniş“, „rujə mə dəniş“ guftirəniho gofi. I prəpozitsio „sijə“-ş, „rujə“-rə xuno, sarf bi-ni ə hol Dativ və norə omorəni ə puşoj num.

§ 143 Kimi nuhmo (substantivho) sarf (birənyt ə məhnəj prəpozitsioho. I numho histyt i çirə: birun (byru, byry), qəd, qəriş, qərşu, zir, zəvər, sər-zəvər, zofru¹⁾ („zəhry“, „zəfry“), sər-zofru, jon, kin, kynd (kyndi), lo, minglə, minçi, mijon (ə), pəs (pəso, pəsə), puşo (pyşo), tovun(ə), xotur, bobot, sorobot (sərəbət). Ə məhnəj prəpozitsio iho vəgyrdə omorənyt ə bənd ə prəpozitsio „ə“-rəvoz, jədə ə prəpozitsio „əz“-əvoz.

Fəhm soxim i çirə frazhorə; 1) u ə dorun xunə dəri, 2) ə qəd ən i cy dəri (ə dyləj ən i)? (ə dyləj ən i cy dəri?), 3) u poisti ə qərşuj mə, 4) u raft əz jon mə (əz kin mə) vəd., vəd.

§ 144 Dər, vər vo, foru. Iho histyt kyhnə prəpozitsioho; binə vəgyrdənyt əz numho (substantivho) və sarf birənyt ə vərbhorəvoz. Prəpozitsio „dər“-ə birəni i çirə variantho: „dir“, „dar“, — „diromorə“, „darəftə“. Ə vərb „diromorə“, ə „dir“ (əz „dər“) səs „ə“ ə „i“ cytar carustigə, məhlym nisti. Ə „darəftə“, ə „dar“, carustəi səs „ə“ ə „a“ ocuqi. Inço kori soxti qonun singlarmonizm rəgrəssivi, jəhni ə „ra“ [raftə dəriho səs „a“ kori soxri ə „ə“ (komiki dobuho ə „dər)].

Prəpozitsio „və“ binə vəgyrdi əz „va“ („baz“, jəhni „hərzə“ guftirəniho gofi); vo-kurdə, vo-kordə. Inço, ə „kur“, „kor“ qərşu omorənytho „u“, „o“ histyt səşho, ə komihoki carusti səs „ə“. Inço kori soxti qonun singlarmonizm prəgrəssivi, jəhni, ə „vo“ dəriho „o“ kori soxti ə səs „ə“.

Ə „vo-gəştə“ (vo-gəştə) qərşu omorəniho „vo“-rə guftirimgə, iş binə vəgyrdəni əz „baz“, ommo məhnəj ən i „baz“ histi jə çirəjgə; inço məhnəj ən „baz“ (vo) histi: „dijəş, dyborə“; „vo-gəştə“ (vo-gəştə), jəhni, „dyborə omorə“

¹⁾ „zofru“ binə vəgyrdəni əz dy gof: zə+foru (fru); „zə“ histi carustə çirəj prəpozitsio „əz“, „foru“ — „zir“ guftirəniho (kyhnə) gofi.

Ə „va-raftə“ qərşu birəniho „va“ əz „baz“ binə nisə vəgyrdə. U binə vəgyrdəni əz kyhnə prəpozitsio „bər“; syftəi məhnəj „bər“ histi „sinə“. Əz „bər“ bəhəm omori „vər“. Kyhnə gof „bər— „zəvər“ guftirəniho məhnərəş doş-təni. Əz inço məhlym birəni; „bər“ carusti ə „vər“, əz komiki bəhəm omori „va“ (səs „ə“ carusti ə səs „a“, səs „r“ biri tərg, jəhni vadarəfti əz hərə); „va-raftə“ — „(ə) zəvər raftə“ guftirəniho gofi. „Vadarəftə“-rə guftirimgə, əz i çəjlə soxfə omogə „raftə“, mundəni „vada“. „Vada“, həsyl, histi dy gof: „va + da“. „Va“ histi həmin (imu ə zəvər guftirimho) prəpozitsio „bər“, əz inço „bə“ → ba → va (məhnə: „rujə“, „sijə“)

„Da“ histi „dar“ (dər): „vadarəftə“ = bər + dər + raftə, jəhni, rujə (sijə) dər raftə. Əz inço lap ocuq birəni, ki „vadarəftə“-rə əz „t“ nyvystə həməl nisə omorəniho, jəhni; i çirə: „vatarəftə“, həmcun „tarəftəş“ nyvystə həməl nisə omorə; nyvystə gərəgi (voistəni): „darəftə“. Ə „vadarəftə“, „darəftə“, ə çigəj dy „r“ nyvystə omorəni jəki (ə çigəj „va + dar— raftə“ şinovustə və nyvystə omorəni „vadarəftə“, həmcun „darəftəş). „Vada“ (vin. ə zəvər) histi variant „və + dər“ (bər + dər) jəhni „vədə“ (əz „və + dər“ → „bə + dər“ → „bər + dər“) carusti ə „vada“ ə puşoj „ra“ ə „raftə“, və inço kori soxti qonun singlarmonizm rəgrəssivi (fəhm sox verb „vədiromorə“-rə, ə komiki „və dir“ histi variant „vada“)

§ 145. Imovoj fəhm soxim prəpozitsio „borobor“-rə. Kimiho nyvystənyt i gofə i çirə: „borombor“. I duz nisti... „Borobor“ („ə borobor bəbə poisti“, jəhni „ə qərşuj—ə ruj bəbə poisti.“) — binə vəgyrdəni əz gof „bər“. Imu ə zəvər məhnəj ən in gofə ovurdim; məhnəj ən i gof histi „sinə“. Ə mi-jon (ə minçi) inço dy bo sarf biriho gof „bər“ dəri səs „o“: bor + o + bor. I səs „o“ bəhəm omori əz kyhnə prəpozitsioj ironi „a“; „bor-o-bor“ bəhəm omori əz „bər-a-bər“ (jəhni, „sinə ə sinə“ qərşu“, „sinə ə sinə ə jə tən“). Ə „bər-a-bər“ dəriho „a“ ə zuhun tati carusti ə səs „o“ (ə çirəj, məsələn,

„bar“ ə „bor“ carustihorə xuno). I səs „o“ kori soxti ə hərədy „bər“ və i çirə bəhəm biri bor-o-bor“.

Inço qonun singarmonizm kori soxti ə dy taraf (ə puşo nə pəso), və i singarmonizmə imu guftirənim „singarmonizm prograssivi—rəgrassivi“, „prograssivi və rəgrassivi“). Ə „borombor“, (komiki duz nistiho) səs „m“ səs organi nisti, və urə ə zuhun litəraturi gərəg birəni (voistəni) tərg soxtə (əz hərə vədəşəndə).

§ 146. Domundə, dəbirə, dəşəndə (vədəşəndə).

„Domundə“; inço „dər“ carusti ə „də“, „də“ carusti ə „do“ və inço kori soxti qonun singarmonizm rəgrassivi (jəhni, ə „mun“ dəriho səs „u“ kori soxti ə „dər“, „də“ dəbiriho səs „ə“).

„Domundə“ ə zuhun farsi səs dorəni: „dər-mandən“. Ə „dəbirə“, „dəşəndə“ dəriho „də“ histi həmin prəpozitsio „dər“. „Və“ ə „vədəşəndə“ histi „bər“, „bə“.

Imu inço gofə duraz nə soxim, və inço minkin nisti əri ə puşo ovurdə, çərgə norə həmmə prəpozitsiohoj tatiyə. I çirə, imu ə zəvər burmundimho prəpozitsioho dijəş qərşu birənyt ə zuhun tati, və varianthoj ən uho ənbaryt. Mətləb imu uni, ki bijorim ə puşo və burmunim cənd çirəhoj kyh-nə prəpozitsiohorə və qonunhorə, ə uho kori soxtəthorə.

Əz i, imu ovurdə, material imu danystim çirə-bə-çirə rəsm-horə və ə hərəj ən iho qonun singarmonizm prograssivi—rəgrassivirəş („bor-o-bor“)

§ 147. Prəpozitsioho ə bənd omorənyt, jəhni norə omorənyt ə puşoj numho ə çirə-bə-çirə həlhoj təsrifi (Gənitiv, Dativ vəd.). Qəjir əz i prəpozitsioho — ə çirəj organi—bəstə omorəyt ə vərbho və dorənyt işurə tozə (nugə) mehnəho (mundə, domundə; birə, dəbirə vəd).

Advərb (həm-verb).

§ 148. Advərb qəriş birəni ə jəki əz dəstəhoj dəgiş nə birə (tesrif nə birə) mundənytho gofho. Rasti, kimi advərbho binə vəgyrdənyt əz numho (substantiv, adjektiv) və uhorə xuno voxurdənyt ə dəgişiho (birənyt dəgiş, bəşqə). Advərb sarf birəni əri ocuq soxtə ə fraz burmundə omorəniho vərbə. Advərb

norə omorəni əz vərb kynd və birəni ə ju (ə vərb) bənd. Əz inçoi num juş: advərb, komiki binə vəgyrdəni əz zuhun latini. Tərmin „vərb“ ə imu məhlymi; „ad“ histi prəpozitsioj latini; məhnəj ən i gof histi: „ə“, „kynd“, „əjon“, „tə“.

Vəgirim i çirə frazə: „ imu həmişə raftənim ə kor“. Fəhm soxim gofhorə çəjlə-çəjlə. „Imu“ histi pronom, 1-myn şəxs, plural (ş. ə); „raftənim“ histi vərb (1-myn şəxs, plural, vəqt prəzens); „ə“ histi prəpozitsio və bəndi ə gof „kor“; „kor“ histi num (substantiv). Mundi jə gof: „həmişə“. I gof bəndi ə vərb „raftənim“; i histi advərb. Vəgirim jə frazigəş: „mə vogoştum imruz ə xunə“. „Mə“ histi pronom; „vogoştum“ — histi vərb; „ə“ histi prəpozitsio; „xunə“ substantivi. Kəj vogoştun mə ə xunə? Imruz. „Imruz“ histi advərb.

§ 149. Klassifikatsioj advərbho. Advərbhorə dəstə-dəstə soxtənyt ə məhnəho'şu gyərə. Advərbho burmundənyt vəqtə, qədərə, çigərə vəd.

1. Advərbhoj vəqti: imruz (əz „in + ruz“, „i + ruz“), imşəv („imişəv“ — əz „in + şəv“, „i + şəv“), di, pəri, fərdo, səbəh, (şəvhəngum „şohongum“, „şəhəngum“), şəv, ruz, ə cum ruz, dir, zu, dirhəngum; por, piror. imsal („imisal“ — əz „in + sal“, „i + sal“). Kəj? Əz kəj cini? Əz kəj tə (bə) kəi? Tə (bə) kəj? — Tə (və) kəj? Tə səbəh. Tə şəv, fərdo-səbəh; zutə, dirtə vəd.

„Səbəh guftirə omorəni dy çirə: 1) səbəh 2) səbəh: „u vogoşt imruz səbəh“¹⁾; „səbəh bijo“²⁾, jəhni, fərdo bijo guftirəniho gofi (ə dial. mijonəi, məsələn). Ə dialəkt loj-şəvi „səbəh“ (ə məhnəj „fərdo“) sarf nisə birə. „Şəvhəngum“ — i gof i çirə duz nyvystə omori. „Şohongum“, „şəhənçum“ (jədə. şəhəngum“) duz nistyt. „Şəvhəngum“ çərgə norə omori əz dy gof: 1) şəv, 2) həngum. I gof histi kyhnə gof tati (həmcun farsi, ə komiki guftirə omorəni „həngám“). Məhnəj ən i gof histi: „vəqt“ (i pəsini gof „vəqt“ gof tati nisti, gof hərəbini). Ə imruzinə znhun tati „həngum“ furmuş biri, və ə çigəj ən u sarf birəni gof hərəbi: „vəqt“ („vaxt“, „vəxt“).

1) Aktsənt omorəni ə sər səsəstə „bəh“.

2) Aktsənt omorəni ə sər səsəstə „sə“.

Ommo „hængum“, qəjr əz „şəvhængum“, ə çigəjgəş qərsu birəni: „dirhængum“ [ə dialəkt loj-şəvi guftirə omorəni i çirə fraz: „Ty iməhəli, dirhængum („dirhongun“)?“ Jədə, „dirhængum mə gərd“.]

Izmu. I gof ə çərgə omori əz dy gof: 1) i, 2) zmu,— komiki binə vəgyrdəni əz gof hərəbi „zamanun“; ə zuhun fars i gof guftirə omorəni i çirə: „zəman“ (ə zuhun tati „zəmon“; ə dialəkt loj-şəvi: „zaman“: „axir-zaman“. Qəjr əz form „zəmon“ („zomon“), „zaman“, form „zəmun“—iş („zomon—iş“), bəlki, sarf biri, və əz i form vəgyrdə omori form „zmu“—ə „izmu“

Imohoj (imuhoj, izmuhojlə, imuhojlə). İnço dəryt dy gof: 1) i (in) və 2) moho (j)? Kyk (binəj) ən i gof əri mu xub ocuq nisti; imuhojlə“ əz „imohoj“ omorə; suff. „lə“ məhlymi. Ə vərovurd imu— „imohoj“ bəhəm omori əz „izmu“ („izmuho“, „izmuhojlə“).

Tə bəkəj? (ə dialəkt loj-şəvi: „tə vəkəj“?). İnço dəriho „bə“ histi prəpozitsio, komiki ə imruzinə zuhun tati furmuş biri, və ə çigə ju sarf birəni prəpozitsio „ə“.

§ 150. Kimi advərbhoj vəqti, jəhni əz adjəktivho binə vəgyrdənytho, qobul soxtənyt formhoj comparativi nə supərlativirə: dir(tə), zutə; əz həmmə dir(tə); əz həmmə zu(tə).

2. Advərbhoj çigəi: inço, unço; ə çə? əz çə? ə komin ço? əz inço, əz unço; əz i lo, əz u lo.

3. Advərbhoj səbəbi: əri cy (əz cy)? əz cy?

4. Advərbhoj təhəri: cytar, xunó: „məmə xuno mynyvysi“— ə puşoj advərb „xuno“ dəbirənytho numho norə omorənyt ə Dativ. („məmə“ histi hol Dativ),

5. Advərbhoj adjəktivi (sifəti): səxt, xub, zobu; i çirə advərbhorə formhoj comparativi nə supərlativiş birənyt: 1) mə xub nyvystənym: 2) ty əz mə xubtə nyvystə; 3) u əz hərdyj'mu (əz həmmə) xubtə nyvystə.

Ə i advərbho qəriş birənyt: ənbar, kəm, zijod, kynd, dur, bylynd vəd.

6. Advərb vərovurdi: bəlki.

7. Əz zuhunhojgə qobul birə advərbho:

a) Əz zuhun hərəbi: həlbət (əz inço (həlbətki; „ki“ histi gof tati); „həlbət“ binə vəgyrdəni əz gof hərəbi „albattata“; „zijod“ vəd, vəd.

b) Əz zuhun tyrki: birdən, başqa, ənçəq.

c) Əz zuhun urusi: tylkysty (ə dialəkt loj-şəvi) — lap kəm sarf birəniho gofi; „tylkysty“ vəgyrdə omori əz „ТОЛЬКО“.

8. Advərbhoj pozitiv („əri-gui“) və nəgativi („nəhə-gui“).

a) əri, bəli (dial. lohiçi), i

b) nəhə, nə, ni, mə, hic, hərgyz.

Konjunksio (bənd).

§ 151. „Konjunksio“ vəgyrdə omori əz zuhun latini. Məhnəj ən i gof histi „bənd“. Həlbət, ki i termin hədot birə mundigəş, unqədə duz (dyryst) nisti, cynki kimi gofho (jə-jə, nə... nə, ommo vəd.), ə dəstəj konjunksioho qəriş birənytho, ənçəq sarf birənyt əri çəjlə soxtə gofhorə dy əz jəki („əz dy-jəki“).

§ 152 Konjunksioho bəxş birənyt ə i çirə dəstəho:

1. Dəstəj gofhorə ə bənd ovurdənytho konjunksioho: nə (nən), -ş¹), və, həm.— Mə nə ty. Məş, tyş (ə dial. lohiçi: məniş). Bəbəş, biroriş. Mol imu və mol işmu. Həm mə, həm ty. Həm zə(n), həm duxtər həmlə.

2. Dəstəj gofhorə dy əz jəki çəjlə soxtənytho konjunksioho: „jə“, „jədə“, „nə... nə“: „jə ty sox i korə, jədə mə so-xum“. „Nə ty, nə mə“.

3. Dəstəj bəndhoj (konjunksiohoj) iqrori (şərti):—gə, gəş, əgər. Kimiho guftirənyt „əgənə“, „əgənər“. Duzi „əgər“, „əgənər“ duz nisti.

4. Dəstəj bəndhoj səbəbi: cynki.

5. Dəstəj bəndhoj şəki-pyrşyi: bəgəm (əz „məgər“ binə vəgyrdə i gof), hə bəgəm; məgəm (dial. loj-şəvi).

6. Dəstəj konjunksiohoj ruj-bə--rui: ommo, rasti, (nə bugə).

7. Dəstəj konjunksiohoj vəqti: cini (əz „cənin“—„içirə, guftirəniho gofi. Ə dial. loj-şəvi: əzun cini (jəhni „əzunəjlo“—əz + u(n) + ə + i + lo); -ki (vəgyrdym-ki); hə, həttə.

Ə dialəkt ərməni-tati ə çigəj „ki“ guftirə omorəni „kinə“: rasirən-kinə, amarən-kinə (Vs. Millər), jəhni „rasirə-ki“, „omorə-ki“ guftirəniho „gofhojyt“.

¹) Əgər ə əxir gof səs həməvozi dəbirəniyə, ə puşoj „ş“ qobul birəni səs „i“: dəş, dəsi-ş; sər, ser-iş vəd.

§ 153. Bänd (konjunktsio) „ki“ əz çə binə vəgyrdi? Əri an i pyrsyş Vs. Millər çəvob nisə dorə və irə təhbyr nisə soxtə. Imu vərovurd soxtənim i çirə: „ki“ (ə „omorum-ki“, „omorən-ki“ vəd. binə vəgyrdəni əz „gə“ (gəh, gah), məhnəj komiki histi „vəqt“: (fəhm sox ə zuhun tati guftirə omorə-nihorə: „hər goj“, jəhni „hər vəqt“), „omorumki“ = omorum (ho) + vəqt. Ommo, inço jə əqyligərəş guftirə mubu, jəhni bənd „ki“ ə dialəkt ərmeni-tati guftirə omorəni „kinə“ (Vs. Miilər). I bənd „kinə“ bəndi e kyhnə gof „konan“ (komi-ki i səhət sarf bireni ə zuhun farsi); „konan“-histi form adjektiv vərbi—ə çirəj „pajan“ (ə znhun tati: poju, poj-pojunu) və binə vəgyrdəni əz vərb „kərdən“¹⁾; həsyl, məhnəj an i gof histi „soxtə“ (soxtən).

Intərjəktsio.

(Gofhoj ruj birəi.)

§ 154. „Intərjəktsio“ histi gof latini, və ə i zuhun i gof nyvystə omorəni i çirə: intərjəctio“ (xun: „intərjəktsio“). Məhnəj an i gof histi i çirə: „şəndəi“, „e hərə dəşəndəi“, „ə hərə dəşəndə omorəniho (ci, gof)“. Intərjəktsiorə çəjlə soxtə gərəgi əz numho (substantivho, adjektivho vəd.) nə vərbho, cynki xyştəni intərjəktsio histi bəhəmə (dyryst birə, çərgə norə omorə) fraz. Intərjəktsio sarf birəni əri burmundə ə dyl (ə myvəh) dəbirəniho şori, pəşmuni, qəhr, məhtəl mundəi vəd. u çirə holorə. Viz əz i (qəjr əz i), intərjəktsioho burmundənyt çirəhoj təqlidə, jəhni, jəki ə gil jəjgə (jəkigə) soxtəirə („qələqi gyrdəiş, ruşxəndiş²⁾) ə i høl — kyndyt; ə zuhun urusi məhnəj təqlid histi: „подражание“).

§ 155. Dəstəhoj intərjəktsioho:

1. Əri şori guftirə omorənytho: o! (oh), va-vajo! Xoş! o, xoş! vəd.
2. Intərjəktsioj xəndə: ha, ha, ha!.. („hə... hə... hə...“)
3. I. pəşmuni, dərd, dord: voj! voj, dədə!.. vəd.

¹⁾ Ə həmin məhnəj „soxtə“ i gof xərç birəni, məsələn, ə dialəkt qybəi, ommo ə dialəkt loj-şəvi i gof hisob birəni həjbə gof.

²⁾ „ruşxəndi“ duz nisti; „ruşxəndi“ binə vəgyrdəni əz „ə ruş + xəndystə (n)“. Ə zuhun farsiş: „rişxəndi“ („rixşəndi“... nəhə!)

4. I. jozuq̄bəri: h̄əif! h̄ejfiş! jozuq̄! vəd.
 5. I. nifri(n): vir! gym! vəd.
- Intərjəktiſioho oft omorənyt ə zuhun tati ənbar və çirə-bə-çirə.

C. Nyşunəhoj mijongofi.

§ 156. Nyşunəhoj mijongofi (ə zuhun urusi „знаки препинания“) porə omorənyt ə hərəj gofho əri çəjlə soxtə jə əqylə əz jə əqyligə (jə gofə əz jə gofigə), əri burmundə təhər ruj birəi və pyrsirəirə vəd. vəd.

§ 157. Təori (hilm) sarf birəmun nyşunəhoj mijongofirə guftirənyt „intərpunktsio“. I gof latini nyvystə omorəni „intərpunctio“ (xun: „intərpúnktsio“). Məhnəj ən i gof histi i çirə: çəjlə soxtəi; çəjlə soxtəi gofhorə ə kuməki punkthorəvoz (.); „punkt“ ə zuhun urusi „точка“, jəhni „dyqlə“

§ 158. Əri zuhun tati imu q̄obul soxtənim i çirə numhorə (əri nyşunəhoj mijongofi):

ə zuhun urusi:

- | | |
|---------------------------|-----------------------|
| 1. Punkt . | точка. |
| 2. Virgyl , | запятая. |
| 3. Dypunkti : | двоеточие. |
| 4. Punkt-virgyl ; | точка с запятой. |
| 5. Intərpunktsio ... | многоточие. |
| 6. Nyşunəj pyrsyşi ? | вопросительный знак, |
| 7. Nyşunəj ogolzərəi, ruj | восклицательный знак. |
- birəi—!
- | | |
|--|----------|
| 8. Tirə — | тире. |
| 9. Parantəz {[()]} | скобки. |
| a) { } parantəz figuri, b) [] — parantəz kvadrati | |
| c) () — parantəz nim-hələqəi („hələqə“). | |
| 10. Gimə „ “ | ковычки. |

Ə zuhun dədəi'mu i numhoj nyşunəhoj mijongofirə i çirəş guftirə h̄əməl mijov:

1. Punkt — dyqlə (.)
2. Virgyl — dyqləj dymvəri (,).
3. Dypunkti — dydyqləi (:).
4. Punkt-virgyl — dyqlə ə dyqləj dymvərirəvoz (;).
5. Intərpunktsio — purdyqlə (...).

8. Tirə — riz (—).
9. Parantəz — nimhələqə; { }, [], ().
10. Gimə — dymvəriyə dyqləhoj zir-zəvəri: „....“

D. Sintaksis.

§ 159. Sintaksis histi ən gərəglyjə bəxş grammatik. Rəsmhoj (nizomhoj) sintaksisi ən baryt, və uhorə—həmmərə—əri ovurdə, əri norə ə puşo, əri ocuq (məhlym) soxtə (əz sər tə əxir) — inço minkin nisti (əz kəmi çigə).

Imu inço — əz dəs vərəmorərə xuno — dorənim tərminhoj sintaksisirə və kimi (jəki-jəki) rəsmho jurə.

§ 160, Məhnəj gof „sintaksis histi: „çərgə“, „gynçundəi“, „ovoduni“, „bənd“, „tərtib“ (ə zuhun urusi „порядок“) vəd u çirə. „Sintaksis“ guftirəniho gof vəgyrdə omori əz zuhun jynoni.

Sintaksis histi jəki əz bəxşhoj hilm lingvistik, komiki fəhm soxtəniho və vomuxtəniho təhər ə bənd ovurdəi (çərgə norəi) gofhorə — əri ovodu soxtə frazə, əri gynçundə və duz (dyryst) guftirə əqylə.

§ 161: Əqyl inson guftirə omorəni ə gofəvoz. Gof çərgə norə omorəni əz soxəndəstəho (vin. i tərminə ə 74 ruj-vəlg). Tərmin „soxəndəstərə“ imu qobul soxtəjm əri ə zuhun urusi guftirə omorəniho tərmin sintaksisi „предложение“. I tərmin ə zuhunhoj kultur islam'ə qobul soxtətho millətho („fərsho“ — ironiho, tyrkho) guftirə omorəni „çümlə“; ə zuhun latini guftirə omorəni „propozitsio“ („propositio“), jəhni ə „puşo norə omorəi“, „ə puşo norə omorəniho“ guftirəniho gofi; əz həmin tərmin binə vəgyrdəni tərmin urusi „предложение“. [Tərmin „propozitsio“ — ¹⁾ rə qəriş məsox ə „prepozitsio“ (vin. i gofə ə 162 ruj-vəlg)]. Viz əz i tərminho, jə tərminigəş histi: „fraz“. Tərmin „soxəndəstə“ (jə kəm) durazi. Əri mətləb praktiki imu qobul soxtənim tərmin „fraz“ ə, komiki qobul biri ə ənbarə zuhunho.

§ 162. Fraz bəhəm omorəni (dyryst birəni) əz jə gof, jədə — əz cənd gofho:

¹⁾ Prəpozitsio — əz „ə“ nyvystə omorəniho — bəşqəl.

1. — ziho!
2. Ziho h̄ykymət sovəti!
3. Myzd (həq N. A.) jə ruzinə kor əri ovodun'jəti sotsialisti!
4. Dyşmənhøj klassi məşət ədət birə (rəhğiri soxtənyt N. A.) ə ovodun'jəti kolxozho.
5. Ə çigəj nymaz — fabrik.
6. Fəhləhøj (fəhləhøj N. A.) Gərmanijə ədət daraftə ə partijəj kommunisti. —

[Gazət „Zəhmətkəş“, N 70 (157)].

§ 163. Çirəhøj frazho. Frazho birənyt i çirə:

- 1, Frazhøj istori.
2. „ ixtiloti.
3. „ pyrsyşi.
4. „ ogol zərəi (səs soxtəi).
5. „ ruj birəi.
6. həssi birəi.
7. Frazhøj əri-gui (pozitivi).
8. „ nəhəgui (nəgativi).
9. „ məhtəl mundəi.
10. „ tomoşə soxtəi (və tomoşə mundəi).
11. „ şori soxtəi (şor birəi).
12. „ pəşmu soxtəi.
13. „ qəhr dorəi.
14. „ pəşmu birəi.
15. „ qəhri birəi,
16. „ razi soxtəi və razi birəi (razimənd birəi).
17. „ fəmundii (fərmu (n) dorəi).
18. „ vərovud soxtəi (vərovurdi).
19. „ lərori (şərti).
20. „ mətləbi.
21. „ səbəbi vəd., vəd.

§ 164. Bəxşhøj fraz. Fraz çərgə norə omorəni əz çirə-bə-çirə gofho. I gofhorə — hər komirə — dorə omorənyt çəjləjə numho.

§ 165. Subjəkt. Əri ocuq-məhlym soxtə i tərminə vəğir-
rim və fəhm soxim cənd (jə-dy) frazə:

1. Korsox omo. Ki omo? Korsox (omo).

2. Rənçbər raft. Ki raft? Rənçbər (raft).
3. Dədə mijov. Ki mijov? Dədə (mijov).
4. Fəhlə omorə bu. Ki omorə bu? Fəhlə (omorə bu).
5. Şişə ofto. Cy ofto? Şişə (ofto).

„Korsox“, „rənçbər“, „dədə“, „fəhlə“ histyt numho (substantivho), guftirə omorətho əri zyndəjə ciho(əri cihoj organi). „Şişə“ histi num, norə omoriho əri „nə-zyndəjə“ ci (əri cij bi-organi). Əri cihoj organi (ə zuhun tati—ənçəq əri inson) guftirə omorəni pyrsys „ki?“ (ki omo?). Əri cihoj biorgani—pyrsys „cy“ (cy ofto?).

Əri həjvunət və vəromorəniho ci (dor, səvzə vəd.), — komiki organi hisov birənytgəş, pyrsys „ki“ guftirə nisə omorə, — pyrsys „cy“ guftirə omorə: cy vəromorə ə boq işmu? Sib-Dor.

Imu ə zəvər ovurdim 5 frazə. Ə i frazho əri pyrsys „ki“ çəvob dorənyt i çirə gofho: „korsox“, „rənçbər“, „dədə“, „fəhlə“; əri pyrsys „cy“ çəvob dorəni: „şişə“. Ə imu ovurdə frazho gof guftirə omori əz tovunəj „korsox“, „rənçbər“, „dədə“, „fəhlə“ və „şişə“. I çirə numhorə ə sintaksis guftirəni „subjəkt“. Ə zuhun urusi. „подлежащее“. Subjəkt histi u çirə ci, əz tovunəj komiki gof guftirə omorəni ə fraz. Subjəkt həmişə norə omorəni ə hol Nominativ.

Fəhm soxıt işmuş və çəjlə soxıt subjəktthorə əz i çirə frazho:

1. Korsox mijov. (Ki mijov?)
2. Rənçbər omo. (Ki omo?)
3. Bəbə omorə bu. (Ki omorə bu?)
4. Ty nyvystəni. (Ki nyvystə?)
5. Mə xundənym. (Ki xundə?)
6. U nyvystə bu? (Ki nyvystə bu?)
7. Bijo. (Ki bijov-gu?)
8. Nyvysit. (Ki nyvyşy-gu?)
9. Xunit. (Ki xunu-gu?)
10. Xutə boşit. (Ki xutə boşu-gu?)
11. Jəvoş (dinç, tinç) poit. (Ki poju-gu jəvoş?)
12. Bəbə, pisər omoryt. (Ki omo?)
13. Bəbə nə dədə raftyt. (Ki raft?)
14. Omo. (Ki omo?)
15. Omorum. (Ki omo?)

§ 166. Prädikát.

Vəgirim, fəhm soxim i çirə frazhorə;

1. Mə nyvystənym. Ki nyvystə? Mə (nyvystənym).

„Mə“ histi sub‘jəkt. Cy soxtənym mə? (Mə) nyvystənym.

2. U nyvystəni. Ki nyvystə? U (nyvystə).

„U“ histi syb‘jəkt. Cy soxtə u? (U) nyvystəni.

3. Bəbə mijov. Ki mijov? Bəbə (mijov).

„Bəbə“ histi sub‘jəkt. Cy misoxu bəbə?
(Bəbə) mijov.

4. Rənçbər omorə bu. Ki omorə bu?

Rənçbər (omorə bu). „Rənçbər“ histi sub‘jəkt.

Cy soxtə bu rənçbər? (Rənçbər) omorə bu.

5. Şişə ofto. Cy ofto? Şişə (ofto). „Şişə“ histi sub‘jəkt.

Cy bisto şişərə? (Şişə) ofto.

„Nyvystəny“, „nyvystəni“, „mijov“, „omorə bu“, ofto“ histyt əz tovunəj çirə-bə-çirə ciho(cihoj organi və bi-organi) guftirə omorə gofho. I çirə gofhorə ə sintaksis guftirəni prädikat.

Fəhm soxti işmuş, vixit, çəjlə soxit prädikathorə əz i frazho;

1. Mə xundənym. Cy soxtənym mə?

2. Mə midəgərdym, myxysym.

3. U mipoju, (kor) misoxu.

4. Dədə omorə bu.

5. Imu raftə birim.

6. Voruş omorə.

7. Vərf mijov.

8. Xinikiho sər gyrdyt.

9. Xutə boşit.

10. Mə korsóx-um. Mə kór soxum.

11. Ty rənçbər-i.

12. Bəjdoq (bojroq) qirmizin-i.

§ 167. Ob‘jəkt. Fəhm soxim i çirə frazhorə:

1. Bəbə di (diri) həilə. Ki di (diri) həilə? Bəbə (di həilə).

„Bəbə“ histi sub‘jəkt. „Di“ (diri) histi prädikat. Kirə di (diri) bəbə?

[Bəbə di (diri)] həilə. „həilə“ histi ob'jəkt; „həilə“ norə omori ə hol Akkuzativ.

2. Mə vəgyrdym qələmə. Ki (vəgyrd qələmə)? Mə (vəgyrdym qələmə). „Mə“ histi sub'jəkt. Cy soxtym mə? (Mə) vəgyrdym (qələmə). „Vəgyrdym“ histi prədikat. Cyrə vəgyrdym mə? (Mə vəgyrdym) qələmə. „Qələmə“ histi ob'jəkt; „qələmə“ norə omori ə hol Akkuzativ.

3. Xəbər omo əz bəbə. Cy (omo əz bəbə)?

Xəbər (omo əz bəbə). „Xəbər“ histi sub'jəkt; „omo“ histi prədikat. Xəbər əz ki omo? (Xəbər omo) əz bəbə. „Əz“ bəbə histi ob'jəkt; „əz bəbə“ vəri ə hol Gənitiv.

4. Mə dorum pul bəbərə.

Ki do pul ¹⁾ bəbərə? Mə (dorum pul bəbərə).

Cy soxtym mə? (Mə) dorum (pul bəbərə). Cy dorum mə bəbərə? (Mə dorum) pul (bəbərə). „Mə“ histi sub'jəkt. „Dorum“ histi prədikat. „Pul“ histi ob'jəkt. „Pul“ inço bəndi ə gof „dorum“ və u (pul) vəri ə hol Akkuzativ „nə-tohini“ ²⁾ [inço qədər pul məhlym nisti; jəhni guftirə nə omori cənd-qədə (cəndci) dorə omorigə].

Kirə dorum mə pul? (Mə dorum pul) bəbərə. „Bəbərə“ histi ob'jəkt; „bəbərə“ vəri ə hol Dativ.

5. Mə dorum pulə ə bəbə.

Ki do pulə ə bəbə?

Mə (dorum pulə ə bəbə).

Cy soxtum mə?

(Mə) dorum (pulə ə bəbə).

Cyrə dorum mə ə bəbə?

(Mə dorum) pulə (ə bəbə).

Ə ki dorum mə pulə?

(Mə dorum pulə) ə bəbə.

¹⁾ Aqca.

²⁾ Tohini (məhlymi) hisob birəni u çirə num, komiki ə hol Akkuzativ affiks „ə“, jədə „rə“ qoul soxtəniho: „mə dyrym (dyryrym) bəbə-rə; „bəbə di (diri) həil-ə“. I çirə affikshorə qobul nə soxtə mundənytho numho norə omorənyt (vəbirənyt) ə hol Akkuzativ „nə-tohini“ (ne-məhlymi).

„Mə“ histi sub'jəkt. „Dorum“ histi prədikat. „Pulə“ histi ob'jəkt, komiki vəri ə hol Akkuzativ tohını. „Ə bəbə“ histi ob'jəkt, komiki vəri ə hol Dativ.

6. Duxtər raft ə dədəərəvoz.

Ki raft ə dədəərəvoz?

Duxrər (raft ə dədəərəvoz).

Cy soxt duxtər?

(Duxtər) raft ə dədəərəvoz.

„Duxtər“ histi sub'jəkt. „Raft“ histi prədikat. Ə kirəvoz (raft duxtər)? Ə dədəərəvoz. „Ə dədəərəvoz“ histi ob'jəkt, komiki vəri ə hol Ablativ.

7. Əz səröböt (əz bobot) mol guim.

Ki guju-gu (əz səröböt mol)?

(Imu) guim əz səröböt mol.

Cy soxim imu?

(Imu) guim (əz səröböt mol).

Əz səröböt cy guim?

Əz səröböt mol (guim).

„Imu“ histi sub'jəkt. „Guim“ histi prədikat. „Əz səröböt mol“ histi ob'jəkt, komiki vəri ə hol prəpozitiv (Lokativ).

Fəhm soxit işmuş, vixit, çəjlə soxit ob'əjkthorə əz i frazho:

1. Di urə pul. 2. Vəgi pulə əz u. 3. Duxtər do dəftərə ə dədə. 4. Dyrym (dyryrym) bəbəərə.

5. Imu nyştım poist ə xunə.

6. Bijo ə mərəvoz. 7. Xunəho vokurdə omorət əz sənq („sanq“). 8. Ovodu misoxim viləjətə.

9. Bəbə ixtilot soxt əz i, əz u.

§ 168. Attribút.

Vəgirim i çirə frazhorə:

1. Xubə xunə.

Cytarə xunə? Xubə (xunə). „Xubə“ histi attribut.

2. Xubtə xunə.

Cytarə xunə? Xubtə (xunə). „Xubtə“ histi attribut.

3. Əz həmmə xubtə xunə.

Cytarə xunə? Əz həmmə xubtə (xunə). „Əz həmmə xubtə“
histi attribut.

4. Plan pənçsali.

Cy çirə plan? (Plan) pənçsali. „Pənçsali“ histi attribut.

5. Əvvəlimyn sal („pənçsali“).

Cəndimyn sal? Əvvəlimyn (sal). „Əvvəlimyn“ histi atribut.

6. Dy odomi.

Cənd odomi? Dy (odomi). „Dy“ („dydy“) histi attribut.

7. Q|əçquj ¹⁾ mysi.

Cy çirə q|əçquj? (q|əçquj) mysi. „Mysi“ histi attribut.

8. Xunəj bəbə.

Xunəj ki? (Xunəj) bəbə. „Bəbə“ histi (inço) attribut.

Əz i imu ovurdə xumnəho ocuq-məhləm birəni: „attribut“ guftirə ə sintaksis num norəni u çirə gofhorə, komihoki xərç birənytho əri təhbyr (ocuq) soxtə çirə-be-çirə çihorə. Əri attribut norə omorənyt i çirə pyrsyşho: cytar (ə)? ²⁾ Cy çirə? Cəndimyn? Cənd? Ki? Vəd u çirə.

Fəhm soxit işmuş, vixit, çəjlə soxit attributhorə əz i çirə frazho:

1. Xubə kolxoz. 2. Kolxoz xubi. 3. Imu ovodu soxtim xubə sovxozho. 4. Dyşmən klassi.

5. Vəgyrdym ə dəs qirmizinə bəjdoqə (bojroqə).

6. Əvvəlimyn maj. 7. Imu birim cyl odomi.

8. Q|irmizinə quşun (ləşgər) mipoju ə qərşuj dyşmən boruj ohunirə xuno.

§ 169. Appozitsio („Appositio“).³⁾

Appozitsio histi num, xərç birəniho əri təhbyr soxtə jə numigərə. Ə hərəj attribut nən appozitsio dəbirəniho bəşqəi ini: əri attribut xərç birənyt hər çirə numho (substantiv, ad'jektiv, pronom, numəral); əri appozitsio xərç birəni ənçəq substantiv.

¹⁾ „Q|əçquj“ mysi.

²⁾ Cytari? Bəşqəi — „u guftirə „omorəni əri prədkat: „i cytari? l xubi“. „Xub-i“ histi prədkat (attribut nəhə).

³⁾ „Oppozitsijə“ (ə zuhun urusi: „оппозиция“) — əz „o“ — histi gofigə, məhnəj komiki histi „ə qərşu poistəi“.

1. Xoləj¹⁾-Bicə („xoləj²⁾-bicə“ histi jə gofigə:-xoləj ən bicə“—guftirəniho gofi).

„Xoləj“ ə „xoləj-Bicə“ histi appozitsio. I fraz i çirə guftirə omorəni ə dialəkt mijonəi və loj-nimruzzi-(ə dialəkt loj-şəvi i çirə guftirə nisə omorə. Ə dialəkt loj-şəvi—ə rajon Mehəc-qələ—guftirənyt: „Bicə-həmə“, jəhni, appozitsio norə omorəni əz pəsoj num məxsusi).

2. Lələj—Dovid (ə dialəkt mijonəi və loj nimruzzi). „Lələj“ histi appozitsio.

§ 170. Invokatsio (ə zuhun urusi: „обращение“) ə zuhum latini: „invocatio“, xun: „invokátsio. Invokatsio histi u çirə form gof, komiki xərç birəniho ə frazhoj ogol zərəi (ruj birəi):

1. ƒovirho! 2. Ty, biror, cy dihini?

Ə form invokatsio gofho qobul soxtənyt jə virgyl, jədə nyşunəj ruj birəirə (!). Gof ə mijon fraz dəbirəniho məhəl, virgylho norə omorənyt əz hərdy taraf gof (vin. 2-myn xumnərə ə zəvər): „biror“ guftirə omori ə form invokatsio və qobul soxti əz hərdy taraf ju virgylho.

§ 171. Kopyl (ə zuhun latini: „cópula“, xun: „kópula“; ə zuhun fərəngi: „copule“, xun „kopýl“).

Kopyl histi gof, xərç birəniho ə form prədikat; kopyl xərç birəni ə u çirə gofhorəvoz, komihoki nisə burmundənytho nə vəqtə və nə çirəj vərbirə: „mə odomin-ym“, „ym“ histi kopyl (hə u çirə : i, im, it, yt). I formho („ym“, „im“, vəd.) sarf birənyt ə prəsəns (prəzəns) jəhni, ə „vəqt imruzinə“. Əri „vəqt giroştə“ guftirə omorəni i çirə: „byrym“, „biri“. „bu“ vəd.

Məhnəj gof-kopyl histi „bənd“. Ə zuhun urusi i tərmin guftirə omorəni: „связка“.

§ 172. Tərminho: sub'jəkt, prədikat, ob'jəkt, attribut, appozitsio, invokatsio. Inço i tərminho burmundə omorənyt ənçəq əz taraf grammatiki.

1) „Xolə+j.“, „Lələ+j“ histyt formhoj izafə. Aktsənt omorəni ə səs „cə“ ə „Bicə“.

2) Aktsənt omorəni ə sər „ləj“ ə „xoləj“.

1. Sub'jəkt (ə zuhun urusi: „подлежащее“, „суб'ект“). I tərmin binə vəgyrdəni əz zunun latini („subjəctus“, xun: „sub'jəktus“ — „ə zir dəs dəriho“, „ə ruşo histiho“, guftirəniho gofi).

2. Prədikát (ə zuhun urusi: „сказуемое“, „предикат“). I tərmin binə vəgyrdəni əz gof latini „praedico“, xun: „prədiko“ — „guftirə“, „məhlym soxtə“ „xəbər dorə“ guftirəniho gofi.

3. Ob'jəkt (ə zuhun urusi: „дополнение“; i histi ənçəq tərmin grammatiki). I gofiş binə vəgyrdəni əz zuhun latini. Məhnə ju: 1) „ə qərşu norəi“, „ə qərşu poistəi“, 2) „ə qərşu şəndə omorəniho ci“, „ə qərşu norə omorəniho“, „ə ruşoj cum qərşu birəniho ci“. Ə zuhun urusi ob'jəkt (ob'ekt“) i çirəş varasirə omorəni: „явление, предмет“.

4. Attribut (ə zuhun urusi, ə sintaksis. „определение“). I tərmin binə vəgyrdəni əz gof latini „attributum“ („qəror norəi“, „tohin soxtəi“, „hol qədər və xosijət cirə burmun-dəi“ guftirəniho gofi).

5. Appozitsio 1) (ə zuhun urusi, ə sintaksis: „приложение“) I gofiş gof latinini „appositsio“. (xun: „appoozitsio“). Məhnə ju: „ə jon norəi“ guftirəniho gofi.

6. Invokátsio ¹⁾ (ə zuhun urusi, ə sintaksis: „обращение“, „слово обращения“). Invokatsio (ə zuhun latini: „invocatio“, xun: „invokátsio) „ogol zərəi“ („ruj birəi“) guftirəniho gofi.

§ 173. Çərgəj gofho ə fraz.

Həmmə gofho, xərc birənytho ə zuhun (ə fraz), qəvi (səxt) bəstə omorənyt dy ə jəki (ə dy jəki). Bəstə omorənun (ə bənd omorəmun) gofho — ə fraz — birəni çirə-bə-çirə. Əz i çirəho imu burmunim:

1) çirəj ə bənd omorəmun gofhorə ə kuməki bəxşhoj formalirəvoz (təsrif vərbho və numho);

2) çirəj ə bənd omorəmun gofho ə kuməki təsrif nisə birənytho gofhorəvoz (prəpozitsio, advərb, kon'junksio).

3) çirəj ə bənd omorəmun gofho ə kuməki intonatsiorəvoz ¹⁾ (intonatsioj əri-gui, nəhə-gui, pırsyşi vəd. vəd.).

¹⁾ „Intonatsio“ bəşqəi (ə zuhun latini „intonátio“, xun: intonátsio“) — „səs dorəi“, „ə səsəvoz guftirəi, xundəi“ guftirəniho gofi,

§ 174. Klassifikatsioj frazho. Ən gərəglyjə tərminho. Klassifikatsioj frazhorə imu (inço) burmudə nisə danystənim əz kəmi çigə. Frazho birənyt çirə-bə-çirə: kimi (jəki-jəki) frazho rəhbəri soxtənyt, kimi frazho soxtənyt kuməki. Əz inço, ən gərəglyjə tərminho (əri hilm sintaksisə vomuxtə və xutə birə gərəg birənytho) ihojyt: 1) frazhoj sər-bərəhi (rəhbəri), 2) frazhoj kuməki.

Frazhoj sərbərəhi burmundənyt həsyl əqylə (guffirə omorəniho gofə). Frazhoj kuməki xərç birənyt əri ocuq—məhlym soxtə ə binəj gof norə omoriho əqylə. Frazhoj kuməki birənyt: 1) frazhoj hol vəhdoi (vəqti), 2) çigəi, 3) səbəbi (vohnei), 4) şərti (iqrori), 5) mətləbi, 6) təhəri.

Ə zuhun urusi fraz sər-bərəhi guffirə omorəni: „главное предложение; fraz kuməki: „придаточное предложение“. Ə hərəj fraz kuməki nə ən sər-bərəhi həmişə norə omorəni nuşunəj virgyl (vin. 172 ruj-vəlgə).

SƏR IXTILOTHO

I. Sərnubo	Vəlgho
Zuhun və kolləktiv çofokəşho	3
Zuhun	4
Lingvistik	6
Bəxş birəmun lingvistik	7
Tozə lingvistik	11
Grammatik	12
I. Zuhun tati	
Zuhun litəratuiri	13
Fəhm soxtəmun danyşməndho zuhun tatiyə	14
III. Grammatik	
A. Fonətik	30
Jərəqhoj (karastihoj) gof	—
Bəhəm omorəmun səşho və bəxş birəmun işu (əz taraf fizioloji)	39
Çərgəj (sistəm) Vs. Millər	44
Vokalizm	46
Konsonantizm	48
Səşhoj zuhun tati	
Alfavit	64
Aktsənt	73
Dəgiş birəmun səşho	78
Singarmonizm	79
B. Morfologi	
Bəxş birəmun soxən (gof)	81
Vərbho	85
Izafə	120
Num	124
Substantiv	—
Ad'jəktiv	145
Pronom	151
Numəral (Num şumoruşi)	158
Təsriif nisə birənytho bəxşhoj gof	162
Prepozitsio (pusonmi)	167
Adverb (həm-verb)	170
Konjunktio (bənd)	171
Intərjəktio (gofhoj ruj birəi)	172
C. Nyşunəhoj Mijongofi	173
D. Sintaksis	



